

İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ

[illegible]

EDİTÖR
**SELİM
KARAHASANOĞLU**

diplomasi ve edebiyat

Bu kitap T.C. Dışışleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi ile
İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin ortak yayınıdır.

E-ISBN: 978-605-81211-8-8
Kasım 2024

— • —

Diplomasi ve Edebiyat
Türk Diplomasisinde Edebiyatın İzleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı
27 Nisan 2023 / İSTANBUL

— • —

Editör

Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu

— • —

Sempozyum Başkanı

Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu

— • —

Sempozyum Hazırlık Komitesi

Büyükelçi, Rauf Engin Soysal
Büyükelçi, Armağan İnci Ersoy
Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik
Doç. Dr. Betül Özbay
Doç. Dr. Abidin Karasu
İkinci Kâtip, Ali Tosun
Arş. Gör. Gülşah Topuz

— • —

Yayın ve Tashih Komitesi

Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu
Arş. Gör. Gülşah Topuz

— • —

Kapakta Kullanılan Görseller

Arkada: Abdülhak Hâmid Tarhan • *En üstte (soldan sağa):* Kostaki Musurus Paşa, Yahya Kemal Beyatlı, Sami Paşazade Sezai Bey • *Ortada:* Koca Ragıp Paşa (ayakta solda), Safveti Ziya • *Belge görselleri (soldan sağa):* Dürri Ahmed Efendi sefaretnamesinden sayfalar, Râşid Mehmed Efendi divanının ilk ve son sayfaları • *En altta:* Abdülhak Hâmid Tarhan'ın (ortada) çocukluk fotoğrafı (sağında babası Hayrullah Efendi, Sahip Molla Bey; solunda: akrabalarından Servet Bey, ağabeyi Nasuhi Bey), Enis Behiç Koryürek.

— • —

Kapak Tasarımı

Berkay Çavuşoğlu

— • —

Kitap Tasarımı

Kadir Abbas

— • —

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Güney Kampüsü,
D-100 Karayolu, No: 98, Dumlupınar, Kadıköy/İstanbul
Tel: +90 216 280 33 33 • Sertifika No: 51797

— • —

Baskı ve Cilt

Optimum Basım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1 34295 Küçükçekmece/İstanbul
Tel.: +90 212 463 71 25 • Faks: +90 212 465 30 83
www.optimumbasim.com • Sertifika No: 41707

*Cumhuriyetimizin Yüzüncü
Hariciye Teşkilatımızın Temellerinin Atılmasının
Beş Yüzüncü Yılı*

diplomasi ve edebiyat

**Türk Diplomasisinde Edebiyatın İzleri Sempozyumu
Bildiriler Kitabı**

**27 Nisan 2023
İstanbul**

Editör
Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu

• İçindekiler •

- vii** Editörün Ön Sözü
xv Açılış Konuşması I
xix Açılış Konuşması II

I. Oturum

- 3** Divan Sahibi Bir Osmanlı Elçisi:
Dürrî Ahmed Efendi Divanı ve
Sefaretnamesi
TURGAY ŞAFAK
-
- 21** XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında
Osmanlı - İran İlişkilerinde Şiirle Mufazala
EBRU ONAY
-
- 47** Koca Ragıp Paşa ve Bürokratik Gelenek
Bağlamında Şiirden Şaire Reisülküttap
MERVE MENTEŞE
-

II. Oturum

- 85** Tanzimat'ın İzzet-i Nefsinin Diplomasıye Düşen
Gölgesi -Sezai ve Musurus Paşa Örneği-
MUHARREM DAYANÇ
-
- 101** Edebiyat-ı Cedide İçinde Bir Diplomat:
Safveti Ziya
SEZİN SEDA ALTUN
-
- 121** Ediplerin Yetişmesinde Hariciye Nezareti'nin Rolü:
Şair-i Azam Abdülhak Hâmid Örneği
MEHMET SAVAN
-

III. Oturum

- 139** Yahya Kemal'in İberya'daki Yılları

LALE ÜLKER

- 147** Yahya Kemal: Gök Kubbeler Altında Diplomati

AHMET KOÇAK

- 169** Sami Paşazade Sezai Bey ve
İspanya'daki Elçilik Yılları

ÖZLEM ŞENYILDIZ

IV. Oturum

- 197** Şair Enis Behiç Koryürek'in Hayatında Macaristan:
Budapeşte'de Koryürek'in Torunlarıyla Karşılaşma

ŞAKİR FAKILI

- 205** Diplomasi ve Roman

FIRAT SUNEL

- 215** Çeviri ve Diplomasi

SİNA BAYDUR

Editörün Ön Sözü

SELİM KARAHASANOĞLU

Bu kitabın hazırlık sürecinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi Gülşah Topuz'un çok yardımını gördüm. Kendisine bu kitabın yayın hazırlıkları sürecinde yanımda olduğu için sonsuz teşekkür ederim. Topuz'la birlikte etkinlik biter bitmez makalelerin derlenmesi sürecini başlattık. Etkinliğin organizasyonu süresince olduğu gibi, yayına dönüşmesi sürecinde de Dışişleri ayağında irtibatım Büyükelçi Armağan İnci Ersoy olmaya devam etti. Büyükelçi katılımcılar, konuşma metinlerini çok hızlı gönderdiler. Hocalarımız da yazılarını makul sürede verebilmek için üstün bir çaba gösterdiler. Akademik etkinliklerin kitaplaştırılması normal koşullarda daha fazla süre alır; ancak büyükelçilerimizin metinlerini bu kadar hızla ulaştırmaları, akademik kanat olarak bizim de hızla hareket etmemizi teşvik etti. Hocalarımızı mesajlarımla bir miktar zorladım; onlar da nazıkçe ve hızla hareket ettiler. Ben de makalelerin tümünü birkaç defa okudum ve yazarlarına birkaç defa geri gönderdim. İçeriğe ilişkin belli revize önerilerinde bulundum. Yazarlarımız bu revize süreçlerini de hızla tamamlama inceliğini gösterdiler. Birkaç tur daha revize talebi ortaya çıktığı durumlarda da aynı şekilde seri hareket ettiler.

Programda adı olan üç isim kitapta yer almamıştır. Nuri Sağlam, etkinliğe katılamadı, Sinan Kuneralp, Ahmet Şefik Şenlik ve Olcay Öztunalı ise sunumlarını yapmalarına karşın makalelerini teslim etmediler. Büyükelçi Sina Baydur ise, tam tersi, programda adı yer almasına rağmen mücbir bir sebep dolayısıyla etkinliğe gelemeyince de, tebliğini gönderme inceliğini gösterdi. Programın girişinde Semih Özdemir ile Ahmet Şefik Şenlik nefis bir müzik dinletisi sundular. Dönemin Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Birol Çetin, programa katılamadı; onun yerine oturum başkanlığını Selim Karahasanoğlu üstlendi.

Bu etkinlik, akademik hayatım boyunca düzenlenmesine katkı verdiğim etkinlikler içinde en ilginçlerinden ve keyiflilerinden biri oldu. Sempozyum esnasında hoş bir sürpriz yaşandı. O da UNESCO nezdinde Türkiye Daimî Büyükelçisi Özcan Türkoğlu'nun panel aralarından birinde bana yaklaşıp, farkında olmadan, oturur hâlde, beni karakalem çizmesi oldu. Diyebilirim ki, Paris'te Sacré-Cœur'deki sokak ressamlarından çok daha başarılı bir çizimdi onunkisi. Türkoğlu sırf benim değil, salonda gözüne kestirdiği daha başka bazı isimlerin de kara kalem portrelerini çizdi ve aralarda bunları ilgililere teslim etti.

Kitabın İçeriği

Turgay Şafak, şair, İran Elçisi Dürri Ahmed Efendi (ö. 1772) üstünde duruyor. Ahmed Efendi, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın (ö. 1730) devr-i saltanatının başlarında Tahran'a elçi olarak vazifelendirildi. Şafak, Aydın Talay'a atıfla, İbrahim Paşa'nın elçiden *bu ülkenin örf ve âdetlerini öğrenmesini* de istediğini aktarıyor. Bu yolda bir talimatın sadrazam tarafından, aynı dönemde Paris'e yollanan Yirmisekiz Mehmed Çelebi'ye de (ö. 1731) verildiği iddia edilir ve bu talimat Osmanlı-Türk modernleşmesinin merkezine oturtulur. Bahse konu menzil Avrupa

olunca, örf ve âdeti izlemenin önemli bir modernleşme isteği göstergesi olduğu düşünülür. Dürri'nin ise İran'a örf ve âdet öğrenme saikiyle gönderildiği meselesi pek öne çıkarılmaz.

Şafak, Dürri'nin ilkin *Divan*'ını mercek altına almakta ve kendisinin güçlü bir şair olarak bilindiğini aktarmaktadır. Dürri'nin *Divan*'ında düşürdüğü tarihler münasebetiyle, dönemin çeşitli hadiselerine de ışık tuttuğu anlaşılmaktadır. Şafak, ikinci olarak Dürri'nin elçilik misyonunun bir ürünü olarak sefaretnamesini mercek altına almaktadır. Dürri'nin sefaretnamesinin epeyce ilgi gördüğünü, çeşitli dillere tercüme edildiğini aktarmaktadır. Dürri'nin sefaretnamesinde İran'ın örf ve âdetlerine ilişkin tespitler olup olmadığını bilemiyorum, varsa da bunları Şafak'ın makalesinde bulamıyoruz. Şafak, Fars Dili ve Edebiyatı doçenti olduğundan, ilk teslim ettiği nüshayı okuduktan sonra, kendisinden makalenin özgün katkı verebilmesi için Farsça kaynaklarda da bu karşılıklı sefir gönderilmesi (Osmanlı'dan İran'a Dürri Efendi'nin, İran'dan Osmanlı'ya Murtaza Kulu Han'ın) süreçlerinin nasıl yansıtıldığını göstermesini istedim. Şafak, makalesinin gönderdiği revizeli son hâlinde bu Farsça kaynaklardan eklemeler yaptı.

Yine, XVIII. asırda Osmanlı-İran ilişkilerine odaklanan bir başka katkı Ebru Onay'dan gelmiştir. Onay, bu dönemde Osmanlı-İran ilişkilerinde diplomaside şiirin kullanımı, daha somut olarak karşılıklı fazilet gösterimi (mufazala) üzerinden bir katkı sunmaktadır. Diplomaside dil, diplomasi dili önemlidir; şiirin diplomatik dilde aracı fonksiyonu III. Ahmed-Şah Hüseyin dönemi için Onay tarafından örneklendirilmektedir.

Onay, dört isme odaklanıyor:

1. Safevi hükümdarı Şah Hüseyin'in 1721'de İstanbul'a yolladığı Elçi Murtaza Kulu Han,
2. Afgan Hamı Eşref Şah'ın 1726'da İstanbul'a yolladığı Elçi Abdülaziz Sultan,

3. 1729'da Afganlı Eşref Şah'a elçi yollanan Şair-vakanüvis Raşid Mehmed Efendi,

4. Divan şairi Nahîfî

Derlemedeki üçüncü akademik makale, Merve Menteşe tarafından kaleme alınmış olup, hakkında üç doktora tezi yazılmış meşhur vezir Koca Ragıp Paşa'yı (ö. 1763) konu edinmektedir. Menteşe, devlette sadrazamlığa varana kadar çok farklı görevler yapmış bu çok yönlü devlet adamının şairlik yönü üzerinde durmaktadır. Hikemî tarzın takipçisi olduğunu vurgulayan Menteşe, Ragıp gibi reisülküttap şairlerin diplomasi-edebiyat kesişimindeki katkısını anlamak için, bazı başka isimlere de bakıyor ve Ragıp'ın edebî kişiliğini tarihsel bağlamda başarılı bir şekilde inceliyor.

Muharrem Dayanç, 1881-1885 yıllarında Londra Büyükelçiliğinde bir arada bulunan Kostaki Musurus Paşa (1807-1891) ile Samipaşazade Sezai'ye (1859-1936) odaklanıyor. Dayanç, Sezai'nin Londra senelerini,¹ Musurus'un muhitine giriş olarak niteler. Dayanç'ın metni yoğunlukla Sezai'nin fese karşı oluşu, Avrupalı şapkayı kullanmayı tercih edişi üstünedir. Dayanç, Sezai'nin fese karşı oluşunu kişisel zevk odaklı yaşantısı ile açıklar. Kadın düşkünü bir kişi olarak resmettiği Sezai'nin püsküllü fesle kadınları tavlayamayacak olmasını, bu muhalefetinin merkezine koyar. Musurus, Sezai gibi kişilikler ve Tanzimat Döneminde gelenekselciler ile yenilikçiler tartışması, dönemde karmaşık bir zihni ve kültürel manzaraya işaret ediyor olmalıdır.

Sezin Seda Altun, Edebiyat-ı Cedide grubunun bir üyesi Safveti Ziya'nın (ö. 1929) Hariciye Teşrifat Umum Müdürlüğü yıllarına odaklanıyor, ki bu görev 1924 yılına denk gelmektedir. Bu göreve geldikten üç sene sonra bir yıl arayla, birisi adab-ı

1 Sezai, Londra sefaretine 1881'de gitmiş olup burada ikinci kâtip sıfatıyla görev yapmaktadır. Sezai'nin hayatı ve kariyeri için bk. Zeynep Kerman, "Sâmişazâde Sezâi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 77-78, <https://islamansiklopedisi.org.tr/samipasazade-sezai>.

muaşeret, öbürü teşrifat konulu, iki kitaba imza atar. Altun, makalesinde bu iki eseri mercek altına almakta, özellikle de adab-ı muaşeret kitabının içeriğini irdelemektedir. Yazar, bu kitapta diplomaside adab-ı muaşereti de ele almaktadır. Safveti Ziya, elçilik yapmayı arzu etse ve Prag'a atansa da ömrü görev ve başlamaya vefa etmeyecektir. Bu görevi üstlense şüphesiz, dışarıda Türkiye'yi temsil edecek diplomatların uyması gereken teşrifat kaidelerinin kitabını yazmış bir kişi olarak, yazdıklarını tatbik şansı bulacaktı.

Mehmet Savan, Abdülhak Hamid Tarhan'ın (ö. 1937) şairliği (Şair Hamid) ile sefirliğini (Sefir Hamid) birlikte anlamaya çalışmaktadır. Savan, Tarhan'ın şiirinin, çok seneler geçirdiği Hariciye mesleği sayesinde dünyayı tanınmasından çok etkilendiğini tartışmaktadır. Savan, Hamid'in Hariciye kurumlarıyla, henüz 12 yaşında iken, Paris'te tanışıklığını ve kırk sene bu teşkilata hizmet verdiğini söylüyor. Elbette, babası da hariciyeci olunca bu mesleğin, topyekûn aile yaşantısı üzerindeki etkisi kaçınılmazdır.

Büyükelçiler, çalıştıkları yerlerde kendilerinden önce görev yapmış edebiyatçı büyükelçileri anlattılar. 2019-2023 yılları arasında Türkiye'nin Lizbon Büyükelçisi olarak görev yapan Lale Ülker, Portekiz nezdindeki ilk temsilcimiz Yahya Kemal'i (ö. 1958) anlattı, İspanya'nın çalkantılı yıllarında nasıl başarıyla iki ülke arasındaki ilişkileri yönettiğini ortaya koydu. Büyükelçi Ülker, Yahya Kemal'in Madrid'deki orta elçilik vazifesinden Portekiz nezdinde akreditasyonuna, Madrid-Lizbon arası seyahatine ve bu coğrafyaya ilişkin gözlemlerine kadar teferruatlı bir resim sunmaktadır. Ülker'in Yahya Kemal'in ülkelere ve şehirlere ilişkin gözlemlerini aktarırken ülkelerin o günkü tarihsel bağlamlarına da atıfları kıymetlidir.

Yahya Kemal'i değerlendirmeye Ahmet Koçak ile devam ediyoruz. Koçak, Yahya Kemal'in diplomatlık kariyerine dair bütüncül bir perspektif sunuyor. O da en geniş olarak şairin İs-

panya senelerini incelese de, Polonya ve Pakistan yıllarına değiniyor. Koçak, Yahya Kemal'in elçi atamalarından önce de diplomatlık mesleği ile ilk temaslarına da (Lozan görüşmelerinde basın danışmanlığı, Suriye sınır tespit komisyonundaki ve Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı ile yapılan dostluk antlaşmasındaki görevleri) temas ediyor. Koçak, Yahya Kemal'in özellikle İspanya'da görev yaptığı evredeki şehirlere ilişkin gözlemleri ve toplumsal hayata katılımı meselesine epeyce kafa yoruyor, dönemde yazdığı şiirleri bu gözle inceliyor ve onun duygusal dünyasına giriş yapıyor. Ülker'de de Koçak'ta da, Yahya Kemal'in Avrupa senelerinde deneyimlediği (sinir hastalığına sebebiyet verecek düzeyde) yalnızlık ve can sıkıntısına vurgu anlamlıdır.

Dayanç'ın Samipaşazade Sezai'nin Londra Sefaretindeki vazifesi yıllarına odaklanan yazısından başka, kitapta yine Sezai'yi konu alan ikinci bir makale daha bulunuyor: İspanyol Dili ve Edebiyatı uzmanı Özlem Şenyıldız, onun uzun İspanya elçiliği senelerini (1909-1921) ele almaktadır. Madrid, önce Sezai sonra Yahya Kemal ile edebiyatçı elçileri ağırlayan bir şehir olmaya devam edecektir. Osmanlı'nın son, Türkiye Cumhuriyeti'nin ise ilk İspanya elçilerinin birer edebî kişilik olması hoş bir tesadüftür. Şenyıldız, Sezai'nin eserlerine yansıyan İspanya'yı incelemekte, Sezai'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun XX. yüzyılın başlarındaki vaziyetine ilişkin yorumlarında Endülüs'e ve İspanya'ya atıflarına dikkat çekmektedir. Sezai'nin 1909 öncesi, yani Madrid'de göreve başlamasının öncesinde yazılarında Endülüs-İspanya atıfları, onun bölgeye ilgisinin bir göstergesi olmalıdır. Buna karşın, Şenyıldız, onun Madrid'de görev almaktan pek de memnun olmadığını, farklı görev arayışları içinde olduğunu aktarmaktadır. Şenyıldız, Sezai'nin 1914'teki Endülüs gezisini anlattığı, İstanbul'a dönüşünden sonra yayımladığı iki yazısı üzerinden mercek altına almaktadır.

Samipaşazade Sezai'nin görev süresince İspanyol kaynaklarında nasıl yer aldığı, Şenyıldız'ın makalesini okuduğumda

merakımı celbetti ve kendisinden bunu rica ettim. Böylece yazısına “Görevi Süresince İspanyol Basınında Sami Paşazade Sezai Bey” alt başlığını ekledi.

Kitabımız, üç büyükelçinin yazılarıyla kapanıyor. 2013-2017 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti’nin Budapeşte Büyükelçisi Şakir Fakılı, kendisinden evvel bu topraklarda 1916-1919 yılları arasında hariciyeci (sırasıyla kançılar ve muavin konsolos) olarak görev yapmış kendisi gibi bir mülkiyeli, Enis Behiç Koryürek (1893-1949)² üzerine bir katkı sunuyor. Fakılı, Budapeşte’deki görev süresinde Koryürek’in torunlarıyla tanışması, onların ilk defa Türkiye’ye gelişlerine ön ayak olması ile başlıyor, Koryürek’in büstünün Budapeşte’de uygun bir noktaya dikilmesi çabası ve emeli ile nokt alıyor.

Hâlen görevdeki Türkiye Cumhuriyeti’nin Yeni Delhi Büyükelçisi ve romancı³ Fırat Sunel, diplomasi ve edebiyat birliğine ait güzel bir çerçeve sunuyor. Dünyada edebiyat ile diplomasiyi buluşturan kişilere değiniyor. Ardından konuyu Türkiye’ye getiriyor. Şair diplomatlar ile romancı diplomatlar ayrımı öneriyor. Konu romancı diplomat olunca bahse konu kişinin sayısının az olduğuna dikkat çekiyor. Romancı diplomatlar kategorisi içinde kendi üretimini bize aktarıyor. Sunel’in üretimi doğduğu topraklar ile görev yaptığı topraklar arasında bağlan-tılar kuran, buralardan beslenen bir üretimdir. Yazısında, hâlihazırda yayımlanmış üç romanına ilaveten iki romanının da yolda olduğunu öğreniyoruz: *Yüzük*, *Benim Bir İsmim Vardı*.

2003-2005 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Saraybosna Büyükelçisi, 2006-2008 yılları arasında ise Lüblıyana Büyükelçisi olarak görev yapan Sina Baydur, çokça çeviri ki-

2 Alâattin Karaca, “Koryürek, Enis Behiç,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 215-216, <https://islamansiklopedisi.org.tr/koryurek-enis-behic>.

3 Fırat Sunel, *Salkım Söğütlerin Gölgesinde*, Profil Kitap, İstanbul 2011; Fırat Sunel, *İzmirtli*, Profil Kitap, İstanbul 2015; Fırat Sunel, *Sarpıncık Feneri*, Profil Kitap, İstanbul 2020.

taba⁴ imza atmış bir diplomat olarak diplomasi ve çevirinin hassas ilişkisini, diplomaside çevirinin yeri ve önemini vurgulayan bir katkı verdi. Baydur'da çeviri ile diplomasinin Ahmed Vefik Paşa'ya uzanan Osmanlı kökenlerini dahi bulabiliyoruz. Kendisi de diplomasi kariyerinde zaman zaman simültane çeviri yapmak durumunda kalan Baydur, çevirinin hassas yönünü, Richard Nixon'un Mao Zedong'u 1972'deki ziyaretinde bir çeviri kazası ile örnekleyerek başlamaktadır. Elbette, diplomatik bir görüşmede simültane çeviride müthiş derecede hassasiyet gösterilmelidir; ancak akademik çeviride ben sadık çevirinin sıhhatine inanmıyorum. Baydur'un Nabakov'dan naklettiği serbest çevirinin üç kağıtçılık olduğu savı bana doğru gelmiyor. Sabahattin Eyüboğlu, Nabakov'un tersini düşünmektedir: *Çeviri kadın gibidir; ya serbest ve güzel olur, ya da sadık ve çirkin*. Baydur kültür ve sanatın ülkeler arası yakınlaşmada önemini vurgulamaktadır. Sunel de kültür sanatın diplomaside yumuşak güç yönünü vurgulamıştı. Baydur'un kendisi de görev yaptığı ülkelerin önemli isimlerinin eserlerini Türkçeye kazandırmak suretiyle, ülkeler arasındaki ilişkilerin pekişmesini sağlamış, dostluklar tesisine, çevirileri yoluyla, katkı vermiştir.

Bu kitabın akademik faydasının ötesinde, genel okuyucu kitlesi için de, edebî yönleriyle tanıdıkları simaların diplomatlıklarına dair bir fikir edinmelerini sağlamasını umarım. Ayrıca hâlen görevde yahut yeni emekli olmuş bugünkü diplomatlarımızdan da kültür sanat hayatımıza önemli katkılar veren simalar bulunduğu dair bir farkındalık geliştirmeyi sağlamasını da ümit ederim.

Berlin, Şubat 2024

4 Semezdin Mehmedinoviç, *Saraybosna Blues*, çev. Ay Başman, Sina Baydur, Pupa Yayınları, İstanbul 2009; Colum Murphy, *'Aza Beast: Savaşın Köklerine İnmek-Bir Bosna Savaş Günlüğü*, çev. Sina Baydur, Terazi Yayıncılık, Ankara 2012; Drago Jančar, *Adsız Ağaç*, çev. Sina Baydur, Dedalus Kitap, İstanbul 2017; Drago Jančar, *Kehanet*, çev. Sina Baydur, Dedalus Kitap, İstanbul 2019; Drago Jančar, *Joyce'un Öğrencisi*, çev. Sina Baydur, Dedalus Kitap, İstanbul 2019; Božidar Jezernik, *Kahve: Sihirli İksir*, çev. Sina Baydur, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, Yayımlanacak.

Açılış Konuşması I

SELİM KARAHASANOĞLU¹

Sayın rektörüm,
Kıymetli büyükelçilerimiz,
Çok değerli öğretim üyelerimiz,
Saygıdeğer katılımcılar,
Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Cumhuriyetimizin yüzüncü, Hariciye Teşkilatımızın temellerinin atılmasının beş yüzüncü yılı münasebetiyle, fakültemizin T.C. Dışişleri Bakanlığı iş birliği ile tertip ettiği “Türk Diplomasisinde Edebiyatın İzleri” etkinliğimize hoş geldiniz.

7-9 Eylül 2022’de bu salonlarda 300 kişinin katılımıyla “3. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi”ni düzenledik. O günlerde Dışişleri Bakanlığından Sayın Büyükelçi Armağan İnci Ersoy’dan bir telefon aldım. Ekim 2022’de Konya’da Necmettin Erbakan Üniversitesinde düzenlenen “I. Uluslararası Osmanlı ve Türkiye Araştırmaları Kongresi (OTAK) Osmanlı’dan Cumhuriyete Türk Diplomasisine Yön Verenler” isimli etkinlik bağlamında konuştuk. O tarihlerde yurt dışında olacağımdan bu toplantıya ne yazık ki katılamadım ancak İnci Büyü-

1 Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı.

kelçi ile görüşmelerimiz devam etti ve 3-7 Ekim 2022’de, “19. Türk Tarih Kongresi” için Ankara’da bulunduğum sırada beni bakanlığa davet etti. Bakanlıkta bir küçük toplantı tertip ettik ve burada birlikte ne yapabileceğimizi müzakere ettik. Bugünkü etkinliğin kararını İnci Büyükelçi ile ekim başında Ankara’da almış olduk. Bundan sonra çalışmalara başladık. Bu toplantı esnasında İnci Büyükelçi’nin akademik tarih çalışmalarına aşinalığı çok dikkatimi çekti. Meslektaşlarımızı ve onların çalışmalarını yakından takip ettiğini gördüm ve bundan memnun oldum.

Dışişleri Bakanlığı ile bugün bir akademik tarih etkinliği düzenliyor olmaktan çok mutluyum; zira 2001 senesinde benim çalışma hayatına başladığım ilk kurum Dışişleri Bakanlığıdır. Bu sene burada Arşiv uzmanlığı pozisyonu ilan edilmişti. Dil sınavı, yazılı sınav, akabinde büyükelçilerce sözlüye alındım. Sözlüde, şimdi rahmetli oldu diye biliyorum; o zamanki Arşiv ve Ulaştırma Dairesi Başkanı Büyükelçi Yahya Akkurt vardı; zannediyorum eski Vietnam büyükelçimiz. Jüride sonradan benim hemşehrim olduğunu öğrendiğim, Trabzon Maçkalı meşhur Doktor Celaledin Algan’ın oğlu Büyükelçi Akın Algan da vardı. Eski Tunus büyükelçimiz. O dönemde, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Yenimahalle’de, o dönemki adıyla, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinin bünyesinde idi. Muazzam bir arşiv. Almanya ile ilgili belgelerin tasnifinde görev aldım. Çok kısa çalıştım burada. Çünkü kısa süre sonra üniversitede asistan kadrosuna yerleştim ve akabinde yurt dışına doktoraya gittim.

İnci Büyükelçi ile Ekim’den beri hep irtibatla olduk. Kendileri ile bir başka programları dolayısıyla İstanbul’da bulundukları sırada Beşiktaş’ta bir toplantı gerçekleştirdik. Bu toplantıya ben katılamadım ama dekanlığımızı temsilen o dönem dekan yardımcısı olarak görev yapan Doç. Dr. Betül Özbay ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik ile birlikte katıldılar. Bu, daha çok bir edebiyat etkinliği

olduğu için Türk Dili ve Edebiyatı Bölümümüzün bu organizasyonda aktif rol almasını istedim. O zaman iki dekan yardımcımız da Edebiyat Bölümünden olduğundan organizasyona çok katkı verdiler. Dekan Yardımcımız Abidin Karasu da süreçte çok destek verdi.

Sonra Sayın Büyükelçi Rauf Engin Soysal ile tanıştık. Engin Büyükelçi üniversitemizi ziyaret ettiler. Rektörümüz, rektör yardımcılarımız, genel sekreterimiz, Betül Özbay hep beraber kahvaltılı bir toplantı gerçekleştirdik ve bu toplantıda program detayları ve çağıracağımız isimler üzerinde müzakerelerde bulunduk. Bu toplantı esnasında da tıpkı İnci Büyükelçi gibi, Engin Büyükelçi'nin de tarihçilerin isimlerine ve eserlerine vukufunu görmekten çok etkilendiğimi ifade etmeliyim. Hem Osmanlı kişilerine, Celalzade Mustafa gibi, Rami Mehmed Paşa gibi, hem bugünkü tarihçilerimize, sadece şöhretli tarihçilerimize değil aynı zamanda genç kuşak tarihçilerimize de çok aşina olduklarını gördüm. Bundan ziyadesiyle memnun oldum.

Gerçekleştirdiğimiz düzenleme kurulu toplantıları bunlarla sınırlı değil; çevrim içi toplantılarımız da oldu. Bir WhatsApp grubu kurduk, sayısız kez yazıştık, büyükelçilerimiz çok hızlı-aktif iletişim kurdular. Süreçte bize destek veren Dışişleri Bakanlığının siz değerli yetkililerine, üniversitemizin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne, dekan yardımcılarımıza, fakülte memurlarımıza, afiş-program ve benzeri tasarıma dair ne işimiz varsa çok hızlı ve nitelikli çözüm üreten basın büromuzun grafikeri Funda Songür'e, program sunuculuğu yapmayı kabul eden Dr. Pınar Sel'e çok teşekkür ediyorum.

Biz, bir günlük küçük bir etkinlik yapalım diye yola çıktık. İsimler üzerinde müzakerelerde bulunurken epeyce vazgeçemeyeceğimiz, aramızda muhakkak olmalı dediğimiz isim olduğunu fark ettik. Programı tamamıyla oluşturduktan sonra, daha fazla yoğun bir program yapamayacağımızı fark ettik belki ama belli isimler de aramızda olsun kararını aldığımızda, o ho-

calarımızı da en azından müzakereci statüsünde programa katılm istedik. Beğeneceğiniz bir programı ortaya çıkarabildiğimizi umuyorum. Verimli bir toplantı olmasını diliyorum. Nice yüzyıllara!

Açılış Konuşması II

ENGİN SOYSAL¹

Sayın rektör,
Sayın dekanlar,
Değerli büyükelçiler,
Değerli öğretim üyeleri,
Değerli katılımcılar,

Müzik dinletisini sunan öğretim üyelerine teşekkür ederek sözlerime başlamak isterim. Sempozyuma ev sahipliği yapan İstanbul Medeniyet Üniversitesi rektörü ile Edebiyat Fakültesi dekanına, programın hazırlanmasında emeği geçen öğretim üyelerine şükran duygularımı ifade ederim.

Böyle bir sempozyumun düzenlenmesi düşüncesini meslektaşım Büyükelçi Armağan İnci Ersoy dile getirmişti. Yoğun çabaları için kendisine ve Görev Gücü'nde birlikte çalıştığımız diğer meslektaşlarıma, ayrıca temas kurduğumuzda yönlendirmelerini eksik etmeyen, bu girişime destek veren, katılımlarıyla bizleri onurlandıran büyükelçilerimize teşekkür ederim.

1 Büyükelçi.

2023, Cumhuriyetimizin yüzüncü yılı, Hariciye Teşkilatımızın temellerinin atılmasının da beş yüzüncü yılı.

Beş yüz yıl ve ötesine uzanan Reisülküttaplık müessesesinden Hariciye Nezaretinin 11 Mart 1836'da kurulmasına, Umur-ı Hariciye Vekâletinin 2 Mayıs 1920'de yaşama geçmesinden Dışişleri Bakanlığına uzanan yüzyılların diplomasi birikiminden söz edilebilir.

1821'de kurulan Babıalı Tercüme Odasının bu süreçte ve özellikle konumuz bağlamında taşıdığı rolü zikretmek gerekir.

Diplomasi olgusunu geçmişten günümüze taşıyarak ve geleceğe ışık tutarak tüm yönleriyle ele almak, diplomasi tarihi alanında çeşitlenen araştırmalara yönelik farkındalığı arttırmak, diplomasi uygulamalarının bugün için de anlamlı çarpıcı özelliklerine bakmak, diplomasiye yön veren isimleri öne çıkarmak, elbette bu yılın da ötesine geçecek uzun soluklu bir çaba gerektirir.

Bugünkü sempozyum, Türk diplomasisinde edebiyatın izlerini sürerken, farklı zaman kesitlerini de kapsayacak şekilde diplomasi ile edebiyat arasındaki bağı irdeleyecek, diplomasi tarihi ile edebiyat tarihinin kesiştiği alana yoğunlaşacak ve geniş bir yelpazenin içerisinde bazı isimlere odaklanacaktır.

Öte yandan, yazı sanatı ile diplomasi sanatı arasındaki etki-leşime, başka bir deyişle diplomat olarak yazı sanatı ile yazar olarak diplomasi sanatına eğilerek, Oğuz Demiralp'in ifadesiyle *dilin iki hâli* üzerinde durulacaktır.

"Zoraki Diplomatlar" başlığı ile yayınlanan *Türk Edebiyatı* dergisinin Haziran 2009 tarihli sayısında yer alan makaleler, özellikle de Beşir Ayvazoğlu'nun "Ali Aziz Efendi'den Yahya Kemal'e" konulu yazısı sempozyumun hazırlıkları açısından ufuk açıcı oldu.

Diplomasi ile edebiyat arasındaki bağı Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri tarihine ilişkin muhtelif eserlerde, akademik çalışmalarda bulabiliriz. XVII. yüzyılı öne çıkaran kayda değer

akademik çalışmalardan bir örnek olarak, Reisülküttaplık dönemine ilişkin Ekin Emine Tuşalp Atıyas'ın Harvard Üniversitesinde 2013 yılında sunduğu "Political Literacy and the Politics of Eloquence: Ottoman Scribal Community in the Seventeenth Century" konulu doktora tezini zikredebilirim.

Sinan Kunalp'ın kurucusu olduğu ISIS yayınlarının katkısı da büyük. Bu yayınlar diplomasi tarihine ve büyük bir birikime belgelerle geniş bir yelpazede ışık tutarken, diplomasi dünyasının farklı boyutlarını da gözler önüne sermekte.

Diplomasi ile edebiyat arasındaki ilişkiler konusunda kaleme alınmış önemli yabancı eserler arasında bu bağın çok açık olduğu Rönesans dönemine dair Tracey A. Sowerby ve Joanna Crawford'un *Erken Modern Çağda Edebi ve Diplomatik Kùltürler* ile Timothy Hampton'un *Fictions of Embassy* kitabını özellikle saymak isterim.

Fransa Dışışleri Bakanlığının himayesinde 11-12 Mart 2011 tarihlerinde gerçekleşen "Yazar Diplomatlar. Uygulamalar, Sosyalleşmeler ve Etkilenmeler - XIX.-XXI. Yüzyıllar" konulu kolokyum ve bu bağlamda sunulan kapsamlı bildiriler ayrıca dikkat çekici.

Söz konusu sunumlardan birinde diplomatların ve yazarların gerçeğe tanıklık etme görevleri bulunduğu; diplomatın gerçeği kendine göre yorumlamak için gerçekten uzaklaşması hâlinde risk alacağı belirtiliyor; yazarın ise objektif gerçeğin üstüne kendi duyarlılığını koyma yeteneğine sahip olduğunu, böyle olduğu için gerçekten daha da gerçek insan profili yaratabildiğine işaret ediliyordu. Marcel Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* eserinde yer alan *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde* romanında Norpois Marki'si verilen örneklerden biriydi.

Stendhal, Chateaubriand, Saint John Perse, Romain Gary, Paul Claudel gibi isimlerin yaşamları ve eserleri tek başlarına bir sempozyum konusu olabilecek kadar zengin izler taşımakta.

Nobel Edebiyat Ödülü'ne sahip diplomatlar Saint John Perse (Alexis Léger), İvo Andrić, Yorgo Seferis, Pablo Neruda, Octavio Paz kesişen bu dünyaların kalemleri.

Değerli katılımcılar,
Diplomasi mesleği bir maraton. Edebiyat ile iç içe geçebi-
len bir yaşam.

Pakistan’da büyükelçi olarak görev yaptığım yıllarda, ilk Büyükelçimiz Yahya Kemal Beyatlı’nın yaşamını ve eserlerini konu alan bir etkinlik düzenlemiştik.

Meslek yaşamımızda değişik coğrafyalarda görev yaparken diploması ve edebiyat birbirinden hiç ayrılmıyor.

Kitaplar, yazarlar bizlere eşlik ediyor; gittiğimiz ülkelerde onlar bizimle.

Liste uzuyor.

Yolculuklar da uzaklara olabiliyor.

Uzak İç'e aynı zamanda.

Benim yolculuk arkadaşlarımın başında J.M.G. Le Clézio ve Henri Michaux geldi.

Yeryüzündeki Bilinmeyen İnsan olmayı, Sihir Diyarı'nın içi-
ne girmeyi bu iki yazarla öğrendim.

Le Clézio 2008 yılında Nobel Edebiyat Ödülü aldığıında İsveç Büyükelçisi, Nobel Ödüllerini alan ülkelerin büyükelçilerini bir akşam yemeğine çağırmıştı. İslamabad’da kordiplomatikteki meslektaşlarıma herhâlde Pakistan’daki gelişmelerden ziyade Le Clézio hayranlığımdan bahsetmiş olacağım ki o yemeğe ben de davet edilmiş ve Le Clézio üzerine bir konuşma yapmışım.

İsmail Cem'in Özel Kalem Müdürü iken Türkçeye çevirdiğim Henri Michaux'nun *Poteaux d'Angle- Açık Direkleri*- eseri, içinde yer alan aforizmalar uzun yıllar bana eşlik etti, yol gösterdi:

*Kusurların mı, telaşa gerek yok.
Düşüncesizlik edip onları düzelteyim deme.
Sonra yerlerine ne koyacaksın?*

diye seslenir bize Michaux. Saniyelerde yaşamayı öğretir, macerayı soluk alışın doğal parçası hâline dönüştürmemize yardımcı olur.

Adonis, Salah Stétié, Jean -Christophe Rufin gibi yazarları Paris'te görev yaptığım yıllarda tanıdım. Onlarla birçok anım var.

Strazburg'da Avrupa Konseyi Daimî Temsilcisi iken verdiğimiz yemeklerde edebiyat boyutu eksik olmazdı.

Bir keresinde Dağlarca'nın Ahmet Soysal'ın Fransızcaya çevirdiği "Dağla Kuş" şiirini okumuştum.

*Bir dağ ışıklarla oynardı,
Yücesinde göğün,
Özlemle bakardı dağa bir kuş (...)*

Büyükelçiler etkilenmiş, nefes almışlardı.

Diplomatların dünyasının edebiyattan ayrı olması mümkün mü?

Yolculuk, özlem, öteki...coğrafya...anılar...

Haldun Taner, İlhan Akant'ın *Malta* kitabına yazdığı uzun sunuş yazısını şu satırlarla bitirir:

Bu destanı okuyup bitirdiğim zaman bu değerli hariciyecimizin neden asıl yeteneği olan edebiyatı meslek olarak seçmediğine hayıflandım. Hobi olarak böyle bir eser yazan insan, meslekten yazar olsa kim bilir neler yazardı diye düşündüm.

Memduh Şevket Esendal'ın eserlerini, *Tahran Anıları* ve *Düşsel Yazılarını*, Dışişleri Bakanlığına giren ilk kadın memur Adile Ayda'nın *Le drame intérieur de Mallarmé* başlıklı eserini, *Cumhuriyet* gazetesinde beş gün süreyle yayınlanan 11 Mart

1947 tarihinde Yahya Kemal ile yaptığı mülakatı okuduğunuzda, bir değil çok sayıda sempozyumla izlerin gün ışığına çıkabileceğini daha iyi görürüz.

Bakanlıktaki ilk görevime başladığımda Genel Müdür Yardımcım Ergun Sav idi. Diploması ve edebiyat daha meslekteki ilk günlerimden başlayarak iç içeydi. Akil Aksan'ın Fransızca'dan şiir çevirilerini, Yıldırım Keskin'in eserlerini, birçok ismi saymak mümkün.

Diploması tarihimizde edebiyatın izleri güçlü ve kalıcı.

Yıllar önce bir dış görev arifesinde, ağabeyim Ahmet Soy-sal ile Fazıl Hüsnü Dağlarca'yı Kadıköy'deki evinde ziyaret etmiştik.

Dağlarca, kendisine karşı duyduğum saygı ve hayranlıktan kaynaklanan çekingen ses tonumdan olacak, *Senin diplomat olduğun konuşmandan anlaşılıyor, ateşin üzerindeki kestanele-ri alır gibi, sözcükleri hemen geri çekiyorsun* demişti bana.

Dağlarca, o gün bana insanların önünde mürekkep şişeleri olduğunu, herkesin kendi mürekkep şişesini bilmesi gerektiğini de söylemişti.

Diplomat olmanın bir zorluğu da herhâlde bu olmalı... Mürekkep şişelerini karıştırmamak...

Teşekkür ederim.

I. OTURUM

Yeniçağlarda Diplomasi ve Edebiyat

Divan Sahibi Bir Osmanlı Elçisi: Dürrî Ahmed Efendi Divanı ve Sefaretnamesi

TURGAY ŞAFAK¹

Giriş

Van'da dünyaya gelen Dürrî Ahmed Efendi, Vanlı Ebû Bekir Vehbi Efendi'nin oğludur. Bir gözü âmâ olduğundan Yekçeşm veya Kör ve ayrıca Vâfi lakaplarıyla da tanınır. Şiirlerinde Vâfi veya Dürrî mahlaslarını kullanmıştır. Kaynaklarda eğitimi hakkında bilgi yoktur. İstanbul'a geldikten sonra divan kalemine girdi ve şair olması hasebiyle devlet adamlarının takdirini kazandı. Mirzâ-zâde Sâlim tezkiresinde *nâdire-dân hürde-bîn bir şair-i mâhir-i nâzenîn olduğundan manzûr-ı vüzerâ-yı kirâm ve mültefit-i vükelâ-yı ulû'l ihtiram olarak Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Dîvân-ı Hümâyûn Küttâbı zümresine ve onlara mahsus dîvân mansıplarından nicelerine nâil olmuştur* demiştir.² 1125 (1713) senesinde Anadolu muhasebecisi, 1127'de (1715) sipah kâtibi, ardından süvari mukabelecisi ve cizye muhasebecisi oldu. Safer 1134'te (Aralık 1721) şikk-ı sâni payesiy-

1 Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, turgay.safak@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0003-2701-530.

2 Mirzâ-zâde Sâlim, *Tezkiretü's-suara*, haz. Adnan İnce, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018, s. 183.

İle İran orta elçisi olup 2 Rebiyülevvel 1135'te (11 Aralık 1772) vefat etti. Vefa'da medfundur.³

Ağustos 1713 (Receb 1125) tarihinde Nâimâ'dan boşalan Anadolu muhasebeciliğine, 2 Şubat 1715 (27 Muharrem 1127)'de sipahiler katipliğine getirildi.⁴

Haraç muhasebecisi olduğu sırada Avusturya ile Pasarofça Antlaşması'nın imzalanması ile iki devlet arasındaki ticari konuları içine alan ticaret antlaşmasının (27 Temmuz 1718) 19. maddesi uyarınca Osmanlı topraklarından geçecek olan Avusturya-İran ticaret yoluna ait meseleleri halletmek üzere şıkk-ı sâni defterdarlığı payesi ile İran'a elçi olarak gönderildi.⁵ Sâlim ve Safayî tezkirelerinde 1132 olarak verilen tarih⁶ Şeyhî tarafından Şa'ban 1131 olarak verilmiştir.⁷

Ayrıca kendisine devrin sadrazamı Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa tarafından gizli bir tâlimat verilerek o sırada İran'da meydana gelen siyasi olayları yerinde izlemesi, bu ülkenin örf ve âdetlerini öğrenmesi istenmiştir.⁸

Dürrî Ahmed Efendi Ağustos 1720'de İstanbul'dan ayrılarak Bağdat'a gitti.

Bağdat Valisi Eyüplü Hasan Paşa ile görüştüktan sonra Kirmânşâh, Dergezîn, Hemedân ve Kazvîn üzerinden İran Şahı Hüseyin'in bulunduğu Tahran'a ulaştı. Yaptığı görüşmeler sonunda ticaret işleriyle ilgili hususların hallini sağladı. Bir süre daha burada kaldı ve dönüş sırasında uğradığı Van'da atalarına ait bazı hayır eserlerini tamir ettirdikten sonra 15 Safer 1134'te

3 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, C II, s. 423.

4 Şeyhi Mehmed Efendi, *Vakâyi'ul Fuzala*, haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2018, C IV, s. 3413.

5 Aydın Talay, "Dürrî Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C X, İstanbul 1994, s. 35.

6 Mirzâ-zâde Sâlim, *age.*, s. 183; Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire-i Safâî (Nuhbetül Âsâr min Fevâ'idil Eş'âr)*, haz. Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 15.

7 Şeyhi Mehmed Efendi, *age.*, C IV, s. 3413.

8 Talay, *agm.*, s. 35.

(5 Aralık 1721) İstanbul'a geldi.⁹ Elçiliğiyle ilgili olarak hazırladığı raporu III. Ahmed'e ve Sadrazam İbrâhim Paşa'ya sundu. Bu hizmeti karşılığında başmuhasebeciliğe getirildi; bir yıl sonra da 2 Rebiyülevvel 1135'te (11 Aralık 1722) vefat etti.¹⁰ *Fatin Tezkiresi'*nde ölüm tarihi 1137 olarak verilmiştir.¹¹ Vefa'da Şeyh Vefa Camii haziresine defnedilmiştir.

Kendisinden bahseden tezkirelerde iyi derecede Farsça bildiği, son derece nüktedan bir kişi olduğu, güzel yazı yazdığı belirtilir. Lisan-ı Türki'de pesendîde tavârih ü eşârı ve zebân-ı Fâriside acemâne güftârı ve lügaz-ı bisyârı vardır. Ayrıca yine Mirzâ-zâde, *kendine mahsus türde nâzik bir hatt-ı nâdidesi olup dîvânî ve sâir kalemde hoş-nüvistir* diyerek iyi bir hattat olduğu bilgisini vermiştir.¹²

Feyzi ve Sadi adlarında iki kardeşi vardır. Feyzî Divan-ı hümayun kütubından iken 1127 senesi başlarında vefat etmiştir.¹³ Diğer kardeşi Sa'dî, İdris-i Bitlisi'nin *Heşt Bihişt'*ini Türkçeye tercüme etmiştir.¹⁴

Dürrî Ahmed Efendi'nin iki önemli eseri vardır:

Dürrî Ahmed Efendi ve Divanı

Yaklaşık 3500 beyitten oluşan divan, yetmiş üç varak olup tek yazma nüshası bilinmektedir.¹⁵ Kendisinden söz eden kaynaklar onun güçlü bir şair olduğunu belirtirler.

9 Şeyhi Mehmed Efendi, *age.*, C IV, s. 3413.

10 Şeyhi Mehmed Efendi, *age.*, C IV, s. 3413.

11 Fatîm Davud, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, haz. Ömer Çiftçi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 130.

12 Mirzâ-zâde Sâlim, *age.*, s. 183

13 Şeyhi Mehmed Efendi, *age.*, C IV, s. 2863

14 Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seyirleri ve Sefaretnameleri*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1968, s. 60.

15 Dürrî Ahmed Efendi, *Divan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 3409/1, vr. 3-73.

Gazel, kaside, kıta ve lugazlarıyla tanınan Dürri, XVII. yüz- yıl divan şairlerinin ve bilhassa Nâbî ve Nâilî-yi Kadim'in etki- sinde kalmıştır.¹⁶

Tarih düşürmede de çok başarılı olan şairin bu başarısını Şeyhî, *...târîh-gûylukta hod akrânı nâdir* sözüyle ifade etmiş- tir.¹⁷

Sâdî ve Feyzî adındaki kardeşlerinin de şair olduğu bilinen Dürri yaşadığı dönemde yapılan birçok esere tarih düşürmüş- tür.

Divan'ında 22 kaside, 77 gazel, 4 muarabba, 1 tahmis, 1 muhammes, 12 müseddes, 1 terkiib-bend, 1 müstezad, 6 şarkı, 31 rubai, 139 kıta, 20 nazım, 68 müfredat, 8 mesnevi vardır.¹⁸

Dürri Divanı, münacatla başlar, Naat ile devam eder. Ey- yüb-i Ensari, Sultan III. Ahmed, Kapudan Mehmed Paşa'nın öv- güleri; padişahın otağı, çiçek hastalığına tutulup iyileşmesi, ye- ni yılının kutlanması (saliyye); Kalaylı Ahmed Paşa'nın sadra- zam oluşu, Sadrazam Mehmed Paşa'nın Osmancık'ta yaptırdığı çeşme, Sadrazamın köşkü, Saray-ı Cedid yakınında yaptırılan köşk, Damad Ali Paşa'nın düğünü, Kâimmakam Ali Paşa'nın if- tar sofrası, Dürri'nin zeâmet isteği hakkında kasideler kaleme alınmıştır. Kasidelerden ikisi, fahriyye, sekizi tarihlidir.

Gazellerden biri tevhid, ikisi naattır. Divan'da ayrıca Müs- tezad, terkiib-i bend, rubailer, şarkılar ve muhammes, tahmis ve müseddes bulunur.¹⁹

Dürri'nin tarih kıtalarında padişahın cülûsu, tayinler ve sadrazam, vezir, rumeli kazaskerliği, valilik, silahdarlık, katip- lik, reislik, çeşitli devlet kademelerindeki atamalar, cami, med- rese ve diğer yapıların inşa veya tamir tarihleri, saray ve köşk- lerin inşa tarihleri, yine aynı şekilde askerî bina, türbe, sünnet-

16 Dürri Ahmed Efendi, *Dürri Ahmed Efendi Divanı*, haz. Ramazan Vural, Kültür ve Tu- rizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2020, s. 14.

17 Şeyhi Mehmed Efendi, *Dürri Ahmed Efendi Divanı*, C IV, s. 2863

18 Dürri Ahmed Efendi, *Dürri Ahmed Efendi Divanı*, s. 15.

19 Dürri Ahmed Efendi, *Dürri Ahmed Efendi Divanı*, s. 15.

hane, evler, çeşme ve sebiller, top yapımı, sulh anlaşmaları, ziyafetler, düğün merasimleri, hacıların dönüşü, III. Ahmed, Muhammed Behcetî ve Azizzade'nin sakal bırakmaları, at yarışı ve tüfek atışı gibi yarışlar, şehzadelerin dış çıkarması, doğum ve vefatları gibi çeşitli konular vardır.²⁰

Dürrî Ahmed Efendi'nin şahitlik ettiği olaylara dair düştüğü tarihler bizlere dönemin sosyal hayatını anlatması bakımından önemlidir. Örnek birkaç beyit örnek vermek gerekirse;

Sultan Ahmed Hazretlerinin Tüfeng ile Beyza Darbına Tarihidir

*Hurde bir beyzâyı nişan-gâha
Dikdürüp ol Hıdivv-i bende-nüvâz H (1115)*

*Urduğı birle söyledüm târih
Âferîn dâver-i tüfek-endâz H (1115)*

(1115) tarihli bu manzumede ise III. Ahmed'in Kağıthane yakınlarında Karaağaç denilen mesire yerindeki eğlenceye katıldığı şöyle diler getirir;

Tarih-i Azîmet-i Sultan Ahmed Han Be- Canib-i Bağçe-i Karaağaç Der Kurb-ı Kağıd-hane:

*Geldi Dürrî gibi bir bende didi tarihin
Padişahım bu mahal buldı kudûmünle hayat H (1115)*

20 M. Ziya Bağrıaçık, "Dürrî'nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBİAR)*, S. 10, Şubat 2001, s. 337-347.

Bir başka tarih manzumesinde *Sultan Ahmed Hanın Kemrerler Seyrinde Havz İçinde Tüfeng ile Urdugu Limona Tarihdir*

*Çifte havz içre su üzre gördi bir limon durur
Destine aldı tüfeng-i düşmen-endâzın hemîn
Yüz adım yirden alıp nûr-ı ferasetle nişân
Bir atışda urdı limonı hemân ol hurde-bîn
Kimde vardır bu hüner Allah için insaf idûn
Uşta limon uşta havz tüfeng-i âhenîn
Geldi bir üstad-ı kâmil söyledi tarihini
Padişahım kolunun idmanına sad-âferîn H (1116)*

Dürri Ahmed Efendi bu dönem inşa edilen saray, kasır ve köşkler için de tarihler düşmüştür.

Bu yapılar içinde köşk ve sarayların fazlalığı dikkat çeker. Sadece Dürri'nin tarih düşürdüğü 14'e yakın saray ve köşk tespit edilmiştir.

Cami, medrese vb. binaların tamirleri için de tarihler düşmüştür.

Dürri, *Sultan Ahmed Han'ın câmi-i Ayasofiyyeyi ilbas buyurdukları tarihtir.* adını taşıyan manzumede; III. Ahmed'in Ayasofya için hizmet veren sultanlardan biri olduğundan bahseder. Zikredilen tarihte III. Ahmed tarafından Ayasofya'nın içinde yaptırılan tamirler sırasında yeni bir hünkâr mahfili inşa edilmiş ve ortaya büyük bir top kandil asılarak camiye yeni bir çehre kazandırılmıştır.

*Ayasofiyye elhak cennet-i a'lâya dönmüşdür
Acâib zîb ü fer virdi ana bu hilat-i zîbâ
Îlâhî bu makâmı mabed-i islâm idüp daim
Tezelzül görmeye erkân-ı pâki haşre dek kat'â
İçinde ehl-i tâat eyledikçe zikr ile tevhid*

*Ola tahtında kâim ol hıdivv-i memleket-pîrâ
 Hemîşe ömri uzunkalbi hurrem tab'ı şâd olsun
 Bi hakkı tâat-ı kerrûbiyân-ı âlem-i bâlâ
 Didi fermân-ı şâhenşâh ile tarihini Dürri
 Ayasofiyeyi Han Ahmed ilbas eyledi bâlâ H (1116)
 Söyledi Dürri-i dâ'î dahi bu tarihi
 Ola bâkî o şehenşâha bu âsaf hakka H (1116)*

Bunlar dışında tekkeler, medreseler ve çeşmeler için de tarih düşmüştür. Dürri, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadaretinin ilk dört yılında yapımına şahit olduğu 14 çeşme hakkında tarih düşmüştür.²¹

Sefaretnamesi

Dürri Ahmed Efendi'nin başlıca eseridir. İran elçiliğiyle ilgili olarak kaleme aldığı ve padişah ile sadrazama sunduğu bu eserin pek çok yazması mevcuttur.²² İyi nüshalarından biri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde kayıtlıdır. Bir rapor özelliği taşıyan eserde kendi seyahati, yaptığı temaslar ve göreviyle ilgili konular yanında İran'ın iç siyasi durumu, halkı, şehir ve kasabaları, askerî gücü, idari yapısı, cemaatleri, şahın sarayı hakkında etraflı bilgiler verir. Sefâretnâme oldukça ilgi çekmiş, önce *Râşid Târîhi*²³ içinde yayımlanmış, Polonyalı Krusinski tarafından Latinceye tercüme edildiği gibi Fransızcaya da çevrilmiştir. Ayrıca Paris'te mağribî yazı stili ile kaleme alınmış nüshasının litografya baskısı da yapılmıştır.²⁴ Sefaretnâme'nin

21 Tarih Manzumeleri için bk. M. Ziya Bağrıaçık, agm., s. 337-347.

22 Ayhan Ürkündağ, *Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2006, s. 31-37.

23 Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan-Ahmet Zeki İzgöer-Baki Çakır-Yunus Uğur, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 1256-1268.

24 Talay, agm., s. 35.

Farsçaya iki tercümesi mevcuttur. Birincisi Fransızca el yazması tercümesi üzerinden Şahâb Tâhirî tarafından yapılmış ve *Vahid* dergisinde yayınlanmıştır.²⁵ İkinci tercüme ise bir dönem Türkiye’de kültür ataşesi olarak görev yapan İranlı âlim Mehmed Emin Riyahi tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir.²⁶

Şehid Ali Paşa’dan sonra sadarete ve aynı zamanda serdar-ı ekremliğe getirilen Arnavud Halil Paşa ve Kayserili Mehmed Paşa, Osmanlı ile Avusturya kuvvetleri arasında arzu edilen başarıyı elde edemediklerinden, Osmanlı için barış siyasetini takip etmek zaruri idi. Bu sebeple Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Fransa, Avusturya, İran ve Rusya’ya farklı tarihlerde sefaret heyetleri göndermiştir.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi Fransa’ya

İbrahim Paşa (Sabık silahtarağalardan) Avusturya’ya

Dürrî Ahmed Efendi, İran’a

Nişli Mehmed Ağa Rusya’ya

Derviş Mehmed Ağa ise Şirvan Hanı Davud Ağa’nın yanına gönderilmiştir.²⁷

XVIII. yüzyıl boyunca İran’da gönderilen sefirler ve sefaret-namelerini zikretmek yerinde olacaktır. 1700 yılından 1775 yılına kadar İran’da toplamda 14 elçi veya heyet gönderilmiştir.²⁸

XVIII. yüzyılda İran’a giden Osmanlı Sefirleri tarihî sırasıyla şunlardır:

25 Şahâb Tâhirî, “Sefâret-i Dürrî Efendi ez Taraf-i Sultan Muhammed Han Gâzî be Derbâr-i Şâh Sultan Hüseyin-i Safevî”, *Mecelle-i Vahid*, Tahran, S. 65, Urdu-bihest 1348, s. 367.

26 Mehmed Emin Riyahi, *Sefaretnâme-hâ-yi İran: Güzarişâ-yi Musafiret ve Memuriyet-i Sefirân-ı Osmani der İran*, İntişarat-ı Tûs, Tahran 1368 (H Ş)/1989, s. 67-98.

27 Münir Aktepe, “Dürrî Ahmet Efendi’nin İran Sefareti”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul C I, S. 3, Ekim 1967, s. 56.

28 Ürkündağ, *agt.*, s. 30.

1	Mehmed Paşa	1700	-
2	Bilinmiyor	1704	III. Ahmed'in cülusunu bildirmek
3	Ahmed Dürrî Efendi	1721	İran'ın iç durumunu anlamak ve zahirî dostluk tezahürlerini göstermek için
4	Mustafa (Ruznameci)	1726	II. Tahmasb'ın yapmış olduğu sulh müzakerelerini görüşmek için.
5	Raşit Mehmet Efendi Agah Efendi Mustafa Nazif Efendi Münif Mustafa Efendi	1729	Şah Eşref Han ile yapılan barıştan sonra zahiren dostluğu devam ettirmek için.
6	Ragıp Efendi	1932	bilinmiyor
7	Hüseyin Ağa	1735	Sulh müzakeresi
8	Genç Ali Paşa	1736	bilinmiyor
9	Mustafa Paşa	1736	bilinmiyor
10	Münif Mustafa Efendi Mustafa Nazif Efendi	1741	Şah'a mektup götürmek ve İran'ın iç durumunu anlamak için.
11	Mustafa Aziz Efendi	1746	Sulh müzakerelerini bir neticeye vardırnak.
12	Kayserili Ahmed Paşa, Recep Paşa, Kırımlı Rahmi Efendi, Ordu Kadısı Numan Efendi, Ordu Defterdarı Mustafa Bey	1746	Sulhün akdinden sonra aradaki münasebetleri tesis için.
13	Kara Mehmed Paşazade, Mustafa Paşa, Abdullah Efendi, Halil Efendi	???	Cülûs tebriki yapmak ve sulh şartları hakkında tebliğde bulunmak üzere.
14	Sümbülzade Vehbi	1775	Mektup götürmek amacıyla

İran'a gönderilen sefirler arasında 4 elçi sefaretname kaleme almıştır. Ahmed Dürrî Efendi'nin *İran Sefaretnamesi*,²⁹ Mustafa Nazif Efendi'nin *İran Sefaretnamesi*,³⁰ Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin *İran Sefaretnamesi*³¹ ve Sümbülzade Vehbi Efendi'nin *Kaside-i Tannâne* isimli manzum İran sefaretnamesidir.³²

Dürrî Ahmed Efendi'nin Sefaretnamesi

Dürrî Ahmed Efendi Osmanlı topraklarından geçecek Avusturya-İran ticaret yoluna ait anlaşması ile ilgili meseleleri halletmek amacıyla elçi olarak gönderilmişti. Bir başka görevi ise İran'daki Safevi hanedanını doğrudan tehdit eden Mir Üveys oğlu Mahmud Han'ın durumunu, batıda kaybedilen toprakların telafi amacıyla doğudan bazı yerlerin alınıp alınmayacağını ve İran'ın içişlerini ve İranlıların örf ve âdetlerini tahkik etme hususundaydı. Safevi tahtında Şah Hüseyin bulunmaktaydı. Şah Hüseyin ve vezirler başarısız yöneticilerdi. Birçok aşiret ve kabile baş kaldırmıştır. Bunlardan birisi de Kandehar hâkimi Mir Üveys oğlu Mahmud Han'dır. Mahmud Han, Şah Hüseyin'in üzerine yürümüş bazı Safevi güçlerini mağlup ederek batıya doğru ilerlemektedir.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa İran'ın içişlerini tahkik ettirmek amacıyla İran'a sefaretle gönderilecek Dürrî Ahmed Efendi'ye ayrıca şifahi emirler vererek bilhassa İran'ın iç duru-

29 Ayhan Ürkündağ tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

30 Adnan Budak, *Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği (1746-1747)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1999.

31 Süleyman Toğaç, *Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin İran Sefaretnamesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.

32 Cüneyt Taşan, *Tâhîrî'l-Mevlevî'nin Sümbülzade Vehbî'nin Tannane ve Tayyare Kasideleri adlı eseri (inceleme-metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

munu, İranlıların örf ve âdetlerini hususi olarak araştırmasını istemiştir. Diğer taraftan da bir taraftan Rusya'nın diğer tarafta Afganların baskısı altında Safevi devletine Osmanlı'nın güç ve kudretini hatırlatmak istemeleridir.³³

Dürrî Ahmed Efendi'nin resmî vazifesi 21 Temmuz 1718 Pasarofça barışı sırasında Osmanlı ile Avusturya arasında imzalanan ticaret anlaşması gereği Avusturya-İran ticaret yoluna ait resmî formalitelerin İran'da tamamlanması hususuydu. Ahmed Dürrî Efendi'nin sefaretnamesi doğrudan doğruya Bağdat'tan ayrılışı ile başlamaktadır. Resmî protokole ve mütekabiliyete çok ehemmiyet veren Dürrî Ahmed Efendi Kirmanşah hanının sefaret heyetini karşılaması gerekirken *benim mazeretim var* diyerek yerine kardeşini üç yüz kadar Kızılbaş ile yollaması üzerine Ahmed Dürrî, hana kızarak kendisinin Âli Osman padişahının mahsus elçisi olduğunu, eğer hanın kendisini bizzat karşılamaya gelmezse durumu şaha bildireceğini söyledi.³⁴ Bunun üzerine gönderilen haber ile Kirmanşah hanı acele ile gelerek özür dileyerek elçilik heyetini karşıladı. Dürrî, Kirmanşah'ta beş gün konaklamıştır. Daha sonra Dergezin kasabasına gelerek 2 gün konaklamıştır. Ardından Hemedan şehrine gelir ve burada 3 gün konaklar. Tahran'a doğru yola çıkan heyet 40 günün sonunda Kazvin'e ulaşır. Burada da 5 gün konakladıktan sonra Tahran'a vasil olur. Şah Hüseyin, Abdali ve Gılzai kabilelerin isyanlarıyla mukabele edebilmek amacıyla kuzey şehirlerden asker toplayabilmek amacıyla başkenti İsfahan'dan Kazvin'e taşımıştı.³⁵

Dürrî, Tahran'a ulaştıktan sonra İtimadüddeyle³⁶ hemen gönderilen mektupları görmek istemiş ancak padişahın mektu-

33 Unat, *age.*, s. 59.

34 Raşid Mehmed Efendi, *age.*, s. 1256.

35 Riyahi, 52-53.

36 Safevi döneminde Vezir-i A'zamlık makamı için kullanılan terimdir. Burada kastedilen kişi Şah Hüseyin'in son yıllarında İtimadüddeyle görevinde bulunan Muhammed Kulî Hân Şamlû'dur. bk. Riyahi, 53.

bunu sadece Şah'a verebileceğini söyleyerek sadece Hasan Paşa'nın mektubunu vermiştir.

İtimadüddeve, Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti üzerine sefer düzenleyip toprak talep edeceği düşüncesine kapıldıklarını söylediğinde Dürrî Efendi *beş yüzyıldan beri tüm dünyaya ün salan Âli Osman'ın Safevi Devleti'nin bu kötü durumundan yararlanabileceğini düşüncelerinin yanlış olduğunu* belirtmiştir ve Osmanlı hakkında böyle düşünmeye devam ederse bir daha onunla konuşmayacağını söylemiştir.

Bir başka görüşmede Elçi İtimadüddeve'ye daha önceki anlaşmalar gereği yıkılması gereken iki kalenin niçin yıkılmadığını, Hakkâri hâkimine niçin maaş verildiğini sormuş ve hem Osmanlı ile dostluk yapacaksınız hem de verdiğiniz sözleri yerine getirmeyeceksiniz diyerek azarlamıştır. İtimadüddeve ise bunlardan haberim yoktu diyerek kendisini savunmuştur. Şah Hüseyin III. Ahmed'in mektubunu aldıktan sonra Osmanlı'nın herhangi bir toprak talebi olmadığını öğrenmiş ve rahatlamıştır. Bu sebeple elçiye sunduğu izzet ve ikramı arttırmıştır.

Şah Hüseyin, Sultan'ın hâlini, neler yaptığını, sürekli İstanbul'da olup olmadığını sormuş Dürrî Ahmed Efendi ise cevap olarak Sultan'ın haftada iki divan toplantısına katıldığını, iki gün yaptırdığı kütüphaneye gittiğini burada şeyhülislamın başkanlığında diğer din adamlarının tefsir ve hadis ilimlerindeki tartışmalarını kafes ardından dinleyerek, bundan çok büyük zevk aldığını söylemiştir. Cuma günleri halkla birlikte cuma namazını eda ettiğini, ayrıca askerlerin yaptığı nişancılık yarışmalarına büyük ilgi gösterdiğini söylemiştir.³⁷

Elçinin Nevruz Bayramı hakkında gözlemleri de ilginçtir. Şöyle anlatmıştır nevruzu:

"Nevruz-ı sultani hulul edip anlar nevruga gayet itibar ve ıyd-i ekberdür deyü tesmiye edip İyd-ı Ramazân ve İyd-i azhadan

37 Raşid Mehmed Efendi, *age.*, s. 1260-1261.

hâşâ mükerrerem tutarlar kangî ayda vâkî' olur ise anın nihayet-
tine dek bir şey el urmayub tâze cedid libâslar ile kendülerin
donadub gerek a'lâ ve ednâ zükür ve inâs ve nisvân ve sıbyân
sürür ve şâd- mânederler."³⁸

Şah Osmanlı'nın herhangi bir sefer hazırlığı yapıp yapma-
dığını anlamak için kısa süreli de olsa Sultan'ın İstanbul'dan ni-
çin hiç ayrılmadığını sorduğunda elçi cevap olarak uzun uzun
İstanbul'un güzelliklerini anlatmıştır. Şah da altta kalmamak
için *Desene bizim İsfahan gibidir.* diye karşılık vermiştir.³⁹

Dürrî Ahmed Efendi sarayda şahın ve diğer devlet erkânı
ve oturma düzenlerine dair de ayrıntılı bilgi vermiştir.

Sefaretname Safevi coğrafyası hakkında genel bilgiler de
içerir. Ülke altmış konak uzunluğunda ve elli konak eninde olup
gayet mamurdur. Arpa buğday ve diğer yiyecekler pahalıdır.
Kıyafet ve kumaş Osmanlı'dan daha ucuzdur. Kumaşları kendi-
leri üretir, ithal etmezler. Ülkede üç kale vardır. Biri Hind ser-
haddinde Kandehar Kalesi, Biri Ejderhan Kalesi diğeri de Re-
van Kalesi'dir. Top ve cephane gibi işlere fazla teveccüh etmez-
ler ancak okçuluk ve tüfektarlıkta mahirdirler. Safevi ve çevre-
sinde yaşayan grupların mezhepleri hakkında da bilgi vermiş-
tir. Mesela Afgan saldırılarından bahsederken *Ehl-i sünnet ve'l*
cemaattirler ve namazlarını cemaat ile kılarlar. demiştir. Diğer
tarafтан Dağıstan ve Derbend şehirlerinden bahsederken de
orada yaşayan Lezgilerin de ehl-i sünnet ve'l cemaat oldukları-
nı vurgulamıştır. *Memalik-i acemde sünni mezhebinden katı,*
çok ehl-i islam vardır ve kasaba ve şehirlerde sayıları fazladır
ancak korkularından izhar edemezler. Bazı kasaba ve köyler ta-
mamen sünnidir, cami ve mescitleri mamur ve ibadetleri aşi-
*kardır.*⁴⁰

38 Raşid Mehmed Efendi, *age.*, s. 1261.

39 Raşid Mehmed Efendi, *age.*, s. 1261.

40 Raşid Mehmed Efendi, *age.*, s. 1268.

Dürrî, İran'daki Sünni gruplarla ilgili şöyle bir gözlemini anlatmaktadır:

“İran’a gelişimizin 12. günü Cezire derler bir kasabaya uğradık. Bütün ahalisi sünni olup içinde cevâmî’ ve mescitler ma’mur ve Cuma ve bayram namazları aşîkâr eda edilir, bizi iki üç saat mesafede istikbal için çoluk çocuk kadın erkek sancaklarla toplanıp yüksek sesle salavat getirerek ‘sizler Mekke ve Medine’nin hadimi olan şevketli azametlü Âl-i Osman padişahının mübarek cemalini görmüşsünüz. Sizin yüzünüze bakmak ve elinizi ayağınızı öpmek bize farz-ı ayn makamındadır.’ diyerek göz yaşları döktüklerini görünce bizim de bağrımız kan olmuştur.”

Dürrî Efendi bahsettiği bu köyün ahalisinin aynı zamanda bir tarikat mensubu olduklarını ve haftada iki gün cehri zikir meclisleri kurduklarını ifade etmiştir.⁴¹

Dürrî Efendi son olarak ülkenin ahvalini en ince noktasına kadar tetkik ettiğini, memleketin gayet mamur olduğunu ancak Safevi devlet ricalinin hâlinin olmadığını söyler. Ona göre güya ki kaht-ı ricaldir. Dürrî Safevi’nin yakın zamanda çökeceğini âdeta tahmin etmiş gibidir. Bu hususta *Ol cihetten nizam-ları muhtell ü müşevveş ve devletleri müzelzil olup etraftan üzerlerine hücum ediyorlar. Bunların def’ine kadir olamıyorlar. Rical-i devlete olanları söylesem fodulluğu elden komayıp ‘Mir üveys oğlu bizim reayamızdandır, yakında gelir şahımızın önünde başını öne eğer af diler’ derler.*⁴²

Dürrî ordunun zayıfladığı tespitini de yapar ve şöyle der: *Sefere çıkacak askerleri me’yus ve mahrumdur. Allah’ın emri ile üzerlerine bir uğursuzluk çökmüştür, asla yüzleri gülmez.*⁴³

41 Raşid Mehmed Efendi, *age.*, s. 1268-1269.

42 Raşid Mehmed Efendi, *age.*, s. 1269.

43 Raşid Mehmed Efendi, *age.*, s. 1269.

Dürrî Ahmed Efendi'nin Safevi Devleti hakkında öngörüsü şu şekildedir.

Şeyhoğlu'nun yani şahın devri dönmüş ve devleti gitmiş ve müddeti tamam olmuştur. Dürrî Efendi'nin gözlemlerine benzer bir şekilde Safevi Devleti'nin inhitatını Rus elçisi Volynsky'nin raporlarında da rastlarız.⁴⁴

Şahın huzuruna 2 ay sonra ulaşmış, üç ay Safevi sınırlarında konaklayıp, altı buçuk ay sonra İstanbul'a dönmüştür. Şah Hüseyin, Dürrî Efendi'nin ziyareti sonrası Safevi tebaasına bir beyanname yayınlayarak Acem tüccarlarının Nemçe vilayetine emtia götürmek istediklerinde Osmanlı toprakları üzerinden geçebileceklerini, sadece Erzurum'da bir defaya mahsus gümrük alınacağını ilan etmiştir.⁴⁵

Sonuç olarak kendisine tevdi edilen hem resmî hem de gayriresmî vazifeleri hakkıyla yerine getirmiş olan Dürrî Efendi yaptığı görüşmelerde devletler arası ilişkilerde uyulması gereken müteakabiliyet anlayışına uygun olarak davranmıştır. Ziyareti boyunca yaptığı görüşmeleri ve gözlemleri sefaretnamesinde dile getirmiştir. Dürrî Efendi yaptığı gözlemlerle devletin artık zevale uğradığını ve kısa süre içinde yıkılacağını tahmin etmiş, nitekim kısa süre sonra Safevi Devleti yıkılmıştır. Safevi dönemi İran coğrafyasının halkı, şehirleri, askerî gücü, idari yapısı ve saray çevresi hakkında bilgiler veren sefaretname aynı dönemde İran'a gelen Rus elçisi Volynsky'nin raporları ile birlikte Safevi Devleti'nin çöküşü ile ilgili önemli kaynaklardan biridir. Dürrî Efendi'nin sefaretnamesi Safevi devletinin çöküşünün arifesinde şahın ve etrafındaki diğer devlet adamlarının psikolojilerini yansıtmaları açısından da ayrıca tekrar ele alınmayı hak eden önemli sefaretnamelerden biridir.

44 Laurence Lockhart, *The fall of the Safavi dynasty and the Afghan occupation of Persia*, Cambridge University, Cambridge, 1958, s.107.

45 M. Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı - İran Münasebetleri ve Silahşör Kemânî Mustafa Ağâ'nın Revân Fetih-nâmesi*, İstanbul Üniveristesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1970, s. 6-8.

Kaynaklar

Kaynak Eserler

- Dürri Ahmed Efendi, *Divan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 3409/1.
- , *Dürri Ahmed Efendi Divanı*, haz. Ramazan Vural, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2020.
- Fatîn, Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, haz. Ömer Çiftçi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, haz. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l Âsâr min Fevâ'idü'l Eş'âr)*, haz. Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- Mirzâ-zâde Sâlim, *Tezkiretü's-şuara*, haz. Adnan İnce, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2018.
- Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan-Ahmet Zeki İzgöer-Baki Çakır-Yunus Uğur, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.
- Şeyhi Mehmed Efendi, *Vakâyi'ul Fuzala*, haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2018.

Araştırma-İnceleme

- Aktepe, Münir, "Dürri Ahmet Efendi'nin İran Sefareti", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul, C I, S. 3, Ekim 1967, s. 56-60.
- , *1720-1724 Osmanlı - İran Münasebetleri ve Silahşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Revân Fetih-nâmesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1970.
- Bağrıaçık, M. Ziya, "Dürri'nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBİAR)*, S. 10, Şubat 2001, s. 333-347.
- Budak, Adnan, *Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği (1746-1747)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1999.
- Lockhart, Laurence, *The fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, Cambridge University, Cambridge, 1958.
- Riyahi, Mehmed Emin, *Sefaretname-hâ-yi İran: Güzarişhâ-yi Musafiret ve Memuriyet-i Sefirân-ı Osmani der İran*, İntişarat-ı Tûs, Tahran 1368 (H. Ş.)/1989.

- Tâhirî, Şahâb, “Sefâret-i Dürri Efendî ez Taraf-i Sultan Muhammed Han Gâzî be Derbâr-i Şâh Sultan Hüseyin-i Safevî”, Mecelle-i Vahîd, Tahran, S. 65, Urdu-bihîşt 1348 (H.Ş.)/1969 s. 367.
- Talay, Aydın, “Dürri Ahmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C X, İstanbul 1994, s. 34-35.
- Taşan, Cüneyt, *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Sümbülzade Vehbi'nin Tannane ve Tayyare Kasideleri adlı eseri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Toğaç, Süleyman, *Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin İran Sefaretnamesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1968.
- Ürkündağ, Ayhan, *Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2006.

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı - İran İlişkilerinde Şiirle Mufazala

EBRU ONAY¹

Haşmet mahlaslı Mehmed Abbas Efendizâde (ö. 1181-182/1768) şiir sanatının tarihî ve dinî kökenine dair eseri *Senedü's-şu'arâ'*'nın birinci faslında, insanın tabiatı gereği güzel söz söylemesi gerektiğini savunur. Bu tezi Farsça bir beyit² örneğiyle destekleyen Haşmet'e göre, insanın kendisine bahşedilen bu güzel söz söyleme yeteneği (tab'-ı mevzûn), insan olmanın en belirgin işaretlerinden biridir.³ Bu bakış açısı, düşünsel altyapısı geniş ölçüde İslami referanslarla kurulan Osmanlı kültüründe sözün ve şiirin kutsal bir değere sahip olduğu yaygın inancıyla örtüşmektedir. Özellikle belâgat (retorik) konularına odaklanan eserler ve genel olarak adap literatüründe mevzun, doğru ve uygun söz söyleme yetisi *ideal insan* olmanın koşullarından biri olarak kabul edilir.

1 Dr., Türk Tarih Kurumu, eonay@ttk.gov.tr ORCID: 0000-0003-2084-0464.

2 An ki evvel şi'r guft Adem Sefiyullâh buved
Tab'-i mevzûn hüccet-i ferzende-i Âdem buved"

آنکه اول شعر گفت آدم صفی الله بود

طبع موزون حجت فرزندى آدم بود

3 Haşmet, *Haşmet Külliyyatı*. haz. Mehmet Aslan-İsmail Hakkı Aksoyak, Dilek Matbaası, Sivas 1994, s. 369.

Halil İnalıcık, *Has Bağçede Ays u Tarab* adlı eserinde zarîf insan olmanın yolunun işret meclislerinden geçtiğini; bu meclislere katılanların şiir okuma, düzgün biçimde sohbet etme yeteneklerine sahip, görgü kurallarına hâkim kişiler olduklarını;⁴ işret meclislerinin hükümdarın egemenlik ve saltanat sembolleri olmanın yanı sıra zengin kültür ortamları olduğunu belirtir.⁵ Bu kültür ortamı, katılımcılarının ilim, musiki, şiir gibi alanlarda kendilerini gösterebildikleri ve prestij kazandıkları alanlar olduğu kadar birbirleriyle yarışabildikleri bir mecra işlevini de görmektedir. Ancak bu rekabet sadece katılımcılar arasında gerçekleşmemektedir. Bu *fazilet* yarışı bazen Müslüman devletler arasındaki diplomatik ilişkilere de yansımış ve politik söylemin aktarılması için araçsallaştırılmıştır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti ve devamında İran'da yönetimi ele geçiren Afganlılar arasındaki diplomatik ilişkiler, şiirin fazilet yarışında bir prestij göstergesi olarak nasıl işlev kazandığını tartışabilmek bakımından uygun örnekler sunmaktadır.

Osmanlı ve İran arasındaki siyasi, ideolojik ve dinî rekabetin yanında başat rekabet konularından biri belki de edebiyat alanında cereyan etmekteydi. Zira Osmanlı şiiri, kendi özgün kimliğini inşa ederken büyük ölçüde İran şiirinin etkisi altında kalmış; sadece vezin düzeni veya kafiye gibi biçimsel etkiler açısından değil, aynı zamanda kanonik eserler bakımından da güçlü bir İran edebiyatı etkisi var olmuştur. Bu bağlamda, edebiyat alanındaki rekabet, Osmanlı ve İran'ın kültürel ve entelektüel miraslarını şekillendirme çabalarının önemli bir yönünü oluşturmuştur.

Birçok Osmanlı edebiyat tarihçisinin ortak görüşü, XVIII. yüzyılda Osmanlı şairinin, Fars şairleri karşısında belirli bir

4 Halil İnalıcık, *Has-bağçede 'Ays u Tarab - Nedîmler, Şâirler, Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 22-28.

5 İnalıcık, *age.*, s. 12.

özgüven kazandığı yönündedir. Bu tespitin birçok açıdan geçerli olduğu kabul edilebilir, ancak bu dönemde özgüvenin gereği olan bir kişiyi rakip olarak görmekten vazgeçmeyi ve onun rekabetini göz ardı etmeyi tam anlamıyla benimseyen bir tavrın henüz oluşmadığı söylenebilir. Ancak Osmanlı şairi artık kendisinde rekabet edecek gücü görmekte ve hatta kendini bu alanda başarılı bulmaktadır. Bu durumu doğrulayan pek çok örnek, özellikle III. Ahmed Devri'nde (1703-1730) ve sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın (ö. 1143/1730) sadaret döneminde bulunabilir. Bu bağlamda, şiire yansıyan hâliyle Osmanlı edebiyatının, kültür, sanat ve inşaa alanlarında hâlâ İran'la kıyaslandığını ve İran'ı aşma çabalarının hâlâ devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde inşa edilen sahil saraylarının ve bahçelerin adlandırılmalarının İran saraylarına benzer şekilde *abad* terimiyle yapılması,⁶ tezkirelerde bir şairin başarısının değerlendirilirken İranlı şairlerle karşılaştırılması ve değerlendirilmesi gibi örnekler, kültürel rekabette Fars kültürünün hâlâ ne kadar önemsendiğini ve etkili olduğunu göstermektedir. Aşağıda detaylandıracağımız üzere İstanbul'a elçi olarak gelen Murtaza Kulu Han'ın ve Abdülaziz Sultan'ın elçilikleri sürecinde yapılan şaşaalı karşılama törenleri, elçiler karşılanırken gösterilen özenin yanı sıra meclislerde yer alan şairler ve şiir üzerinden kurulmaya çalışılan mufazala; Eşref Şah'ın Sultan Ahmed'e mesnevi göndermesi ve Nahîfî Efendi'nin (ö. 1151/1738) İran edipleri karşısında şiire hâkimiyetine yapılan övgü gibi örnek olay ve durumlar iki devletin entelektüel rekabetinin önemli bir boyutunu temsil etmektedir.

Osmanlı-İran arasındaki kültürel rekabetle ilgili detaylı bir tartışmayı Ünal Araz "Kültürel Rekabet ve Üstünlükler Bağla-

6 Ünal Araz, "Kültürel Rekabet ve Üstünlükler Bağlamında Osmanlı-İran İlişkileri: 1718-1730", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C XXXII S. 1, Haziran 2015, s. 36.

mında Osmanlı-İran İlişkileri: 1718-1730"⁷ makalesinde yürütmüş, konuyu Dürrî Ahmed Efendi'nin Safevi elçiliği (1134/1726), Safevi Elçisi Murtaza Kulu Han'ın İstanbul elçiliği (1134/1721-1722) ve Afgan Hanı Eşref Şah'ın elçisi Abdülaziz Sultan'ın elçilik (1139/1726) dönemleri üzerinden işlemiştir. Araç, Osmanlı-İran arasındaki rekabetin elçi kabul törenlerinde kendini güçlü bir şekilde hissettirdiğini bildirmiş ve hem Topkapı hem de sadrazamın saraylarındaki teşrifattaki yenilenmenin; İstanbul'da bahçe ve yapıların inşa ve onarımının; İstanbul ve İsfahan şehirlerinin mimari ve doğal güzellik bakımından kıyaslanmasının ve Osmanlı ve İran hattat ve şairlerinin karşılaştırılmasının kültürel rekabete konu olan temel unsurlar olduğunu belirtmiştir. Araç, söz konusu makalesinde "Zaferlerin Kamusal Temsili: Osmanlı-İran Savaşları (1722-1730)" adlı bir alt başlık açmış ve Osmanlı'nın İran karşısındaki zaferlerinin kamusal alanda kentliye duyurulmasında şairlerin önemli bir rol üstlendiğini belirtmiştir. Araç'ın tespitlerine katılmakla birlikte şiirin bu bağlamdaki işlevinin daha geniş bir çerçevede ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Birbirine benzeyen bir kültür arenasını paylaşan Osmanlı ve İran sarayları, zenginliklerini ve güçlerini göstermek için pek çok göstergenin yanında kültürel sermayelerini de ortaya koymuş, bu bağlamda elçi kabullerinde yetenekli şairlerinin katkılarıyla meclis adabına hâkim olduklarını ve kültürel prestijin bir ifadesi olarak güçlü hamiler olduklarını göstermişlerdir. Ancak şiir kültürel rekabette prestij göstergesi olmanın yanı sıra elçilerin ve temsil ettikleri devletlerin birbirini etkilemek, ikna etmek ve kendi dinî ve siyasi pozisyonlarını belirtmek için kullandığı politik bir söylem aracı olarak da işlev görmüştür. Bu nedenle bu çalışmada, Osmanlı-İran arasındaki rekabette şiirle gösterilen maharet ve mufaza-

7 XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İran kültürel rekabetinde, mimari ve sanatın işleviyle ilgili olarak geniş bir tartışma için Ünal Araç'ın "Kültürel Rekabet ve Üstünlükler Bağlamında Osmanlı-İran İlişkileri: 1718-1730" başlıklı makalesine bakılabilir.

la açıklanırken şiirin politik bir söylem aracı olarak nasıl işlev gördüğü açıklanmaya çalışılacaktır. Bunun için önce XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı-Safevi ilişkileri hakkında kısaca bilgi verilecek, iki devlet arasındaki kültürel rekabetin hangi alanlarda öne çıktığı kısaca anlatılacak ve ardından Safevi Elçisi Murtaza Kulu Han'ın, Eşref Şah'ın elçisi Abdülaziz Sultan'ın kabul töreninde yer alan Nahîfî'nin ve Râşid Mehmed Efendi/Paşa'nın (ö. 1148/1735) elçilikleri sürecinde şiirin kullanım biçimleri üzerine bir tartışma yürütülecektir.

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Safevi İlişkileri

IV. Murad'ın hükümdarlığı döneminde (1623-1640) Safevilerle imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan (1639) sonra 1720'lere kadar İran coğrafyasında politik ve askerî olarak kayda değer bir gelişme yaşanmamıştı. 1718 yılında Avusturya ve Venedik'le yapılan savaşlara son vermek için Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti Batı'daki savaşlara ara vermiş, İran coğrafyasındaki iç isyan ve mücadeleler nedeniyle yüzünü iyiden iyiye Doğu'ya dönmüştü. Diğer taraftan İran'ın pek çok yerinde yaşanan iç ayaklanmalar, sınır boylarındaki aşiretlerin Safevi Hükümdarı Şah Hüseyin'in (hük. 1694-1722) yönetimini tanımaması; Osmanlı ve Rusya gibi devletlerin bölgede varlıklarını güçlendirme yönündeki girişimlerini artırmaktaydı. Rusya bölgede Hazar Denizi'nin güneybatısından İran topraklarını ele geçirmek istemekte, Osmanlı yönetimi, yıkılmakta olan Safevi Devleti'nin topraklarında başlayan karışıklıkları sınırdaki valileri aracılığıyla yakından takip ederek askerî stratejilerle toprak elde etmeye dayalı bir politika izlemeyi planlamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu, İran'daki siyasi ve askerî gelişmeleri yakından takip ederek kendi ulusal çıkar-

larını koruma amacıyla diplomasiyi ilk stratejik adım olarak kullanmaktaydı. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu, İran'ın iç politika ve toplumsal dinamiklerini anlamak için Dürri Ahmed Efendi (ö. 1135/1722) gibi aynı zamanda şair olan, deneyimli bir devlet adamını İran'a elçi olarak göndermiş ve bu görev sırasında coğrafyadaki sorunlar ve Safevi sarayı hakkında bilgi edinme fırsatını elde etmişti. Dürri Ahmed Efendi'nin elçiliği süresince yaptığı gözlemler, 1721 Aralık ayında İstanbul'a dönüşünde hazırladığı raporla somutlaşmıştır. Bu rapor, III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya sunulurken İran'da meydana gelen siyasi ve askerî gelişmeler hakkında önemli bilgiler içermektedir.⁸

Tüm bu siyasi, diplomatik ve askerî girişimlerin yanında hem Safevi hem de Osmanlı yönetimi diplomatik ilişkilerinde kültürel bağlamda bir üstünlük yarışı içindeydi. İki devlet arasındaki kültürel rekabette şiirle mufazalanın tek başına başat rol oynadığını söylemek abartılı olacaktır. III. Ahmed Devri'ndeki imar faaliyetleri, özellikle de İsfahan ve İstanbul'daki mimari yapıların karşılaştırılması, her iki devletin hattatlarının hat sanatına vukufu ve müzisyenlerinin başarıları kültürel üstünlük mücadelesinin yansıdığı alanlar olmuştur.⁹ Nitekim, Dürri Ahmed Efendi'nin *Tarih-i Râşid*'de yer alan elçilik raporunda¹⁰ satır aralarında orada nasıl ağırlandığını anlatırken bulunduğu meclislerde *vâfir şu'arâ ve erbâb-ı ma'ârifden kimesneler* olduğunu; sohbetler esnasında *gâh Türkî ve gâh Fârisî eş'âr okun[duğunu]*¹¹ belirtse de Şah'ın kendisine İstanbul, sa-

8 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II, haz. Abdülkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakır-Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013. s. 1256-1269.

9 XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İran kültürel rekabetinde, mimari ve sanatın işleviyle ilgili olarak geniş bir tartışma için Ünal Araç'ın "Kültürel Rekabet ve Üstünlükler Bağlamında Osmanlı-İran İlişkileri: 1718-1730" başlıklı makalesine bakılabilir.

10 Dürri Mehmed Efendi'nin *Sefaretnâme*'si *Târîh-i Râşid*'de "Tahrîr-i Elçi-i müşârün-ileyh [Dürri Mehmed Efendi]" başlığıyla yer almaktadır. Bu çalışmada *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II'de yer alan rapor kullanılmıştır.

11 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II, s. 1260.

ray hayatı ve padişah hakkında merakla sorular sorduğunu ve gündelik hayat pratiklerinden geleneklere varana dek pek çok hususta kıyas yaptığından da söz etmektedir.¹² Benzer bir örnek 1117/1705 yılında III. Ahmed'in cülusunu tebrik için Şah Hüseyin tarafından gönderilen Nahcivan Hâkimi Murtaza Kulu Han adlı bir başka elçinin kabul töreninde yaşanmıştır. Ziyafet-teki sohbet dönemin sadrazamı Baltacı Mehmed Paşa'nın (sad. 1116/1704-1118/1706) İsfahan'daki Çarbâğ bahçeleriyle Anadolu Hisarı'nın manzarasını karşılaştırmasıyla başlar. Ardından Acem taifesinin üstat olduğu konulardan bir diğerine galebe çalmak için Osmanlı'nın en becerikli sazende ve hanendelerini getirtir. Bunlar Murtaza Kulu Han'ın maiyetinde gelen çalgıcı-ları susturacak derecede iyi müzik icra ederler ve devrin vaka-nüvisi Râşid Mehmed Efendi'nin ifadesiyle *Rum üstadlarına rüsvay olur[lar]*.¹³ Ancak, aşağıda örnekleriyle gösterileceği üzere şiire hâkimiyet ve bu alandaki başarı da meclislerde sohbet konusu olmuştur. Bu vesileyle her iki devlet, başka pek çok rekabet konusunun yanında, örtük bir şekilde edebiyat alanın-da ne kadar mahir olduklarını göstermeye çalışmışlardır.

Safevi Elçisi Murtaza Kulu Han (1721-1722)

Dürrî Ahmed Efendi'nin elçiliğinin ardından Safevi hükümdarı Şah Hüseyin, Murtaza Kulu Han'ı elçi olarak İstanbul'a göndermiştir. Safevi elçisi, 1134/1721 yılının sonlarında İstanbul'a gelmiş ve 1135/1722'nin Nisan ayına kadar yaklaşık 4 ay kadar İstanbul'da kalmıştır. Onun bu geçici elçilik görevi, Dürrî Ahmed Efendi'nin Safevi elçiliğinin ardından kurulan dostane ilişkileri güçlendirmek ve Şah Hüseyin'in mektubunu Sultan III. Ahmed'e ve sadrazamına iletmek içindir ancak Murtaza Kulu

12 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II, s. 1256-1269

13 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II, s. 758.

Han'ın ağırlandığı ziyafetlerde şiir dikkat çekecek derecede önemli rekabet alanı olmuştur.

Vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid*'de elçinin nasıl ağırlandığını epey detaylı biçimde anlatmıştır. Elçi ve maiyeti yolculukları boyunca özenle ağırланmıştır. Kendisi de Nâmî mahlasıyla şiirler yazan ve Râşid tarafından *vâdî-i suhan-dânîde tab'-ı bülend ve semt-i zarâfetde ferzend-i dâna-pesend* şeklinde tanıtılan Murtaza Kulu Han, daha önceki bir ziyareti sırasında Erzurum Valisi Silahdar İbrahim Paşa'ya (ö. 1136/1723-24) Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen şairinin kim olduğunu sormuştur. Silahdar İbrahim Paşa, önceleri Nâbî Efendi'nin (ö. 1124/1712) adını verebileceğini ancak onun vefat ettiğini söylemiş ve o sıralar şiir ve inşada onunla yarışacak şairin Edirneli Kâmî (ö. 1136/1724) olduğunu bildirmiştir. Kâmî'nin adını öğrenen Murtaza Kulu Han iki Farsça ve bir Türkçe gazel söyleyerek birinin makta beytinde

*Nâmî egerçi Nâbî ez-în hâkdân guzeşt
Kâmi be-câ-est dîde-i hod kâmyâb kon
Kâmi çü mî-resed be-beret in nikû gazel
Yâ hat-be-keş be gofte-i men yâ cevâb kon*¹⁴

14 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II, s. 1271.

نامی اگرچه نابى از این خاکدان گذشت
کامى بجاست دیدهء خود کامیاب کن

کامى چو میرسد ببرت این نکو غزل
یا خطبکش بگفتهء من یا جواب کن

Nâmî, Nâbî bu toprak yığınınından (dünyadan) göçtüyse
Onun yerine Kâmî'den kâm al

Kâmi bu güzel gazel yanına ulaşınca
Bu sözlerimin ya üstünü çiz ya da cevap ver.

(Makale boyunca yapılan tüm Farsça şiir çevirileri makale yazarına aittir).

diyerek gazeline doğrudan Kâmî'den bir nazire istemiştir. Râşid Mehmed Efendi'nin anlattığına göre Kâmî ve diğer önde gelen şairler Murtaza Kulu Han'ın bu gazellerine nazire yazmışlardır.¹⁵ Aynı zeminde Nedîm (ö. 1143/1730), Seyyid Vehbî (ö. 1149/1736), Râşid, Mirzazâde Neylî (ö. 1161/1748), Çelebizâde Âsım (ö. 1173/1760), İzzet (ö. 1147/1734) ve Dürrî gibi şairler nazireler yazmış hatta bu nazireler dönemin diğer şairleri tarafından tekrar tekrar tanzir edilerek bir nazire zinciri oluşmuştur.¹⁶ Murtaza Kulu Han bu şiirlerden o denli etkilenmiştir ki *ben erbâb-i tab'ı Rûm'u böyle bilmezdim deyü nice güftâr-ı insâf-şî'âr ile zurefâ-yı İran'a hediye götürürüm* diyerek bu eserleri toplamıştır.¹⁷

Klasik edebiyatı ve önceki şairlerin eserlerini aynı vezin ve kafiye/redif düzenine uygun olarak ve onlara referans vererek yeni şiirler oluşturan bir edebiyat pratiği olarak bilinen *nazire yazımı* XVIII. yüzyılda yoğun bir şekilde uygulanmaktaydı.¹⁸ Bu durumla ilgili olarak bu yüzyılda nazirenin asıl fonksiyonunu yitirmesi ve dostlar arasındaki bir eğlence biçimine dönüşmesi yönünde haklı yorumlar varsa da¹⁹ nazirenin şairler arasında bir rekabet zemini oluşturduğunu unutmamak gerekir. Nitekim

Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur vd.lerinin hazırladığı *Târih-i Râşid ve Zeyli*'nde ikinci beyitin ikinci dizesi *Yâ hat-be-keş be gufte-i men yâ hâb kon* (*Târih-i Râşid ve Zeyli*, C II, s. 1271) şeklinde yazılmışsa da gazelin vezni ve içeriğinden *yâ hâb* yerine *cevâb* sözcüğü daha uygun olacaktır. Neylî'nin bu gazele yazdığı nazirenin 8. beytinin ikinci mısraında da bu beyit tekrarlanmış ve *Yâ hat-be-keş be gufte-i men cevâb kon* (Sadık Erdem, *Neylî Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005. s. 163) şeklinde yazılmıştır (Ebru Onay, III. Ahmed Devri Osmanlı Şiirinde Sosyal Ağlar ve Edebî Prestij. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022. S. 178).

15 *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C II, s. 1271.

16 Osman Horata, "Lâle Devri'nde Bir Safevi Elçisi: Murtaza Kulu Han (Namî) ve Ona Yazılan Nazîreler", *TUBA*, S 27, no. II, 2003, s. 255; Ebru Onay, *age.*, s. 97.

17 *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C II, s. 1271.

18 M. Fatih Köksal, "Nazire Kavramı ve Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı" *Diriözler Armağanı - Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, haz. M. Fatih Köksal-Ahmed Naci Baykoca, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2003, s. 266.

19 Osman Horata, *Has Bahçede Hazan Vakti - XVIII. Yüzyıl: Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, *age.*, s. 255-256.

Murtaza Kulu Han'ın bir yandan Osmanlı şiiriyle ilgilendiğini belli etmesi, Diyar-ı Rum'un önde gelen şairinin kim olduğunu merak edip bunu sohbet konusu etmesi ve Osmanlı'nın önde gelen şairiyle yarışacak kadar da şiirden anladığını göstermesi hem şahsen kendi ilgi ve becerisini hem de temsil ettiği Safevîlerin kültür sermayesini göstermesi açısından dikkate değerdir. Öte yandan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa hem sadrazam hem de hami rolüyle bu rekabet oyununun aktif bir parçası olduğunu elçiyle bir araya gelinen ortamlarda göstermektedir. Zira, Kâmî ve diğer seçkin şairler Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından izin çıktıktan sonra nazirelerini Murtaza Kulu Han'a sunarlar.²⁰ Osman Horata, "Lale Devri'nde Bir Safevî Elçisi: Murtaza Kulu Han (Nâmî) ve Ona Yazılan Nazireler" başlıklı makalesinde, elçiye sunulan şiirlerin sadrazamın izninin ardından takdim edilmesinin söz konusu nazirelerin bizzat sadrazam tarafından sipariş edildiği anlamına geleceğini belirtir.²¹ Diplomatik bir ilişki esnasında yazılacak şiirlerin içeriği ve niteliği Sadrazam için hassas bir mesele olsa gerektir. Ancak Sadrazam'ın söz vadisine şairlerini sürmesi ve Osmanlı şairinin yeteneğini göstermesi için fırsat vermesi bu fazilet yarışındaki özgüvenini göstermesi bakımından da önemlidir.

Nitekim anlatının devamında Murtaza Kulu Han, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın huzuruna kabul edilir ve ona Şah Hüseyin'in ve İtimadü'd-devlesi'nin mektuplarını iletir. Bu tören, Osmanlı ve İran arasındaki kültürel rekabetin ve üstünlük arayışının elçi kabul töreninin temel unsurlarından biri hâline geldiği bir sahnedir. Râşid Mehmed Efendi, Seyyid Vehbî, Dürrî Ahmed Efendi gibi şairler ve Hattat Veliyüddin Efendi (ö. 1182/1768) de bu sahnede yer almaktadır. Lüks giysiler ve değerli mücevherlerle donatılmış bu toplantıda, tıpkı Dürrî'nin elçiliğinde olduğu gibi, *İstanbul ve İsfahan karşılaştırması* ve şi-

20 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II, s. 1271.

21 Horata, agm., s. 48.

ir sohbet konularından olmuştur. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa sohbetin devamında Murtaza Kulu Han'a İstanbul'un pek çok güzel yeri olduğundan, Boğaziçi'ndeki yalılardan ve sahil-hânelerden söz ettikten sonra Dürri ve Râşid Mehmed Efendi Boğazı anlatan beyitleri okumuştur.²² Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, bir yandan İstanbul'un güzelliğini vurgularken öte yandan kültürel sermayesini ortaya koyacak şekilde *Bahayî Efendi'nin fetvâsı vaktinde Devlet-i Aliyye'ye gelen Hind Elçisi Hacı Muhammed dahi Boğaz-ı İstanbul vafında bir rubâî söylemiştir. Kankı târîhde olduğu hâtırınızda var mıdır?* diye meclisteki şairlere sormuş, onlar hatırlamayınca *Nâimâ Tarihi*'ni getirin diye emredip tarihte ilgili sayfayı kolaylıkla bulmuştur. Râşid Mehmed Efendi, bu anekdotu *kuvve-i hâfızaları izhâriyle huzzâr-ı meclisi hayrân buyurdular* yorumuyla aktarmıştır.²³ Böylece Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa meclis adabına uygun şekilde hoş sohbet, Osmanlı tarihindeki anekdotlara dahi hâkim, şiirden anlayan bir devlet adamı olarak sunulmuştur.

Râşid'in anlatı boyunca Osmanlı'nın bilhassa şiir alanındaki üstünlüğüne dair iması ve Murtaza Kulu Han'ın takdir dolu sözlerine işaret edip Osmanlı şairlerinin üstünlüğünü kabul ettiği yönündeki yorumu elbette tartışmaya açıktır. Zira Râşid, doğrudan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından vakanüvis olarak görevlendirilmiştir. Bu nedenle kroniğinde aktardığı olayların doğruluğuyla ilgili mühim bir soru işareti olmasa bile yaptığı yorumlar sadece şahsının gözlemlerini değil, aynı zamanda kendisine bu görevi verenlerin beklentisini de karşılayacağından dikkatle değerlendirilmelidir. Bu kronik Osmanlı sarayı ve elitine dair bir portre sunmaktadır. Buna göre sadrazam sadece diplomasi alanında mahir değil aynı zamanda şiir ve tarih konusunda da bilgilidir; sultan veya sadrazamın meclisi

22 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II, s. 1272.

23 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II, s. 1273.

sinde şiirden, musikiden ve hattan anlayan kimseler himaye edilmektedir ve bunlar Safevi Devleti'nin şairlerinden, hattatlarından, hanende ve sazandelerinden üstündürler. Râşid'in çizdiği portre ilim ve kültür merkezi olan Osmanlı Sarayı'nın kültürel mecrada da gücünü göstermekte, padişaha ve sadrazamına bu anlamda prestij kazandırmaktadır.

Bu bağlamda şiir, incelikle kurgulanması gereken diplomatik dilin araçlarından biri olmuştur. Zira Murtaza Kulu Han'ın Osmanlı şairleriyle şiir üzerine sohbet edip onlardan kendi şiirine nazire yazmalarını istemesi; Osmanlı şairlerinin sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından teşvik edilmesi, Murtaza Kulu Han'ın bu şiirlere iltifat etmesi gibi detaylar her iki yönetimin rakip oldukları gibi birbirlerini takdir ettiklerini de göstermektedir. Zira Murtaza Kulu Han, Kâmî'den nazire isterken bir yandan edebiyat alanında kendi bilgi ve yeteneğini göstermekte öte yandan kendisine yazılan nazireleri beğendiğini ifade ederek Osmanlı'nın kültürel mirasına övgüde bulunmaktadır. Böylece savaşın eşiğindeki iki devletin temsilcileri, düzgün biçimde sohbet etme yeteneğine sahip, görgü kurallarına hâkim, *zarîf* kişiler olarak rakip oldukları bir alanda birbirleriyle yarışıp kendi bilgi ve becerilerini, birbirlerini takdir ederek tevazularını göstermektedir. Beri yandan uzlaşmayla sonlanacağı düşünülen bu süreçte kültürel alanda da dostluk ifadeleri sunularak şiir politik söylemin vesilesi olur.

Afganlı Eşref Şah'ın Elçi Olarak Gönderdiği Abdülaziz Sultan (1726)

Murtaza Kulu Han, elçilik sürecinin sonunda III. Ahmed'in mektuplarını almak için padişahın huzuruna çıktıysa da Bağdat ve Erzurum'dan gelen raporlarda Afganlı Mir Mahmud'un emrindeki kabilelerin isyan ettiği, Safevi hükümdarı Şah Hüse-

yin'in esir düştüğü ve İsfahan'a kadar olan bölgenin Afganlıların eline geçtiği haberi geldiği için III. Ahmed, elçi ile daha fazla görüşmeye gerek görmemiştir. Böylece Murtaza Kulu Han'ın 12 Nisan 1722'de ülkesine dönmesine izin verilmiştir.

Bu sıralarda Şah Hüseyin'in oğlu II. Tahmasb Tebriz'e gitmiş; Erzurum Valisi İbrahim Paşa'ya gönderdiği mektupla Osmanlı Devleti'nin kendi şahlığını kabul etmesini istemiştir ancak Osmanlı Devleti, Şah Hüseyin'in hayatta olması nedeniyle bu teklifi geri çevirmiştir. Diğer taraftan Rusya, İran coğrafyasındaki bu karışıklığı fırsat bilip Kafkas seferine çıkma niyetindedir.²⁴ Osmanlı Devleti'nin Doğu'da güvenliğini sağlamak için II. Tahmasb'a karşı yürüttüğü savaş yıllarca sürmüştür. 1722-1724 yılları arasında Gori Kalesi, Tiflis, Kirmanşah, Sinne, Hoy Kalesi ve Gors Osmanlı'nın eline geçmiştir. Bu süreçte Fransa elçisi Marquis de Bonnac'ın aracılığıyla Ruslarla savaştan İran'ın bölüşülmesi için İstanbul Anlaşması (24 Haziran 1724) yapılmış, Safeviler ise bu anlaşmayı reddetmiştir. Bu anlaşmanın hemen ardından Nahçıvan, Hemedan, Ordubad, Hürremabad, Revan ve Nihavend ertesi yıl ise Tebriz, Gence ve Urumiye, 1726'da ise Erdebil Osmanlı'nın eline geçmiştir.²⁵ Birkaç sene süren savaşların ardından 1726 yılının ortalarında II. Tahmasb'ın şahlığını tanımak şartıyla zapt edilen İran şehirlerinin Osmanlı Devleti'nde kalması yönünde uzlaşmıştır. Ancak bu yeni uzlaşma alanı Afganlı Mir Mahmud'un yerine geçen Eşref Şah'ın (hük. 1725-1729) itirazıyla karşılaşmıştır. Zira aynı dönemde Eşref Şah, Safevi Devleti üzerinde hak iddia etmektedir. Eşref Şah elçi olarak gönderdiği Abdülaziz Sultan vasıtasıyla Osmanlı'nın elindeki toprakların Afganlılara verilmesini talep etmiş; kendisinin aynı zamanda İran'daki Sünni hükümdar ol-

24 İlker Külbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1703-1747)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010, s. 99.

25 Külbilge, *agt.*, s. 113-133; Araç, *agm.*, s. 39-41.

ması vasfıyla halife olarak kabul edilmesi gerektiğini, siyasi statüsünün Osmanlı Padişahı ile eşit olduğunu iddia etmiştir.²⁶ Sünni Müslümanlığı temsil eden Afgan Hanı Eşref Şah, İran topraklarındaki Sünnileri, Şiilerin zulmünden kurtardığını belirtmiştir. Nitekim Sultan Ahmed'e gönderdiği mektupta Hemedan, Kirmanşah, Erdelan, Tebriz, Tiflis, Gence ve Revan'ın Afganlara verilmesi gerektiğini, Osmanlı'nın Hemedan'daki Valisi Ahmed Paşa'nın oradaki Afganları korumasına gerek kalmadığını, çünkü kendisinin artık İran tahtında olduğunu söylemiştir. Afgan ulemasından gelen mektupta ise bir coğrafyada birden fazla halifenin olabileceği iddia edilmiştir.²⁷

Osmanlı Devleti için Sünni bir hükümdarın İran coğrafyasına hâkim olması, ele geçirdiği topraklarda hak iddia etmesi kabul edilebilir bir şey değildi. Bu nedenle Afgan Elçisi Abdülaziz Sultan'ın kabulünden sonra, ilk olarak şeyhülislamdan bu konuyla ilgili bir fetva talep edilmiş; Sünni bir devletle ve hükümdarlarla savaşmak yasak olmasına rağmen, Eşref Şah'ın bu iddiayı sürdürmesi durumunda katlinin dinen vacip olduğuna dair bir fetva alınmıştı.²⁸ Habib Saçmal, "The Sunni Caliph Defends the Shi'i Shah: The Ottoman Universal Caliphate in the Persian Turmoil of the 1720s" adlı makalesinde Osmanlı'nın Sünni halifelik iddiasının, hanedanın geniş topraklarındaki meşruiyetini güvence altına aldığını belirtmiş, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin paradoksal bir şekilde İran'da Sünni karşıtı politikalar benimsediğini tespit etmiştir.²⁹ Saçmal'ya göre her ne kadar Osmanlı Müslümanlarının çoğunluğu için Safeviler *kâfir* olarak kabul edilse de Şii kimlikleri nedeniyle Osmanlılar için daha güvenli bir komşu olarak görülmüştür. Tam da bu nedenle Os-

26 Külbilge, *agt.*, 150-153; Habib M. Saçmal, "The Sunni Caliph Defends the Shi'i Shah: The Ottoman Universal Caliphate in the Persian Turmoil of the 1720s", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, C 8, S. 2, 2021, s. 285.

27 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C III, s. 1479-1481.

28 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C III, s. 1482.

29 Saçmal, *agm.*, s. 283.

manlı Padişahları, potansiyel Sünni rakiplerine karşı imrenilen ‘Büyük Halife’ unvanını güvence altına almak amacıyla Şii Safevileri korumuştur.³⁰ Saçmalî’nın bu tespitinin bir yansımasını Çelebizâde Asım Tarihi’nde görebiliriz. Abdülaziz Sultan’ın elçiliğinin anlatıldığı bölüme Afganlılarla ilgili pejoratif ifadeler hâkimdir. Afganların *bi-izan, gürûh-ı mekrûhdan bir şahs-ı nâdân ve âyîn-i risâletden bî-haber mânend-i gül-i beyâbânî [...], fesâd-ı dimâğ-ı nahvet-âlûdları âşkâre vü bâhir ol[duğu]*³¹ gibi ifadelerle Eşref Şah’ın cüretine olan öfke metne yansıtılmıştır.

Osmanlı’nın Afganlara karşı bu tutumuna rağmen Çelebizâde Âsım’ın kroniğinde aktardığı kadarıyla Abdülaziz Sultan’ın elçilik kabulündeki özen ve şaşaa, Safevi elçilerine verilen ziyafet ve kabul törenleriyle yarısrı derecededir. Çelebizâde Âsım Efendi, kroniğinde 1138/1726’da Eşref Şah’ın elçi olarak gönderdiği Abdülaziz Sultan ve yanında gelen Molla Abdürrahim’in İstanbul’a Afgan, Acem ve Ermenilerden oluşan kalabalık bir maiyetle geldiğini anlatır. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Ahırkapısı semtinde Sürmeli Ali Paşa menzilinde yer gösterilen bu heyete devletin gücünü göstermek adına Enderun ağalarını baştan aşağı diba hilatler, altın değerinde kemerler ve mücevherlerle kaplı hançerlerle bezeyerek hazırlatmış, elçi heyetinin odalarını süsletmiştir. Bu ziyarette de diğerlerinde olduğu gibi devletin zenginliği ve gücü gerek giyim kuşama gösterilen özenle gerekse mekân süslemeleriyle gösterilmiştir. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa elçi kabul töreninde, Çelebizâde Âsım’ın deyişiyle, *Rüstemane*³² biçimde odaya girmiştir. O sırada mecliste Kethüda Mehmed Paşa, Defterdar İbrahim Efendi, Reisülküttab Mehmed Efendi, Çavuşbaşı Ağa, Tezkire-

30 Saçmalî, agm., s. 285.

31 *Târîh-i Râsîd ve Zeyli*, C III, s. 1479.

32 Şehnâme’de anlatılan İran kahramanlarından Rüstem eski şiirimizde kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezliğin sembolü olarak anılır. bk. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 382.

ci, Mektubcu Efendilerin yanı sıra devrin önde gelen şairlerinden daha önce Halep Kadısı ve vakanüvis olan Râşid Mehmed Efendi, Askerî Kassamı Seyyid Vehbî, Vakanüvis Çelebizâde Âsım ve Nahîfî Efendi de bulunmuştur.³³

Her ne kadar Çelebizâde Âsım'ın tarihinde aktarılan bu kabul töreninde doğrudan şiirle ilgili bir kısım olmasa da orada yer alan kimi isimler kültürel rekabette şairlerin önemini gösterecek niteliktedir. Çelebizâde Âsım'ın bu mecliste bulunduğunu özellikle belirttiği Râşid Mehmed Efendi ve Seyyid Vehbî aynı zamanda daha önceki elçi kabullerinde de yer almış ve Osmanlı'nın İran karşısındaki askerî, kültürel üstünlüğünü yazdıkları kaside ve tarihlerde sık sık işlemiş, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın desteğini ve himayesini görmüş şairlerdir. Bu şairlerin divanlarında Hemedan, Tebriz, Revan, Kirmanşah ve Gence'nin fetihlerini öven pek çok şiir vardır. Ünal Araç *bu şairlerin III. Ahmed ve İbrahim Paşa'ya İran topraklarındaki başarılarını İstanbul'daki kamuoyuna duyurmaları için bir fırsat yarat[tığı]* belirtir.³⁴ Sultan ve sadrazamı tarafından himaye edilip savaşların ardından yapılan kutlamalarda öne çıkan ve bu savaşlar vesilesiyle tarihler düşüren bu şairlerin elçiler için verilen ziyafetlerde yer alması diplomatik bir alanda edebî anlamda da bir gösteriş ihtiyacından olsa gerektir.

Abdülaziz Sultan'ın bulunduğu bu toplantıya bilhassa çağrılan Nahîfî'nin ise özel bir durumu vardır. Çelebizâde Âsım kroniğinde Nahîfî'nin, II. Mustafa (hük. 1695-1703) zamanında İran'a elçi olarak gönderilen (1110/1698-1111/1699) Ebu Kavuk Mehmed Paşa'nın (ö. 1127/1715) heyetinde olduğunu belirtir. Nahîfî bu tecrübesinden dolayı İran'ın durumuna vakıftır ve Abdülaziz Sultan'la sohbet edilirken orada bulunması ve sohbele katılması için Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tara-

33 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C III, s. 1478-1481.

34 Araç, agm., s. 42.

findan özel olarak çağrılmıştır.³⁵ III. Ahmed ve özellikle de Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın büyük yardım ve yakınlıklarını gören Nahîfî, dönemin önde gelen şairlerinden biridir. Farsçaya ve Arapçaya hâkimiyeti olduğu için yarım kalan *Mesnevî Tercümesi*'ni yapmış ve İbrahim Paşa'nın *Habîbü's-siyer* tercümesi için kurduğu heyette bulunmuştur. *Divan*'ı dışında *Mevlîdû'n-nebî*, *Hicretü'n-nebî*, *Hilyetü'l-envâr*, *Mübâhase-i Kazâ ve Kader*, *Zuhrü'l-âhire* gibi yirminin üstünde nazım ve nesir eseri vardır. 1698'de elçilikle vazifelendirilen Ebû Kavuk Mehmed Paşa ile birlikte yazıcı olarak İran'a giden Nahîfî; orada edebî çevrelerle tanış olmuştur.³⁶ Nahîfî'nin, bu görevi süresince şiire hâkimiyeti sayesinde gösterdiği başarı tezkirelerde anlatılmaya değer bir anekdot olarak da kayda geçmiştir. Mirzazâde Sâlim Efendi (ö. 1156/1743), *Tezkiretü's-şu'arâ* adlı eserinde Nahîfî'nin; Revân, Tebrîz, Nahcivan, Kazvîn, Keşân ve İsfahan şairleri ve alimleriyle karşılıklı şiirler söyleyip sohbet ettiğini, onların açıklamayı zor buldukları Farsça beyitleri korkusuzca açıklayıp karşılığında Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler söyleyerek Acem şairlerini kendisine *hayran* bıraktığını anlatır.³⁷ Bu anekdot Nahîfî'nin şöhret bulmasının yanında edebî prestij kazanmasının temel sebeplerindendir.³⁸

Nahîfî'nin elçilik maiyetiyle gittiği İran'da gösterdiği mahareti anlatan bir başka tezkire yazarı Safâyî Efendi'dir (ö. 1138/1725-26). Safâyî Efendi *Nuhbetü'l-âsâr min Fevâ'idü'l-eş'âr* adlı tezkiresinde Nahîfî'nin Dergâh-ı Yeniçeri kalemi hulefasından iken 1110/1698 tarihinde Sultan II. Mustafa devrinde Ebu Kavuk Mehmed Paşa'nın maiyetinde Acem Şahı'na gön-

35 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C III, s. 1478.

36 Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-şu'arâ (İnceleme-Metin)*, haz. Adnan İnce, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018, s. 429; Nuran Altuner, *Safâyî Tezkiresi (İnceleme - Tenkitli Metin - İndeks)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989, s. 944.

37 Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *age.*, s. 429.

38 Onay, *age.*, 123.

derildiğini belirtir. Safâî'nin anlattığına göre Nahîfî, İsfahan'a gittiğinde Tekke-i Saib ve Medrese-yi Kaşiye duvarlarına bazı beyitler yazmıştır. Safâî bu beyitlerin bir kısmına tezkiresinde yer vermiştir.³⁹

*Rûh-ı Bû Bekr u 'Ömer 'Osman u Haydar'a selâm
Râfızî râ la'net-i Hak bâd efzûn subh u şâm⁴⁰*

Rubâ'i

*An fırka-i bed-râ ki revâfid lakab est
Der her dû cihân lâıık-ı hısm u gazab est
Dûrend ze fermûde-i peygamber-i Hak
Da'vî-i Müselmâni ez îşân 'aceb est⁴¹*

Rubâ'i

*Ey Râfızî ender reh-i Hak şek dârî
Bâ levs-i derûn-ı tînet cûn şek dârî
Mendîl be-ser hırâm-ı mudhik sâzî
Destâr-ı büzürg u 'akl-ı kûçek dârî⁴²*

Osmanlı - Safevi mezhepsel farklılığı sebebiyle Osmanlı şairlerinin başlangıcından itibaren Safevileri ve onların taraftarlarını, *Kızılbaşlar* olarak küçümsedikleri ve özellikle *serpuşları* üzerinden onları aşağıladıkları bilinmektedir. Bu bakımdan

39 Altuner, *age.*, s. 944.

40 Altuner, *age.*, s. 944.

Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin ruhuna selam,
Rafizilere hakkın laneti olsun sabah akşam

41 Rafiziler denen o kötü fırka

Her iki cihanda gazap ve hışma layıktır
[Onlar] Peygamberin söylediklerinden uzaklar
Bunların Müslümanlık iddia etmeleri tuhaftır

42 Ey Rafizi, hak yoluna şüpheler var,

İçinin ve fitratının kötülüğünden şüphelisin
Kafana mendil bağlayıp gülünce giyiniyorsun
Destarın yamuk ve aklın küçüktür

Nahîfî'nin bu mezhepsel çatışmayı şiiriyle dile getirmesi anlaşılırdır. Öte yandan Rafiziliği bu şekilde eleştiren Nahîfî'nin tam da bu mezhepsel sorunu çözüp İran'ı zapt ederek Sünnileri, Şiilerin zulmünden kurtardığı iddiasında bulunan Eşref Şah'ın elçisinin kabul töreninde bulunması sadece Çelebizâde Âsım'ın belirttiği gibi onun İran coğrafyasına hâkimiyetiyle açıklanmasa gerektir. Habib Saçmalî'nin Osmanlı'nın İran coğrafyasında Sünni bir hükümdarlığı pek de tercih etmeyeceği yönündeki tezi dikkate alındığında Osmanlı Sarayı'nın İran coğrafyasında hilafet iddiasında bulunan ve o coğrafyada Şiilere karşı Sünniliği temsil ettiğini söyleyen Afganlılar karşısında Sünni dünyanın lideri olarak sadece siyasi ve askerî bakımdan değil şairleriyle de Şiilik karşıtı söylemi sürdürdüğünü göstermek istediği söylenebilir. Bu bakımdan Nahîfî hem daha önceki Safevi elçiliği heyetindeki başarısıyla hem de doğrudan Rafiziliğe karşı cüretkâr şiirleriyle Sünni Müslüman Osmanlı'nın tavrını sembolize etmektedir. Bu nedenle onun Abdülaziz Sultan'ın kabul törenine özellikle davet edilmesi, ki daha önce İstanbul'a gönderilen Safevi elçilerinin törenlerinde adına rastlanmaz, Osmanlı'nın şair ve şiir aracılığıyla da din konusundaki hassasiyetini göstermiş olur. Tam da bu nedenlerle, İranlı şairlere galebe çaldığı düşünülen, Rafiziliği sert dille eleştiren şiirler yazan ve dolayısıyla Sünni-Müslüman profilini iyi bir şekilde temsil eden Nahîfî'nin bu toplantıya özel olarak davet edildiği düşünülebilir.

Râşid Efendi'nin Afgan Hanı Eşref Şah'a Elçi Olarak Gönderilmesi

Yukarıda kısaca özetlendiği üzere Eşref Şah, Abdülaziz Sultan'la gönderdiği mektuplarla Osmanlı'nın İran'daki topraklarından vazgeçmesini istemiş fakat onun bu talebi Osmanlı yö-

netimi tarafından hoş karşılanmamıştı. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa her ne kadar savaşa taraf olmasa da ulemanın ısrarı neticesinde Eşref Şah tarafından gelen mektuplara müstereken cevaplar hazırlanmıştı.⁴³ Bir yandan Afganlarla siyasi müzakereler devam ederken bir yandan savaş hazırlıkları başlamıştı. Aynı sırada II. Tahmasb'la da müzakereler sürdürülmüş ancak Afganlar o bölgede etkin güç oldukları için bu çaba bir sonuç vermemişti. Eşref Şah'la savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti 1139/1726 yılının Kasım ayında Nihavend yakınlarında Eşref Şah'a saldırmış ancak başarılı olamamıştı.⁴⁴ Ertesi sene tekrar savaş hazırlıkları yaparken bu sefer Eşref Şah barış yapmak üzere elçiler göndermeye başlamıştı. Zira II. Tahmasb kendine taraftar bulmuş, Nadir Şah'la anlaşarak Eşref Şah'ı zora sokmuştu.⁴⁵

Osmanlı Devleti'yle anlaşmak durumunda kalan Eşref Şah'la yapılan anlaşmaların düzenlenmesi için şair Râşid Mehmed Efendi elçi olarak seçilmişti. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa keskin zekâlı, hazır cevap, gönlü tok, yüksek ahlâklı, devlet sırlarına hâkim, mezhebin ve milletin tavrına vâkıf bir kişi seçmek istemiş ve bu göreve eski vakanüvislerden Râşid Efendi'yi layık bulmuştu. Elçilik görevini yerine getirenler erbâb-ı seyf ve kitabetten seçildiği için, o sırada Halep kadılığından mazul olan Râşid Efendi'ye, Rumeli Beylerbeyi payesiyle emirü'l-ümeralık tevcih olunmuştu.⁴⁶ Râşid bu görevini tamamlayana dek paşa unvanını kullanmıştı.⁴⁷

3 Şaban 1141/4 Mart 1729 tarihinde İsfahan'a ulaşan Râşid Mehmed Paşa'nın, burada kaldığı müddetçe nasıl muamele gör-

43 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C III, s. 1481-1482.

44 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C III, s. 1524-1528.

45 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C III, s. 1564-1569.

46 *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C III, s. 1610-1611.

47 Münir Aktepe, "Vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasi Muhabereleler", *Türkiyat Mecmuası*, C X, S. 2, 1955, s. 168.

düğü ve sefaretini icra ederken şiir ve edebiyat alanındaki hünerlerini gösterip göstermediği hakkında bir kaynağa ulaşamadık, ancak Râşid'in, Eşref Şah'tan Padişah'a ve Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya; Eşref'in İtimadü'd-devlesi'nden ise sadrazama gönderdiği mektupları getirdiğini biliyoruz. Eşref Şah'ın Sultan III. Ahmed'e gönderdiği mektupta dostluklarının pekişmesini dileyen övgü dolu ifadeler vardır. Bunun yanı sıra Sultan III. Ahmed'i övdüğü bir mesnevinin de mektuba eklendiğini Münir Aktepe'nin "Vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasi Muhabereleler" başlıklı makalesinden öğreniyoruz.

Eşref Şah, Sultan III. Ahmed'e gönderdiği mektubunda

"Hamd Allah'a ve naat peygambere mahsustur; daha sonra felek kadar yüce, güneş kadar aydın, Feridun kadar haşmetli, Cemşid kadar ihtişamlı, Süreyya⁴⁸ kadar saltanat tahtını süsleyen ve parlak, hilafet ve fetih tahtında oturan ve padişahlık makamına yakışan ve güneş gibi parlayan tacının sahibi olan ala-hazrete mahsustur"⁴⁹

der, onu bir mesneviyle över.

*Şehinşâh-ı devrân-ı hîdîv-i zemân
Ki çerhest der kabzaeş çûn kemân*

*Ze 'adleş be nevî cihân aramid
Ki der hab âşuftegi kesi nedîd*

*Ze temkîn u ez heybeteş rûz-i kîn
Neconbed ze câ çûn belerzed zemîn*

48 Süreyya yıldızı Ülker ve Pervîn diye de bilinen kuzey yarımkürede bir yıldız kümesinin adıdır. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında parlaklığı bakımından mecaz ve teşbih unsuru olarak kullanılır. bk. Pala, *age.*, s. 415.

49 Aktepe, *agm.*, s. 174.

*Gozared eger ber ser-i sâye-i pâý
Neconbanedeş mihr-i tâbân ze câý*

*Ze destes nişânest ebr-i bahâr
Ki âtes-feşânest u gevher nisar*

*Ne dîdeest gîtî çûnîn şehriyâr
Buved kûh-i hilm u cihân-ı vakâr*

*Futed-sâyees der âb-ı revân
Neyâred guzer kerden ez nakl-i ân*

*Firistâde fağfur ez in 'izz u şân
Ser-i kâse-i çînies armağân*

*Sereş râ kadeh sahtî şeh-r-yâr
Nebûdî eger kâseeş muydâr*

*Be ahdeeş ki gîtî por ez reng u bûst
Dil-i halk çûn gonce handân ezust*

*Cenân est ez kârâ ser-i hesâb
Ki dâned derûn-ı guher u vezn-i âb*

*Be-çeşmeş bedânsân nihân âşikâr
Ki der seng dâned şumâr-ı şerâr*

*Ze emvâc-ı deryâ şeved sırr-ı hesâb
Ze nakşî ki hahed felek zed der âb*

*Nazar tâ derân rûy-i gul-pûş ker
Ze âyine tûtî ferâmuş kerd⁵⁰*

Eşref Şah'ın bu mesnevisinde III. Ahmed'in yeri sarsılmaz, güçlü, adil, bilge bir sultan profili çizilir. Kendisi de Necîb mahlasıyla şiirler yazan III. Ahmed'e yazılan bu mektupta, dostluk ve sevgi ifadelerinin şiir üzerinden aktarılması bu bağlamda Eşref Şah'ın Osmanlı-İran arasındaki mücadelede sulhü önce-

50 Aktepe, agm., s. 174-175.

*Devranın ve zamanın padişahı,
Ki çarh sadağında bir yay gibidir*

*[Onun] Adaleti dünyayı öyle bir rahatlatmış ki,
Kimse rüyasında bile kargaşa görmedi*

*Ağırlığı ve ağırbaşlılığından kıyamet gününde,
Yer yerinden oynarken bile bu (padişah) yerinden oynamaz*

*Bir gölgenin üzerine ayak basarsa,
Güneş o gölgeyi yerinden kırıdatamaz*

*Eli bahar bulutunun bir nişanesidir,
Çünkü ateş ve cevher saçır etrafa*

*Dünya böyle bir padişah görmemiştir,
(O) Sabır dağı ve ağırbaşlılık dünyasıdır*

*(Onun) Gölgesi suya düşse
Su bile hareket edemez*

*Çin fağfuru bu izzet ve şandan ötürü
Çiniden bir baş (heykel) gönderdi*

*Kafatası çatlak olmasaydı
Padişah onu kadeh yapacaktı*

*Onun devrinde dünya renkli ve güzel kokuludur
Halkın gönlü onun sayesinde gonca gibi açılmış ve gülmektedir*

*İşini o kadar iyi biliyor ve her işten o kadar iyi anlıyor ki,
Cevherin içindeki suyun miktarını bile bilir*

*Gizli olan her şey onun gözüne o kadar görünür ki
Taşın içindeki ateşi bile görür*

*Denizdeki dalgadan anlar
Feleğin suya aksettireceği nakışları*

*O renkli yüze bakınca
Papağan artık aynaya bakmayı unuttu*

lemesinin yanı sıra edebiyat alanındaki maharetini göstermek istemesinin de bir işaretidir. Diplomatik bir mektubun içinde nesirden şiire geçiş, dönemin siyasi ve askerî rekabetinin kültürel alana uzandığını ve yöneticilerin birbirleriyle ilişkilerinde edebî yeteneği ve kültürel donanımı bir güç ve denklik aracı olarak kullanmalarının bir yansımasıdır. Ancak burada askerî ve politik gücünü kaybetme tehlikesi yaşayan bir hükümdarın, önceden cüretkârca meydan okuduğu rakibini ve düşmanını edebiyatla etkilemeye ve ikna etmeye çalışması, söz konusu güç kaybını edebiyatla telafi etme çabasıdır. Bir hükümdarın Allah ve Peygamber dışında kimseye methiyede bulunmadığı bir gelenekte Eşref Han'ın, III. Ahmed'in hükmünü ve kudretini öven bir methiye yazması aynı zamanda onun, Osmanlı padişahı karşısında kendini alt bir seviyede kabul ettiğinin sembolik bir göstergesidir.

Sonuç

Osmanlı ve İran arasındaki uzun süreli rekabet, özellikle Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadareti döneminde belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Tüm siyasi, diplomatik ve askerî çabaların yanı sıra hem Safeviler hem Afganlar hem de Osmanlı, diplomatik ilişkilerinde kültürel mufazala içinde bulunmuşlardır. Bu yarışın önemli bir boyutunu özellikle elçi kabul törenlerinde görülen kültürel ve entelektüel etkileşim oluşturmuştur. Şiir, bu dönemde sadece bir rekabet aracı olarak değil, aynı zamanda ilişkilerin dinamiklerini örtük bir şekilde ifade eden bir alan olarak bizlere bir yorum alanı tanımaktadır. Yukarıda örneklendirildiği üzere şiir kimi zaman zarif, görgülü ve birbirlerini takdir eden kişiler olarak iki devletin temsilcilerinin rekabet ettikleri alanda kendi bilgi, becerileri ve zenginliklerini sergileme vesilesi; kimi zaman devletlerin temsil ettikle-

ri dinî ve siyasi pozisyonu imleyen araç; kimi zamansa askerî ve politik gücünü kaybetme tehlikesi yaşayan bir hükümdarın, önceki rakibi ve düşmanını edebiyat yoluyla etkileme ve ikna etme çabası için bir vesile olmuştur. Tüm bunların zeminini kültürel rekabet oluştursa da şiirin içeriğinin ve yazılma vesilesinin her bir tekil durumda farklı mesajları ve bununla gelen yorum imkânlarını gösterdiği söylenebilir.

Kaynaklar

- Aktepe, Münir, "Vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasi Muhabereleler", *Türkiyat Mecmuası*, C X, S. 12, 1955, s. 155-178.
- Altuner Üzer, Nuran, *Safâyî Tezkiresi (İnceleme - Tenkitli Metin - İndeks)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989.
- Araç, Ünal, "Kültürel Rekabet ve Üstünlükler Bağlamında Osmanlı-İran İlişkileri: 1718-1730", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C XXXII S. 1, Ankara 2015, s. 29-44.
- Erdem, Sadık. *Neylî ve Divânı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005. Haşmet, *Haşmet Külliyyatı*, haz. Mehmet Aslan, İsmail Hakkı Aksoyak, Dilek Matbaası, Sivas 1994.
- Horata, Osman, "Lâle Devri'nde Bir Safevi Elçisi: Murtaza Kulu Han (Namî) ve Ona Yazılan Nazîreler", *Journal of Turkish Studies*, C XXVII, S. 2, 2003, s. 253-259.
- , *Has Bahçede Hazan Vakti - XVIII. Yüzyıl: Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.
- İnalçık, Halil, *Has-bağçede 'Ays u Tarab - Nedîmler, Şâirler, Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretüş-su'arâ (İnceleme-Metin)*, haz. Adnan İnce, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018, son erişim tarihi: 19.09.2023, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57124,mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39arapdf.pdf?0>
- Külbilge, İlker, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1703-1747)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010.

- Köksal, M. Fatih, “Nazire Kavramı ve Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı” *Diriözler Armağanı – Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, haz. M. Fatih Köksal ve Ahmed Naci Baykoca, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2003.
- Onay, Ebru, *III. Ahmed Devri Osmanlı Şiirinde Sosyal Ağlar ve Edebî Prestij*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.
- Saçmal, M. Habib, “The Sunni Caliph Defends the Shi‘i Shah: The Ottoman Universal Caliphate in the Persian Turmoil of the 1720s”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, C 8, S. 2, 2021, s. 281-285.
- Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C I-III, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Koca Ragıp Paşa ve Bürokratik Gelenek Bağlamında Şiirden Şaire Reisülküttap

MERVE MENTEŞE¹

Giriş

Sosyal ve kültürel hayattan tarihe, mitolojiden efsanelere Spek çok kaynağı bünyesinde barındıran klasik Türk şiiri, Osmanlı bürokratik geleneğine ve devletin çeşitli kademelerinde yer almış devlet adamlarına, söz konusu devlet adamlarının görevlerine dair bilgileri de ihtiva etmektedir. Bu bakımdan klasik Türk şiiri metinleri âdeta tarihe kaynaklık eden birer vesika niteliğindedir denilebilir.

Klasik Türk şiirinin tarihe kaynaklık etmesinden hareketle gerçekleşen bu çalışmada öncelikle bilhassa örnek bir diplomat olması yönüyle devlet adamları arasında çok ayrı bir yere sahip olan Koca Ragıp Paşa'nın izi şiirlerde sürülmüştür. Çalışmada, şiirlerdeki anılaş biçimlerini daha iyi anlamlandırabilmek adına öncelikle Koca Ragıp Paşa'nın detaylı biyografisine yer verilmiştir. Biyografi bölümünde Koca Ragıp Paşa'nın biyografik bilgilerine rastlanılan örnek metinler yeri geldikçe okura sunulmuştur. Daha sonra Koca Ragıp Paşa'nın şiirlerde

1 Dr. Öğr. Ü., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zonguldak/TÜRKİYE, mervementese@beun.edu.tr ORCID: 0000-0001-7909-3139.

hangi vasıflarla yer aldığına örnek beyitler eşliğinde yer verilmiştir. Ardından Koca Ragıp Paşa'nın edebî yönü yine örnek metinlerle verilmiş, Koca Ragıp Paşa'ya şiir yazan divan şairleri ve şiirlerinin başlıklarının olduğu bir liste tabloda gösterilmiştir. Kütüphanecilik sisteminin kurucusu olması yönüyle de önemli bir değeri olan Koca Ragıp Paşa'nın kütüphanecilik yönünden de bahsedilmiştir. Bu bölümde Koca Ragıp Paşa'nın kütüphaneciliği üzerine kaleme alınmış çeşitli divanlardaki tarih manzumelerine de yer verilmiştir.

Ardından reisülküttaplık görevi hakkındaki bilgiler ve reisülküttap olan divan şairlerinin listesinin yer aldığı tablolar sunulmuştur. Daha sonra divan şairlerinin koruyucusu ve gölgesi olması yönüyle reisülküttaplara ve reisülküttapların divan şairleri ile olan ilişkisinde dikkat çeken aile bağları detayları gün yüzüne çıkarılmıştır. Çalışmanın sonunda ise bütün padişah devirlerini kapsayacak şekilde belirlenmiş 28 divanda yer alan reisülküttapların kişisel özellikleri ile devlet adamlarında aranan devlet ve toplum değerleri vasıflarının sayısal verilerinin yer aldığı tablolar bulunmaktadır.

Koca Ragıp Paşa'nın Biyografisi (d. 1698-1699 – ö. 1763)

Osmanlı devlet adamı, diplomat, şair, kütüphaneci ve çevirmen Koca Ragıp Paşa'nın asıl adı Mehmed'dir. XVIII. yüzyılın başları devlet adamı ve güçlü şairlerinden Ragıp Paşa, 1698 kimi kaynaklara göre ise 1699 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Râgıb mahlası ile birlikte Mehmed Râgıb olarak bilinse de daha çok Koca Ragıp Paşa olarak tanınmıştır. Babası Defterhâne-i Âmire kâtiplerinden Şevkî Mehmed Efendi'dir. Ragıp Paşa, çocukluğundan itibaren zekâsı ile dikkat çekmiştir. Öğrenimi hakkında kesin bir bilgi olmasa da kaynaklarda ilk eğitimini

kısmen babasının dairesinde kısmen de özel hocalardan ders alarak gerçekleştirmiştir. Hoca Sâlih Efendi'den Farsça, Aya-sofya-i Kebir Medresesi sakinlerinden Yûsuf Efendi'den sülûs ve nesih dersleri almıştır. Kitâbet, inşâ, hesap ve defter usullerini öğrendiği Defterhâne'de kendisine *Râgıb* mahlası verilmiştir. Yaşı biraz ilerlediğinde babasının çalıştığı defterhane kaleminde memuriyete başlayan Ragıp Paşa, bir süre sonra ise Divanühümayun kâtipliğine atanmıştır. Bu süreçte Arapça ve Farsça'yı ilerleten Ragıp Paşa, şiire de ilgi duymuş, İran şairlerinden Sâ'ib-i Tebrîzî ve Şevket-i Buhârî'yi okuyarak onların şiirlerine nazîreler yazmıştır.

1721-1722 yılında başlayan Osmanlı-İran savaşında ele geçirilen yerlerin kaydedilmesi için 1722-1723 yılında defterhane tarafından bölgeye tayin edilerek defterhane görevlileri arasında yer almıştır. Revan Valisi Ârifî Ahmed Paşa'nın maiyetine dâhil olarak onun mektupçuluğuna getirilmiş, böylece ilk defa idarî bir vazifeye atanmıştır. Revan fethinden sonra umûr-ı mühimme kitabetine getirilen (1725) Ragıp Paşa, Köprülüzâde Abdullah Paşa, Bağdat Valisi Ahmed Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa gibi seraskerlerin yanında kâtiplik, mektupçuluk, defter emînliği gibi görevlerde bulunmuştur. 1725-1726 yıllarında Şah Tahmasb ile yapılan bir müzakereye kâtip olarak katıldıktan iki yıl sonra Revan defterdarı olmuştur. 1728-1729 tarihlerinde yılına İstanbul'a çağrılarak cizye muhasebeciliğine getirilmiş, 1730 yılında ise Bağdat Valisi ve İran Seraskeri Ahmed Paşa maiyetinde defter emini ve reisülküttap vekili olarak gönderilmiştir. Bu esnada bir yandan yeni alınan Hemedan bölgesi ile ilgili kayıtları tutmakla da görevlendirilmiştir. 1730-1731 yılında ise süvari mukabelecesi pâyesiyile Bağdat defterdarlığına tayin edilmiştir. Bu görev başındayken Herat'ta bulunan Nâdir Şah'a elçi olarak gönderilmiştir. 1733-1734 yılında Bağdat'ın yedi ay süren kuşatmadan düşmanı oyalayarak kurtarılmasındaki başarıları sebebiyle maliye tezkireciliğine getirilmiştir. 1735 yı-

ında İran seraskerliği yeniden Ahmed Paşa'ya verilince ordu defterdarlığı ve reisülküttap vekilliği yapmıştır. 1736'da cizye muhasebecisi olarak katıldığı Osmanlı-Rus Savaşı'ndan İran ile barış görüşmelerine çağırılmıştır. Bu görüşmelerde zekâ ve becerisi dikkat çekmiş, bilgisi ve başarısı takdir edilerek 1737'de sadaret mektupçuluğuna getirilmiştir. Reisülküttap Mustafa Efendi denetiminde Nemirov'da Ruslarla yapılan görüşmelere üçüncü delege sıfatıyla katılmış, görüşmelerdeki başarısından dolayı kendisine *şikk-ı sâni* pâyesi verilmiştir.

1739 yılına gelindiğinde ise Avusturya ve Rusya ile yapılan Belgrad görüşmelerine ikinci delege olarak dâhil olmuş, görüşmelerdeki başarısıyla göz doldurmuş ve 5 Şubat 1741'de reisülküttaplık makamına getirilmiştir. Bu görevdeyken Ragıp Paşa kaleme ait defterlerin konularına göre tasnifi, şikâyet defterleriyle ahkâm defterlerinin birbirinden ayrılması, her vilayete ayrı ahkâm defterleri tahsis edilmesi gibi bazı düzenlemeler yapmıştır.²

XVIII. yüzyıl divan şairlerinden Mustafa Fennî Divanı'nda yer alan 129 numaralı tarih manzumesi Ragıp Paşa'nın reisülküttaplığa getirilmesi üzerine yazılmıştır.³

Râgıb Efendi'nün Re'îsü'l-küttâb Olduğına [Târihdür]

1. Hazret-i Râgıb Efendi kim o 'âlî-menzilet
'İlm ü 'irfân ile olmağla cihânda nâmdâr

2. Hil'at-i pâk-i riyâset zîb olup endâmına
Mansıb-ı vâlâsı bir kat dahı buldı i'tibâr

2 Beyhan Kesik, "Koca Râgıb Paşa", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 12.11.2020, KOCA RÂGIB PAŞA (yesevi.edu.tr)

3 Hacı İbrahim Demirkazık, *Mustafa Fennî Divanı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 772-773.

3. *Kâtibî yenli olur mı câme-i şî'rüm n'ola*
Destini bûşiş ile eyler bu yüzden i'tizâr

4. *Fıkra-i meşhûredir kim hâcet-i meşşâta nîst*
Haddüni ey hâme bir vafında eyle ihtisâr

5. *Kadrin 'âlî 'ömrin efzûn mansıbın mes'ûd ide*
Lutf u ihsânıyla dâ'im Hazret-i Perverdigâr

6. *Levh-i dilden bu iki târîh-i garrâ FENNÎYÂ*
Cevher-i âyîne-âsâ oldı böyle âşikâr

7. *Pür himem Râgıb Efendi müjde hep ehl-i dile*
H'âcegâna oldı rif'atle re'îs-ikâm-kâr

1153

3 yıl kadar süren reisülküttaplık görevinin son bulmasının ardından dört yıl kadar bulunacağı 23 Nisan 1744'te vezirlik pâyesi ile Mısır'a vali olmuştur. Daha sonra 1748'de Aydın muhassallığı, 1750'de Sayda 1755'de Halep ve oradan da Bâhir Mustafa Paşa'nın kendisini padişaha övmesi neticesinde Şam valiliğine atanmıştır. Ancak Sultan III. Osman kısa bir süre sonra hakkında çok övgü dolu sözler duyduğu Ragıp Paşa'yı 20 Mart 1757'de sadrazamlığa getirmiştir. Sadarete gelir gelmez başkentin asayiş ve iâşe sorunlarını çözmeye çalışmış ve dış ilişkilere önem vermiştir.⁴

18. yy. divan şairi Nazîr İbrahim Divanı'ndaki 77 Numaralı tarih manzumesi onun sadarete gelişi üzerine kaleme alınmıştır.⁵

4 Kesik, *age*.

5 Necdet Şengün, *Nazîr İbrahim ve Divanı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 972-973.

Târîh-i Vezâret-i Cenâb-ı Râgıb Efendi

1. *Kemâl-i lûtfı ile şâh-ı devrân*
Haleb vâlisini sadra getürdi

2. *Sa'âdet ile teşrif eyleyince*
Cihânun şevki ile yüzi güldi

3. *Bulunmaz bir şebîhi misl-i târîh*
Anun etvârını 'âlem beğendi

4. *Nazîrâ cevherî târîh-i garrâ*
Vezîr oldı gelüp Râgıb Efendi

1170

Üç dört ayda bir sadrazam değiştirmeyi alışkanlık hâline getiren Sultan III. Osman'a karşı çok zekice bir tutum takınarak hizmetini sürdüren Ragıp Paşa, öncelikle çalışmasına engel oluşturacak kimseleri birer birer saraydan uzaklaştırmıştır. Hasımlarının entrikalarına rağmen 30 Ekim 1757'de tahta çıkan III. Mustafa zamanında da hizmetlerini sürdürmüştür.

XVIII. yüzyıl divan şairi Lebîb Divanı'nda yer alan 1171 yılında kaleme alındığına dair tarih düşürülmüş 72 numaralı kaside III. Mustafa'nın tahta geliş tarihiyle kaleme alınmıştır ('*Arz-ı Hâl-i Kahtiyye Berây-ı Vezîr-i Efham u Ekrem Râgıb Mehmed Paşa Vezîr-i A'zam-ı Devr-i Mustafâ Han*').⁶

6 yıldan daha fazla sadarette kalan Ragıp Paşa, görevi boyunca Dârüssaâde ağalarının saltanatına son vermiş, maliyeyi sıkı denetim altına almış, askerî alanda önemli ıslah çalışmaları yapmış, yeniçeri ve acemi oğlanları kışlalarının inşa işini bitirmiş, cephanelikleri düzenlemiş, Sinop, İstanbul ve Rodos

6 Orhan Kurtoğlu, *Lebîb Divanı Tenkitli Metin*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 479-485.

tersanelerini aktif hâle getirerek güçlendirmeye çalışmış, çeşitli bölgeleri asker ve mühimmat bakımından güçlendirmiş, memleketin ve İstanbul'un imarına ıslahına önem verdiği gibi günümüzün şehircilik anlayışına uygun önemli adımlar atmıştır. Kendisini her geçen gün daha da takdir eden padişahın kız kardeşi Saliha Sultan ile dünya evine girmesiyle yerini daha da güçlendirmiştir.⁷

18. yy. divan şairi Nevres-i Kadîm Divanı'ndaki 27 numaralı tarih manzumesi Ragıp Paşa'nın evlenmesi üzerine kaleme alınmıştır.⁸

Târîh-i Dâmâd Şüden-i Râgıb Paşa

1. İdicek hem-ser vezîr-i a'zama şâh-ı cihân
Hâher-i zî-şânı sultân-ı cemîli Nevresâ

2. Yazdı çift-i tâk-ı gerdûna bu târîhi kalem
Virdi sadr-ı kâmile sultânı Sultân Mustafâ

(1171/1758)

24 Mart 1763'te hastalanan Ragıp Paşa, 8 Nisan 1763'te vefat etti. Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra bir ay kadar önce açılmış olan Laleli'deki kütüphanesinin bahçesine sıbyan mektebinin dibindeki türbesine defnedilmiştir.⁹

Koca Ragıp Paşa'nın Vasıfları

Ragıp Paşa, nükteleri, zengin kitaplığı, hukuk bilgisi, şairliği ve sohbetleriyle de İstanbul'a ve Osmanlı kültürüne katkıda bu-

⁷ Kesik, *age*.

⁸ Hüseyin Akkaya, *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 105.

⁹ Kesik, *age*.

lunmuş bir devlet adamıdır. Görev yaptığı yerlerde âlimler, mu-tasavvıflar ve şairlerle dostluk kurmuştur. Fıtnat Hanım, Haş-met, Çelebizâde Asım Efendi gibi şairleri etrafında toplayarak yaşadığı dönemin kültür odaklarından biri hâline gelmiştir.

Çeşitli divanlarda Koca Ragıp Paşa için kaleme alınan man-zumelerde onun bu vasıflarına yer verilmiştir.

Görev Bilgisi

Çalışma kapsamında incelenen çeşitli divanlarda Koca Ragıp Paşa'nın yerine getirdiği çeşitli görevlere dair ipuçlarına şiir-lerde rastlanmıştır. Bir göreve getirilişi üzerine yazılmış tarih manzumelerinden ve çeşitli şiirlerde göreviyle ilişkilendirile-rek anıldığı şiirlerden alınan örnek beyitler aşağıda yer almak-tadır.

Hil'at-i pâk-i riyâset zîb olup endâmına

Mansıb-ı vâlâsı bir kat dahı buldı i'tibâr

Fennî D. T129/2

Reisliğin pak hil'ati onun endamını süsledi, böylece yüce makamı bir kat daha itibar buldu. diyerek Ragıp Efendi'nin re-islik makamına gelerek, reislere özgü hil'ati giydiğini söyle-mektedir.

Pür himem Râgıb Efendi müjde hep ehl-i dile

*H'âcegâna oldı rîf'atle **re'îs-i kâm-kâr***

Fennî D. T129/7

*Eyâ şevketli sultânın **vezîr-i sâ'ibu'r-râyı***

*Eden zât-ı şerîfiyle müşerref **sadr-ı vâlâyı***

Lebîb D. K71/1

Kemâl-i lûtfı ile şâh-ı devrân
Haleb vâlisini sadra getürdi

Nazîr İbrahim D. T77/1

Nazîrâ cevherî târîh-i garrâ
Vezîr oldu gelüp Râgıb Efendi

Nazîr İbrahim D. T77/4

Yedine mühr-i hümâyûnunu teslîm etdi
Oldu sultân-ı cihân cîlve-nümâ-yı tevîk

Haşmet D. K14/11

Sad tâlile gelip Hazret-i Râgıb Paşa
Mühterem devlet yedine oldu atâ-yı tevîk

Haşmet D. K14/44

İdicek hem-ser vezîr-i a'zama şâh-ı cihân
Hâher-i zî-şânı sultân-ı cemîli Nevresâ

Nevres-i Kadîm D. T27/1

Güzel Ahlak

Klasik Türk şiirinde devlet adamlarının anıldığı kişisel özelliklerin başında güzel ahlak gelmektedir. İslam dininin temelini oluşturan güzel ahlak, her devirde önemli bir özellik olarak görülmüş, pek çok tasavvufî ve dinî metinlerde, ahlak kitaplarında sıkça işlenen konuların başında gelmiştir. Divan şiirinde devlet adamlarında aranan güzel ahlak vasfı ise yüzyıllarda yaşanan olaylarla ilişkili olarak artan ya da azalan bir öneme sahip olmuştur. İslam dinindeki ve Türk kültüründeki öneminden ötürü güzel ahlak özelliği devlet adamları için divan şiirinde sıkça dile getirilen kişisel özellikler arasında yer almıştır. Aşa-

ğıda yer alan örnek beyitlerde Koca Ragıp Paşa'nın güzel ahlaklı olması özelliğine yer verilmiştir.

*Eyâ şevketli sultânın vezîr-i sâ'ibu'r-râyı
Eden **zât-ı şerîfiyle** müşerref sadr-ı vâlâyı*

Lebîb D. T71/1

*Kitâb-ı zâtın ebvâbı tamâm **ahlâk-ı mergûba**
Fazîlet merhamet şefkat şehâmet kâr-ı dânyâ*

Lebîb D. T71/2

*Bulunmaz bir şebîhi misl-i târîh
Anun etvârını 'âlem beğendi*

Nazîr İbrahim D. T77/3

*Râgıb-ı ehl-i sühan Hazret-i Râgıb Paşa
Tab-ı pâkîzesi mir'ât-ı likâ-yı tevîk*

Haşmet D. K14/12

*Nâfe-cûyân-ı gazâlân-ı makâsıd oldu
Nûkhet-i hulku ile gâliye-sây-ı tevîk*

Haşmet D. K14/20

*Nedir ol **hüsn-i tevâzu** o uluvv-i himmet
Derc olunmuş diline arz u semâ-yı tevîk*

Haşmet D. K14/24

*Hazret-i Râgıb Efendi kim **kitâb-ı fazlına**
Oldı gûyâ iki ferd-i müntahab hurşîd ü mâh*

Nevres-i Kadîm K26/11

Âsumân-ı fazl u 'îrfân kim güzel ta'bîrdir

Şi'rine inşâsına olsa lakab hurşîd ü mâh

Nevres-i Kadîm K26/13

Akıllılık

Divan şiirinde devlet adamlarında aranan temel özelliklerden bir diğeri ise akıllılık özelliğidir. Osmanlı toplumundan devlet adamından görevini icra ederken zeki olması, kıvrak hamlelerde bulunabilmesi, olaylar hakkında öngörülü davranabilmesi gibi özellikler beklenmiştir. Özellikle çocuk yaşta padişahların olduğu dönemlerde kaleme alınan şiirlerde başta akıllılık olmak üzere, basiret sahibi olması ve reşitlik vasıfları devlet adamları ile şiirlerde sıkça anılmıştır. Aşağıdaki örnek beyitlerde de Koca Ragıp Paşa'nın akıllılık özelliği vurgulanmıştır.

Re'yi ahkâm-ı şikâka virse ma'nâ-yı vifâk

Sahn-ı ceng içre olur deff-i tarab hurşîd ü mâh

Nevres-i Kadîm K26/27

Nûr-ı idrâkiyle rûşendir o deñlü hâtırım

Noktalar şi'rimde gûyâ oldı hep hurşîd ü mâh

Nevres-i Kadîm K26/36

Ünlü Kişilikler

Klasik Türk şiirinde devlet adamları çeşitli yönleri benzetilerek bazı ünlü kişiliklerle birlikte de anılmıştır. Bu ünlü kişilikler genellikle tarihte çeşitli olumlu özellikleriyle ün kazanmış kişiliklerdir. Divan şairi bazen de devlet adamını övmek, onu başka kişiliklerden üstün göstermek amacıyla ünlü kişiliklerle birlikte anmıştır. Aşağıdaki örnek beyitte Koca Ragıp Paşa yönetici-

liği vasfıyla Cem'e benzetilerek övülmüştür.

Sadr-ı Cem-pâye Hudâvend-i avâtıf-mâye
Nefehât-ı sühânı gonçe-küşâ-yı tevffık

Haşmet D. K14/13

Cömertlik ve Devletçilik Anlayışı

İslam dininde de önerilen ve bizzat Hz. Peygamber'in taşıdığı bir özellik olan cömertlik klasik Türk şiirinde özellikle kasidelerde devlet adamları için kullanılan bir övgüdür. Bu övgü kimi zaman devlet adamının gerçekten cömert bir kişiliğe sahip olmasıyla, pek çok medreseler, külliyeler, vakıflar, camiiler inşa ettirmesiyle alakalı olabildiği gibi kimi zaman da devletin mâlî anlamda sıkıntılar yaşadığı bir süreçte halkın devlet büyüğünden beklentisini ifade etmek maksadıyla şiirlerde yer almıştır. Cömertlik kavramı Türk devlet geleneğinden bu yana devletin gücünü temsil eden bir unsur olduğundan şiirlerde devlet adamlarıyla ilişkili geçen bu kavramı devletçilik kavramıyla birlikte değerlendirmek daha doğru olacaktır. Osmanlı Devleti'nde halkın gözünde üst kademedeki devlet adamları halkı koruyup kollayan, istek ve arzularını yerine getiren bir konumdadır. Klasik Türk şiirinde de devlet büyüklerinden yardım beklenmesi sıklıkla ifade edilmiştir. Aşağıdaki örnek beyitlerde de Koca Ragıp Paşa'nın cömertlik vasfına ve onun şahsında devletçilik anlayışına yer verilmiştir.

Sâhib-i seyf ü kalem âsaf-ı allâme-şiyem
Pertev-i subh-ı himem nûr-ı Hudâ-yı tevffık

Haşmet D. K14/14

*Makdemin eyler o mâ-fâta telâfî bilirim
Bulurum **sâye-i cûdunda** gınâ-yı tevîk*

Haşmet D. K14/38

*Hâk-i İstanbul'ı Hârezm itdi **nûr-ı sâyesi**
Nakş-ı pâyından n'ola ser çekse hep hurşîd ü mâh*

Nevres-i Kadîm K26/25

***Pür himem** Râgıb Efendi müjde hep ehl-i dile
H'âcegâna oldı rif'atle re'îs-ikâm-kâr*

Fennî D. T129/7

Yönetim Anlayışı

Klasik Türk şiirinde devlet yönetiminde şer'î ve örflî kanunların ağırlığı, devletin bu kanunlardan hangisi ile yönetildiği, devletin bunlardan hangisi ile yönetilmesi gerektiğine dair ipuçları kasidelerde ve beyitlerde yer almaktadır. Bu durum kurallar ve kanunların hangi kaynağa dayandırılarak konulduğunu ve yönetimde nasıl bir zihniyetin hâkim olduğuna açıklık getirmesi bakımından önem arz etmektedir. Aşağıdaki örnek beyitte de *kılıç ve kalem sahibi* ifadesiyle Koca Ragıp Paşa'nın yönetim anlayışı ifade edilmiştir.

***Sâhib-i seyf ü kalem** âsaf-ı allâme-şiyem
Pertev-i subh-ı himem nûr-ı Hudâ-yı tevîk*

Haşmet D. K14/14

İlim Ehli Olması

Klasik Türk şiirinde öncü insan figüründen olan devlet adamlarının öncülük sıfatını da hakkıyla yerine getirmesi beklenmek-

tedir. Devlet adamının Osmanlı toplumundaki ilim ve bilginin koruyucusu olabilmesi için kendisinin de ilim ve sanatta yeterli olması gerekmektedir. Dolayısıyla kasidelerde ve gazelerde yöneticilerin ilim ehli vasfına sahip olması sıkça vurgulanan bir özellik olmuştur. Aşağıdaki örnek beyitlerde Koca Ragıp Paşa'nın ilim ehli olması özelliği vurgulanmıştır.

Sâhib-i seyf ü kalem **âsaf-ı allâme-şiyem**

Pertev-i subh-ı himem nûr-ı Hudâ-yı tevîk

Haşmet D. K14/14

Şâhid-i ilmine dil-dâde fuhûl-i ulemâ

Âb u tâb olmuş ana hüsn ü bahâ-yı tevîk

Haşmet D. K14/18

Hazret-i Râgıb Efendi kim o 'âlî-menzilet

'İlm ü 'irfân ile olmağla cihânda nâmdâr

Fennî D. T129/1

Cihan Hâkimiyeti İdeali

Cihan hâkimiyeti ideali Osmanlı Devleti'nin başlıca ideallerindendir. Özellikle XVI. yüzyılda bu ideal zirveye ulaşmış, devlet sınırlarını doğuda İran'a, batıda Macaristan'a, kuzeyde Kırım'a ve güneyde Arap Yarımadası'na kadar genişletmiştir. XVII. yüzyılda gerilemenin başladığı sürece kadar devletin sınırlarının genişlemesi devam etmiştir. Dönemin gazel ve kasidelerine bakıldığında devlet adamlarının o süreçte cihan hâkimiyeti ideali ni sürdürme çabası olduğu anlaşılmaktadır. Bazen de durum böyle değilse de divan şairi dönemin devlet adamından cihan hâkimiyeti ideali beklentisini şiirler aracılığıyla ifade etmiştir. Özellikle kasidelerde Osmanlı devleti bir cihan imparatorluğu,

Osmanlı padişahı ve devlet adamları ise cihan sultanı olarak nitelendirilmiştir. Aşağıdaki örnek beyitlerde Koca Ragıp Paşa cihan hâkimiyeti ideali ile birlikte anılmıştır.

Eser-i kilî-i terî nûr-ı siyâh-ı irfân
Pertev-i tîg-i cihân-gîri ziyâ-yı tevîk

Haşmet D. K14/16

Hemân şevketli kudretli mehâbetli 'adâletli
Cihânbanî mü'eyyed ede te'bîdât-ı Mevlâ'yı

Lebîb D. T71/48

Adalet

Gerek Türk Moğol devlet geleneğinde, gerek İran geleneğinde, gerek İslam dini içerisinde adalet önemli bir kavram olarak yer almıştır. Adalet, Osmanlı halkının ve divan şairinin devlet kademesindeki divan üyelerinden en temel beklentilerindendir. Lebîb Divanı'nda yer alan aşağıdaki örnek beyitlerde de Koca Ragıp Paşa'nın adaletli olması yönüne yer verilmiştir.

Rızâ'u'llâha râgıb bir **vezîr-i dâd-güstersin**
 Anınçûn sana râgıb kıldı Mevlâ zıll-i Mevlâ'yı

Lebîb D. T71/3

Hemân şevketli kudretli mehâbetli 'adâletli
 Cihânbanî mü'eyyed ede te'bîdât-ı Mevlâ'yı

Lebîb D. T71/48

Zıllullah (Allah'ın Gölgesi Olmak)

Türk kültür tarihinde İslamiyet öncesi gelenekte yer alan kut anlayışına göre yöneticiler önceden tanrı tarafından seçilir ve üstün özellikler ile donatılarak dünyaya gelirler. O dönemlerde hükümdar olabilmenin başlıca koşulu budur. Kut anlayışı İslami gelenek içinde benzer bir anlayışla varlığını sürdürmüştür. Hükümdar olabilmek için tanrının kutuna mazhar olmak gerekmektedir. Egemenliğin tanrısal kaynağı hakkında Türk devlet anlayışı İslami dönemin egemenlik kavramı ile (zıllullah-tanrının dünya yüzünde gölgesi) özdeşleştirilmiştir ve Türk İslam sultanlıklarında sultan gücünün mutlak niteliğine katkıda bulunmuştur. Bu düşünce Türklerle beraber İslam toplum ve kültürünün bir parçası hâline gelmiş İslam devletinin en merkezi-yetçi ve otokratik örneği olarak Osmanlı İmparatorluğunda gerçekleşmiştir. Şairler şiirlerde yöneticileri Allah karşısında sorumlu tutmuşlardır. Aşağıda yer alan örnek beyitte de Koca Ragıp Paşa Allah'ın gölgesi olma yönüyle nitelendirilmiştir.

Rızâ'u'llâha râgıb bir vezîr-i dâd-güstersin

*Anınçün sana râgıb kıldı Mevlâ **zıll-i Mevlâ'yı***

Lebîb D. T71/3

Koca Ragıp Paşa'nın Edebî Yönü

Akıllı, ilim sahibi, zeki bir devlet adamı olan Ragıp Paşa şiirlerinde hikemî üslubu benimsemiştir. Klasik Türk edebiyatında düşünceye dayalı hikmetli söz söyleme olarak tanımlanmakta olan *Didaktik Üslup* veya yaygın adıyla *Hikemî Tarz*, daha çok Nâbî ile özdeşleşmiştir. Koca Ragıp Paşa, XVIII. yüzyılda Nedîm ve Şeyh Gâlib'den sonra akla gelen ilk isimlerdendir. Şiirleri sağlam ve ahenkli bir nazma, ağırbaşlı, seçkin, açık ve pürüzsüz bir söyleyişe, insanı düşünce yoluyla saran hikmetli bir

muhteva özelliğine sahiptir. Nâbî tarzı da denen hikemî tarzın XVIII. yüzyıldaki en önemli temsilcisidir. Nâbî'nin yolunda yürümekle birlikte kendine özgü bir üslup yaratabilmiş, Nâbî etkisinde kalan diğer şairler gibi basit bir taklitçi olmamıştır.¹⁰

Düşünce ve felsefenin hâkim olduğu hikemî tarzı benimseyen Koca Ragıp Paşa'nın divanında da düşünce ve düşünceyle ilgili terimlerden *endişe* 8, *fıkr* 17, *idrâk* 7, *derk* 3, *fehm* 5, *re'y*'in 2 kez geçtiği tespit edilmiştir.¹¹

Nefy ü isbât-ı femünde mütehâlif akvâl
*Mühr-i **endişe** bu mahzarda müşevveş basılır*

G. 63/3b

*Cevelân itse olur **fıkr**-i sebük-pervâzı*
Nice müşkil ise âğâzdan evvel insicâm

K. 3/19a

Rükn-i 'ilminde 'imâd ü dergehinde 'abd idi
*'Asrına **idrâk** ideydi sâhib-i İbnü'l-'Amîd*

T.15/8

***Derk idüp** bu nükte-i mahfiyyeyi ehl-i hired*
Oldı me'mûlün zuhûrundan ziyâde şâdmân

T.17/6a

*Ser-efrâzım kemâlat u ma'ârif **fehm** ü dânişle*
Tekellûf ber-taraf geçdim bu vâdilerde akrânı

K.2/17a

10 Kesik, *age*.

11 İ. Çetin Derdiyok, "Koca Ragıp Paşa Divan'ında Düşünce ve Düşünceyle İlgili Benzetmeler", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C XXV, S. 4, Ekim 2016, s. 110.

*Ehl-i perver kadr-dân-ı dehr Sultân Mustafâ
Tab'ı nakkâd-ı ma'ârif re'y ü tedbiri sedîd*

T. 15/1b

Devlet redifli aşağıdaki gazelinde siyaset ve devlet yönetimine dair tespit ve hükümlerini, kendi devrindeki durumu da göz önüne alarak, hikemî bir tarzda dile getirmiştir.

Hümâya mağz olurken üstühândan vâye-i devlet
Acebdir kim ser-i bî-mağza düşmek sâye-i devlet
Tesâvî-i firâz u şîbe nisbetle olur zâhir
Değil memdûh pek bâlâter olmak pâye-i devlet
Musahhar etdi iklim-i ser-â-ser şûr u sevdâyı
Ser-i Kays'a cünûn oldu aceb ser-mâye-i devlet
Niçün tıflânedir mestâne vaz'-ı nev-ser-âmedler
Meger hem-şîre sahbâya şîr-i dâye-i devlet
Eğer tedkîk olunsa derd-i ser olmakda dûn olmaz
Humâr-ı mey-perestîden hamîr-i mâye-i devlet
Eder endâm-ı nâ-sâzın yine zîbende-i teşrîf
Eden zer-bâf-ı cûdu dûşuna pîrâye-i devlet
Salındırmaz direfş-i Gâveyîyi fer ü cünbüşle
Olursa zîb-i dûş-ı baht Râgıb râye-i devlet

(G. 16, s. 208)

“Nasip devleti, Hüma kuşuna kemikten akıl olurken devlet gölgesinin akılsızlar üzerine düşmesi ne gariptir! Devlet mevkii, iniş ve yokuşa nispetle görüldüğünden övülmenin de yükseğinde/ötesinde olması gerekir. Heyecan ve sevdıyla ülkeyi baştan başa ele geçirip Kays'ın başında delilik olan devlet sermayesi ne gariptir. Yeni başa geçenlerin durumu niçin sarhoş ve çocuk gibidir? Yoksa devlet dadısının sütü, içki ve şarap ile akraba mıdır? Eğer araştırılsa, devlet gücünün hamuruyla sarhoşluğun verdiği sersemlik, baş ağrısı olmak konusunda birbirinden aşı-

ğı değildirler. Cömertliğin altın kumaşını omzuna devlet süs edenler yine de biçimsiz bedenleriyle görünme/gelme süsünde bulunurlar. Râgıp! Eğer devlet sancağı baht omuzuna süs olursa Gave'nin bayrağını gösteriş ve debdebeyle sallandırmaz.”¹²

Siyaset ve idareye talip olanlara öğüt niteliği taşıyan aşağıdaki şiirde ise ikbal sahibi olmaktan ideal yöneticiliğin metotlarına kadar birçok şey mevcuttur.

*Kâbiliyyet istemezler kadr ü câha kâ'il ol
Şeh-süvâr-ı tevsen-i baht ol hünerde râcil ol
Ebr-i nîsân gibi feyzin olmasın mahsûsa hâs
Pertev-i ihsân ile mihr ol cihâna şâmil ol
Çîn-i ebrûlar seni pâ-mâl-i emvâc-ı fûtûr
Etmesin ey çeşm-i giryânım meded deryâ-dil ol
Kimseden havf etme senden pür-hirâs olsun kesân
Olma miğferveş sebûk-ser şeş-perâsâ pür-dil ol
Basdılar ser-menzil-i kâma sebûk-pâyân kadem
Ey girân-rev sen dahı dermânde-i âb u gil ol
Râgıp olma kûr-dilveş pey-rev-i bî-dest ü pâ
Olma muhtâc-ı 'asâ sen reh-neverd-i kâmil ol*

(G. 107, s. 300)

“İtibar ve makam için kabiliyet istemediklerine inan. Bahtın asi atına bin, o hüner (konusunda) yaya (cahil) ol. Nisan bulutu gibi (yağmurunu/bereketini) özel kimselere indirme. İhsan ışığı ile güneş olup dünyayı kapla. Kaş çatıklıkları seni keder dalgaları altında ezmesin. Ey ağlayan gözüm meded! Himmeti geniş ol. Kimseden korkma, başkaları senden korksun. Miğfer gibi hafif (alçak, aşağı düşünceli) olma, topuz gibi cesur ol. Hızlı hareket edenler muradın tam hedefine ulaştılar. Ey sen yavaş giden! Sen de su ve çamur gibi aciz ol (olacak mısın?).

12 İsrail Babacan, “Koca Ragıp Paşa Divanı’nda Siyasete ve Devlet Yönetimine Dair Bazı Önemli Tespitler”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C XXV, S. 4, Ekim 2016, s. 71-72.

Râgıp! Elsiz ayaksıza (benzer) idraksiz yolcu gibi olma. Sen, bastona muhtaç kalmayıp olgun ve çevik bir yolcu ol".¹³

Koca Ragıp Paşa'nın Eserleri

- **Dîvân**
- **Münşeât-ı Râgıb:** Reisü'l-küttâb iken hazırladığı telhislere daha sonra çeşitli görevlerde iken kaleme aldığı siyasi-edebî tarzdaki seçme yazılarının da eklenmesiyle Ahmed Nüzhet Efendi tarafından tertip edilmiş bir inşâ mecmuasıdır.
- **Fethiyye-i Belgrad:** Münşeât'ta da yer almaktadır.
- **Huneyniye ve Tâifiye:** Münşeât'ta da yer almaktadır.
- **Tahkîk ve Tevfîk:** Sünnî ve Şiî mezhepleri arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kalkması, her iki İslâm devletinin birbiriyle yakınlaşması amacıyla kaleme alınmıştır.
- **Mecmûa-i Râgıb Paşa**
- **Sefinetü'r-Râgıb ve Definetü'l-Metâlib**
- **Aruz Risâlesi**
- **Tercüme-i Matla-ı Sa'deyn:** Abdürrezzâk es-Semer-kandî'nin İran Moğollarına ait Farsça tarihinin dörtte birinin çevirisi
- **Tercüme-i Ravzatü's-Safâ:** Mîrhând'ın meşhur eserinin çevirisi olup eksik kalmıştır.¹⁴

Koca Ragıp Paşa ve Haşmet

Koca Ragıp Paşa Haşmet'i 9 yaşından itibaren tanımış; onun zekasını ve nükteci kişiliğini sezerek yanına almıştır. Haşmet Ra-

¹³ Babacan, agm., s. 74.

¹⁴ Kesik, age.

gıp Paşa'nın meclislerinde bulunmuş, dostluğunu kazanmış hat-
ta onun konağına teklifsizce girip çıkacak samimiyete erişmiştir.
O dönemde Koca Ragıp Paşa'nın evi âdeta edebî mahfil olurken
şâir ve yazarlar kendilerini takdir edecek bir hâmi bulmuşlardır.
Bu vesileyle Haşmet, Koca Ragıp Paşa ve Fıtnat Hanım arasında-
ki münasebet gelişmiştir. Haşmet Koca Ragıp Paşa adına *Sene-
dü's-şuarâ* adlı eserini kaleme almıştır. *Vilâdet-nâme* adlı eserini
ise Padişah III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu
üzerine Koca Ragıp Paşa'nın emriyle kaleme almıştır. Divanla-
rında Koca Ragıp Paşa'ya yer veren şairler arasında onun kişisel
özelliklerinde en fazla detay veren Haşmet olmuştur.¹⁵

Divanında Koca Ragıp Paşa İçin Eser Veren Şairler ve Şiirleri

Şair	Şiir Künyesi	Başlık
Fennî	T129	Râgıb Efendi'nün Re'îsü'l-Küttâb Olduğuna [Târihdür]
Lebîb	T71	'Arz-ı Hâl-i Kahtiyye Berây-ı Vezîr-i Efham u Ekrem Râgıb Mehmed Paşa Vezîr-i A'zam-ı Devr-i Mustafâ Han
Şeyhülislam Tevffî	T21	Târih-i Kütüphâne-i Râgıp Paşa
Nazîr İbrahim	T77	Târih-i Vezâret-i Cenâb-ı Râgıb Efendi
Haşmet	K14	Vezîr-i Fâzıl Allâme-i Kâmil Müşârün- İleyh Râgıp Paşa Efendimiz Hazretlerine Sadâret-i Uzmâyı Teşrifleri Esnâsında Verilen Târihi Mutazammın Kaside-i Güzidedir
Nevres-i Kadîm	K26	Kasîde Der-Vasf-ı Re'îs Râgıp Mehmed Efendi
Nevres-i Kadîm	T27	Târih-i Dâmâd Şüden-i Râgıp Paşa
Nevres-i Kadîm	T33	Târih-i Kütübhâne-i Râgıp Paşa

15 Kesik, *age*.

Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi

Ölümünden bir yıl önce Laleli’de yaptırmaya başladığı kültür sitesi kütüphane, sıbyan mektebi, türbe, sebil ve çeşmeden ibarettir. Ragıp Paşa Kütüphanesi adını taşıyan bu eser 1762’de vakfiyeyle kurulmuş, kütüphane ölümünden sonra hizmete açılmıştır.

- Kitapların yalnızca kütüphanede okunması
- Hafız-ı kütüplerin okuyucuya her türlü kolaylığı göstermeleri
- Kütüphanenin Cuma hariç haftanın altı günü akşama kadar açık tutulması
- Müfettişlerce her yıl sayım yapıp ciltlenecek veya onarılacak kitapların tespiti
- Hafız-ı kütüplere dolgun ücret ve oturmaları için ev dahi verilmesi
- Kütüphanedeki kitapların konularına göre on beş sınıfa ayrılması
- Dönemin kütüphanelerinin kuruluşlarını gerçekleştiren Ragıp Paşa Kütüphanesinin kuruluş ve işleyişini kendilerine örnek almaları
- Osmanlı sadrazamlarından Ragıp Paşa kurduğu kütüphanesinde hususi bir oda yaptırarak burada her gece bir görevlinin nöbetçi kalmasını istemiştir. Kütüphane vakfiyeleri incelendiğinde böyle bir şartın ilk defa Ragıp Paşa tarafından konduğu anlaşılmaktadır.¹⁶

Nevres-i Kadim Divanı’ndaki 33 numaralı tarih manzumesi vakfiyenin kuruluş tarihi olan 1761-1762 belirtilerek Ragıp Paşa’nın kütüphanesi üzerine kaleme alınmıştır.

¹⁶ Kesik, *age*.

TÂRÎH-İ KÜTÜBHÂNE-İ RÂĞIB PAŞA

1. Sadr-ı mifzâl-i şehenşâh-ı hümâyûn-mesned
Mecma'-ı fazl u hüner Hazret-i Râgıb Paşa

2. O hünermend-i Felâtûn-şiyemiñ zâtını Hak
Eylemiş nüsha-i ahlâka müselleme ma'nâ

3. Mümtezic zâtı ile fazl o kadar kim olunur
Nakş-ı pâyından anıñ lafz-ı kemâl istinbâ

4. İdüp inşâ bu kütübhâne-i bâlâ-tâkı
Kıldı esrâr-ı ma'âniyle derûnıñ imlâ

5. Revzeni bâb-ı kütübhâne-i levh-i mahfûz
Bâbı reşk-i nühümîn-manzar-ı çarh-ı bâlâ

6. Bî-nukât nüsha-i tefsîri gibi Feyzî'niñ
Nevresâ tâkına bu matla'-ı târîh sezâ

7. Bu kütübhâneyi Allâh içün itdi ihyâ
Sadr-ı hurşîd-'alem Hazret-i Râgıb Paşa
(1175/1761-62)

18. yy. divan şairi Şeyhülislam Tevfîf Divanı'nda yer alan 1762 tarihli 21 numaralı tarih manzumesi Ragıp Paşa'nın kütüphanesi için yazılmıştır.

TÂRÎH-İ KÜTÜBHÂNE-İ RÂĞIB PAŞA

1. Hoşâ dârü'l-kütüb mecmû'a-i irfân-ı müstesnâ
Müretteb-sâz-ı nev-şîrâze-i sad fenne lâ-yühsa

2. Debîr-i sun'u münşi-i ezel tert+ib idüp yapmış
Vezîrî kitâ nev-mecmû'a-i merğubâdur hakkâ

3. Bu nev-mecmû'anun zer-şemsesi gülmîh-i tâkîdur
Kitâbe her taraf tahrîr olunmuş enfes-i â'lâ

4. Güzîde nev-sadehdür bahr-i zehhâr-ı ma'ârifde
Ki andan münselik târ-ı nigâhe sad dürr-i yektâ

5. Bu bendergâh-ı 'irfânun olur her destgâhundan
Nesîc-i zer-keşi'r-rakş-ı minvâl-ı fûnûn peydâ

6. Kitâb u sünnete evfak rızâ-yı Hakk'a müsteclib
Bu güne hayra mazhar oldu sadr-ı mekremet-pîrâ

7. Nizâm-ı memleket nûr-ı cemâl-ı şâhid-i devlet
Fürûğ-ı saltanat rûh-ı sad^ret revnâk-ı dünyâ

8. Semiyy-i fahr-ı ümmet râgıb-ı erbâb-ı hasiyyet
Be-hem-sâz-ı kemâlât u ma'ârif sâibü'l-ârâ

9. Hülâsa ma'nî-i seyf ü kalemden müstefâd olmuş
Celî bir nûkte-i mergûbedür ol zât-ı bî-hemtâ

10. Biri serdâd-ı emri biri rû-mâl-ı pey-i kilki
Odur fermân-dih-i kütüb ü kitâ'ib dâver-i dânâ

11. İdüp âbiş-hor-ı fazlından icrâ cedvel-i sîmîn
Ter ü her dem bahâr itdi riyâz-ı 'ilmi ser-tâ-pâ

12. Yed-i re'y-i rizîn ü dikkat-ı fikr-i metiniyle
Mahall-i lâyıkında kıldı bir hısn-ı haşin ebnâ

13. Bakılrsa çeşm-i i'mân ile onda cem' olan nüsha
Kitâb-ı metn-i fazl u dânişin şerh itmede g^üyâ

14. Olup makbul-ı dergâh-ı Hudâ hayr u müberrâtı
Niçe 'ömr-i tavîl ecr-i cezîl ihsân ide Mevlâ

15. Didi târîh-i itmâmın kemine bendesi Tevfîk
Bu dârü'l-kütbi ebnâ kıldı li'llâh Âsaf-ı dânâ

(1175)

Reisülküttaplar

Reisülküttaplık, Osmanlı Devleti'nde bir grup kâtibin yöneticiliğini yapmak için ortaya çıkmış olan bir kurumdur. Bu görevi icra edenlere ise reisülküttap denilmiştir. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarına kadar divan-ı hümayun kâtiplerinin başı olarak görev yapan reisülküttaplar, Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren siyasal işlerle, dış ilişkilerle ve yazışmalarla görevlendirilmişlerdir. XVII. yüzyıl başlarına gelindiğinde devletin bürokratik işlemlerindeki artış sebebiyle, belirli konularda uzmanlaşan kâtipler aynı tür işlerde yoğunlaşarak çalışmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılda ise reisülküttaplığa bağlı bu gruplar esas yapısına kavuşmuştur. Her bir grubun başında bulunan kesarlar artık müdür konumuna gelmiş, sefere çıkıldığında yerine vekil tayin etmek durumunda kalacak kadar görevleri ehemmiyet kazanmıştır. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Divanın görevlerinin paşakapısına kayması nedeniyle reisülküttabın yetkileri artmıştır. Artık onun aslî görevi yabancı elçilerle müzakerelerde bulunmak olmuştur. Bu durum XVII. yüzyılın sonlarından itibaren reisülküttaplığa ayrıca bir önem kazandırmıştır. Nitekim bu durumun bir sonucu olarak reisülküttaplık kurumu 1836 yılında Hariciye Nezareti olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁷

17 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2017, s. 67.

Reisülküttap Olan Divan Şairleri

Aşağıda yüzyıllara göre gruplandırılmış tablolarda reisülküttaplık görevinde bulunmuş divan şairleri doğum tarihleri ve divanlarının olup olmadığı bilgisiyle yer almaktadır.

XVI. Yüzyıl

DERVİŞ (Derviş Mehmed Çelebi) d. ? - ö. ?	Divanı yok
FERÎDÛN (Ahmed Feridun Bey / Feridun Ağa) d. ? - ö. 1583	Divanı yok
HÜKMÎ (Hükmî Bey) d. ? - ö. ?	Divanı yok
LÂM ALÎ ÇELEBÎ / TUĞRAYÎ d. ?? - ö. 1620-21	Divanı yok
MEDHÎ (Medhî Çelebi, İlyas Bey) d. ? - ö. Ocak-Şubat 1603	Divanı yok
MEHMED (Mehmed Paşa b. Eğri Abdî) d. 1514 - ö. 1566)	Divanı yok
MU'İNÎ (Muhyî, Muhyiddîn Çelebi) d. ? - ö. 1591	Divanı yok
NA'İMÎ (Naîmî Çelebi) d. ? - ö. 1563-64	Divanı yok
TÂC-ZÂDE (Mehmed Çelebi b. Tâceddin Buhârî) d. ? - ö. 1587	Divanı yok

XVII. Yüzyıl

MUSTAFA (Telhisî-zâde Mustafa Efendi) d. ? - ö. 1683	Divanı yok
RÂMÎ (Râmî Mehmet Paşa) d. 1654 - ö. 1707	Divanı var
TÂLİB (Tâlib Ahmed, Süleymaniyeli Tâlib) d. ? - ö. 1674-75	Divanı var
ZEYNÎ/ŞÂHÎ (Okçu-zâde Nişancı Mehmed Paşa) d. 1562-63 - ö. 1629-30	Divanı yok

XVIII. Yüzyıl

ABDÎ D.Tarihi: 1699-1700 / Ö.Tarihi: 1764	Divanı yok
ÂRÎF (Ârif Mehmed Efendi) d. ? - ö. 1 Mart 1813	Divanı vardır
ÂRÎFÎ (Ârif Ahmed Paşa) d. ? - ö. Ekim/Kasım 1732	Divançesi var

BİRRÎ (Seyyid Abdullah Efendi) d. 1743-1744 - ö. Ocak-Şubat 1798	Divanı yok
DÂNİŞ (Hatib-zâde Ahmed Dâniş Efendi)- d. ? - ö. 1778-1779	Divanı yok
KÂMİL (Ahmed Kâmil Paşa) d. ? - ö. 1763	Divanı yok
KÂŞİF (Şatır-zâde Mehmed Emîn Kâşif Efendi) d. ? - ö. 1767-68)	Divanı yok

XIX. Yüzyıl

PERTEV PAŞA (Seyyid Mehmed Said) d. 1785 - ö. 1837	Divanı var
--	------------

Divan Şairinin Koruyucusu ve Yardımcısı Olması Yönüyle Reisülküttaplar

Reisülküttaplar, bazı divan şairlerinin devletin çeşitli kademe-lerinde görevler almasında etkili olmuştur. Divan şairleri belli görevlere gelebilmek için veya şiir ve inşadaki kabiliyetlerini devlet yararına kullanan görevlerde bulunmak için reisülküttaplardan yardım talebinde bulunmuştur. Bu anlamda reisülküttaplar, divan şairlerinin koruyucusu ve yardımcısı olma görevlerini üstlenmişlerdir.

17. yy. divan şairi Naîmâ (Mustafa Naîmâ Efendi) reisülküttap Râmî Mehmed Efendi'nin tavassutuyla Sadrazam Amca-zâde Hüseyin Paşa (ö. 1114/1702) ile tanışmıştır. Hüseyin Paşa, 1112/1700'de Naîmâ'yı vakanüvis tayin etmiş ve Şârihül-menâr-zâde Ahmed Efendi (ö. 1067/1657)'ye ait tarihin müsveddelerini temize çekmekle görevlendirilmiştir.¹⁸

17. yy. divan şairi Ömrî (Ömer Efendi/Ömer Bey) reisülküttap Sâmi-zâde'nin himayesine girerek divan kâtibi olmuştur.¹⁹

18 Süleyman Çaldak, "Naîmâ", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 26.11.2020, NAİMÂ, Mustafâ Naîmâ Efendi (yesevi.edu.tr)

19 İsmail Hakkı Aksoyak, "Ömrî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 26.11.2020, ÖMRİ, Ömer Efendi/ Ömer Bey (yesevi.edu.tr)

18. yy. divan şairi İzzî (Süleyman İzzî Efendi) 1158/1745 yılında reisülküttap Mustafa Efendi'nin tavsiyesi üzerine Subhî Efendi'nin yerine vakanüvis olarak atanmış ve Subhî'nin beylikçilik görevi sebebiyle yazamadığı 1158/1744 yılından itibaren gerçekleşen olayları yazmakla görevlendirilmiştir.²⁰

18. yy. divan şairi (Ebû Bekir) Kânî, sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın daveti üzerine 1782 yılında İstanbul'a dönmüş ve Paşa'nın divan kâtipliğini yapmıştır. Ancak saray adap ve teşrifatına uyum sağlamakta zorlanan Kânî, Yeğen Mehmed Paşa ile olan özel ilişkilerini ve bazı sırları ifşa etmesi üzerine idama mahkûm edilmiştir. Hakkındaki idam cezasından reisülküttap Hayri Efendi'nin araya girmesiyle kurtulmuştur.²¹

18. yy. divan şairi Resmî (Ahmed) tarafından *Nazm-ı Giridî* adlı Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç dilli manzum bir sözlük, reisülküttap Mustafa Efendi'nin oğlu Âşir Efendi'nin istifade etmesi için 1153/1740 yılında yazılmıştır. Sefinetü'r-Rü'esâ ismiyle de anılan *Halîkatü'r-Rü'esâ* adlı 1749-1750 yıllarında Râgıp Paşa'nın tavsiyesi üzerine yazılan eser ise, Celâl-zâde Mustafa Çelebi (ö. 975/1567)'den Ragıp Mehmed Paşa (ö. 1167/1754)'ya kadar görev yapmış olan 42 reisülküttabın biyografilerini içermektedir.²²

19. yy. divan şairi ve aynı zamanda reisülküttap Pertev Paşa (Seyyid Mehmed Said) divân kaleminden sadaret mektubî odasına geçmiş, reisülküttaplık yapan Gâlib Efendi'nin takdirlerini kazanmış ve onun himayesine girmiştir. Gâlib Efendi, Rusya ile yapılacak sulh için 1808'de (1223 yılının sonlarında) Yaş'a ve 1811 yılının sonunda Bükreş'e giderken onu da kâtip sıfatıyla yanına almıştır. Pertev Efendi, daha sonra âmedî oda-

20 Yunus Kaplan, "İzzî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 12.11.2020, İZZÎ, Süleyman İzzî Efendi (yesevi.edu.tr)

21 İlyas Yazar, "Kânî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 12.11.2020, KÂNÎ, Ebû Bekir (yesevi.edu.tr)

22 Şeyma Benli, "Resmî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 14.12.2020, RESMÎ, Ahmed (yesevi.edu.tr)

sına girerek âmedciliğe 1236/1820 yükselmiştir. 1240/1824'te divân-ı hümayûn beylikçiliğine, 1242/1827'de reisülküttaplığa atanmıştır. 1830 Nisan'ı sonlarında siyasi nedenlerle II. Mahmûd tarafından reisülküttaptan azledilmiştir.²³

Divan Şairi-Reisülküttap İlişkisinde Aile Bağları

Yapılan araştırma neticesinde bazı divan şairlerinin reisülküttap çocuğu veya torunu olduğu yahut reisülküttapların aile büyükleri arasında divan şairleri bulunduğu tespit edilmiştir. İyi bir eğitim hayatından geçerek görevlerine gelen reisülküttapların büyük çoğunluğu ya kendileri edebiyata ilgi duyarak divan kaleme almış, ya da çocuklarına bu ilgi sirayet etmiş ve onların çocukları divan yazmıştır.

- 17. yy. divan şairi Hemdemî (Solakzâde Mehmed Çelebi)'nin babası dönemin önemli reisülküttaplarından.²⁴
- 17. yy. divan şairi Resmî (Seyyid Mustafa Resmî Efendi) reisülküttap, Mesnevi şarihi Sarı Abdullah'ın oğludur.²⁵
- 17. yy. divan şairi ve reisülküttap Zeynî/Şâhî (Okçu-zâde Nişancı Mehmed Paşa), reisülküttaplık, başdefterdarlık, Kıbrıs ve Halep beylerbeyliği yapan Okçu-zâde Mehmed Paşa'nın oğludur.²⁶
- 18. yy. divan şairi Hafîd (Mehmed Hafîd Efendi), reisülküttap Mustafa Efendi'nin torunudur.²⁷

23 Bahir Selçuk, "Pertev Paşa", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 29.11.2020, PERTEV PAŞA, Seyyid Mehmed Said (yesevi.edu.tr)

24 Zeynep Dinçer Berdibek, "Hemdemî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 10.12.2020, HEMDEMÎ, Solak-zâde Mehmed Çelebi (yesevi.edu.tr)

25 Şeyma Benli, *age*.

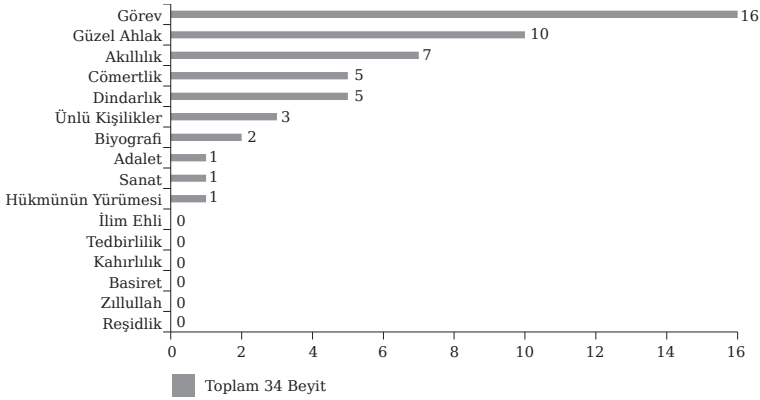
26 Bahir Selçuk, "Zeynî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 10.12.2020, ZEYİNÎ/ŞÂHÎ, Okçu-zâde Nişancı Mehmed Paşa (yesevi.edu.tr)

27 Mehmed Arslan, "Hafîd", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 18.11.2020, HAFÎD, Mehmed Hafîd Efendi (yesevi.edu.tr)

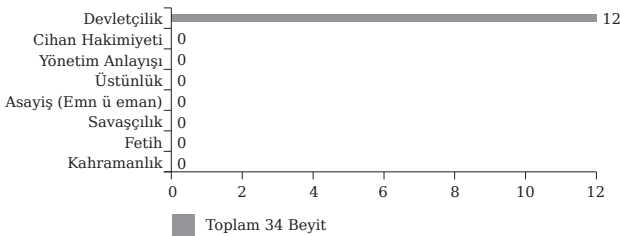
- 18. yy. divan şairi Sırrî (Seyyid Ali)'nin annesi tarafından soyunun reisülküttap Ahmed Efendi'den geldiği kaynaklarda belirtilmiştir.²⁸

REİSÜLKÜTTAPLAR

KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ

DEVLET VE TOPLUM DEĞERLERİ

28 Emine Çakır, "Sırrî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 12.11.2020, SİRRÎ, Seyyid Ali (yesevi.edu.tr)

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı sahasının yanı sıra diplomasi tarihinde de önemli bir yere sahip Koca Ragıp Paşa'nın klasik Türk şiirindeki yerine detaylıca yer verilen bu çalışmada öncelikle Koca Ragıp Paşa'nın biyografisine divan şiirinde biyografisindeki detayların yer aldığı şiir örnekleri verilerek anlatılmış, daha sonra Koca Ragıp Paşa'nın şiirlerde hangi özelliklerle birlikte anıldığı tespit edilmiştir.

Taranan pek çok divan arasında Fennî, Lebîb, Nazîr İbrahim, Haşmet ve Nevres-i Kadîm divanlarında Koca Ragıp Paşa'ya çeşitli özelliklerle yer verildiği belirlenmiştir. Koca Ragıp Paşa şiirlerde devlet adamlarından beklenen kişisel özellikler ile devlet ve toplum değerlerinden olan görev bilgisi, güzel ahlak, akıllılık, ünlü kişiliklerle birlikte anılması, cömertlik ve devletçilik anlayışı, ilim ehli olması, yönetim anlayışı, cihan hâkimiyeti ideali, adalet ve zıllullah özellikleriyle birlikte anılmıştır. Daha sonra hikemî tarzın öncüsü olan Koca Ragıp Paşa'nın edebî yönüne, eserlerine ve bilhassa Haşmet ile olan yakın ilişkisine yer verdikten sonra divan şairlerinin çeşitli amaçlarla Koca Ragıp Paşa için yazdıkları şiirlerin başlıklarının ve künyelerinin yer aldığı bir tablo verilmiştir. Divan şiirindeki yeri ve devlet adamlığındaki başarılarının yanı sıra kütüphaneciliği ile de ön planda olan Koca Ragıp Paşa'nın kütüphaneciliği ve onun kütüphanesi üzerine kaleme alınan şiirler de okura sunulmuştur.

Daha sonra reisülküttaplık görevine dair bilgilere yer verilmiş, reisülküttap olan divan şairleri yüzyıllara göre ayrılmış tablolarda gösterilmiştir. Elde edilen verilere göre reisülküttaplık yapmış divan şairleri sayısı XVI. yüzyılda 9, XVII. yüzyılda 4, XVIII. yüzyılda 7, XIX. yüzyılda 1 olmak üzere toplam 21'dir. Söz konusu şairlerden 4'ünün divanı, 1'inin divançesi bulunmaktadır.

Çalışmada reisülküttapların divan şairlerinin koruyucusu olması yönüne de şairlerin biyografilerinden edinilen bilgiler doğrultusunda yer verilmiştir. Ayrıca yine şairlerin biyografilerinden elde edilen verilere göre divan şairleri ile reisülküttaplar arasında aile bağları ilişkileri olduğu da ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonunda ise taranan 28 divandan elde edilen verilere göre reisülküttapların divan şiirinde hangi özellikleriyle anıldığını gösteren sayısal verilerin de yer aldığı tablolar bulunmaktadır. Tablolardaki verilere göre klasik Türk şiirinde reisülküttaplar en fazla görev bilgisi ve devletçilik anlayışı özellikleriyle anıldığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmayla yalnızca klasik Türk edebiyatı sahasında değil diploması tarihinde de önemli bir yere sahip Koca Ragıp Paşa'nın klasik Türk şiirindeki yerine bir kere daha yer verilerek Koca Ragıp Paşa'nın divan şairinin gözünden değeri de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca reisülküttaplar ve divan şairi arasındaki ilişkiye ilk defa dikkat çekilmiş, söz konusu devlet adamlarının şiirlerde anıldığı özelliklerinin gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır.

Kaynaklar

- Afyoncu, Erhan, *Necati Efendi Târih-i Kırım (Rusya Sefâretnamesi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.
- Akkaya, Hüseyin, *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divan*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994.
- Aksoyak, İsmail Hakkı, "Dâniş", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 09.12.2020, DÂNİŞ, Hatib-zâde Ahmed Dâniş Efendi (yesevi.edu.tr).
- , "Mustafa", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 25.11.2020, MUSTAFA, Telhisi-zâde Mustafa Efendi (yesevi.edu.tr).
- , "Ömrî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 26.11.2020, ÖMRÎ, Ömer Efendi/ Ömer Bey (yesevi.edu.tr).

- , “Tâlib”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 23.11.2020, TÂLİB, Tâlib Ahmed, Süleymaniyeli Tâlib (yesevi.edu.tr).
- Arslan, Mehmed, “Hafîd”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 18.11.2020, HAFÎD, Mehmed Hafîd Efendi (yesevi.edu.tr).
- Arslan, Mehmet-Aksoyak, İsmail Hakkı, *Haşmet Külliyyatı*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.
- Babacan, İsrâfil, “Koca Ragıp Paşa Divanı’nda Siyasete ve Devlet Yönetimine Dair Bazı Önemli Tespitler”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C XXV, S. 4, Ekim 2016, s. 67-82.
- Benli, Şeyma, “Resmî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 14.12.2020, RESMÎ, Ahmed (yesevi.edu.tr).
- Bülbül, Tuncay, “Medhî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 31.10.2020, MEDHÎ, Medhî Çelebi, İlyas Bey (yesevi.edu.tr).
- Çakır, Eminer, “Sırrî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 12.11.2020, SIRRÎ, Seyyid Ali (yesevi.edu.tr).
- Çaldak, Süleyman, “Naîmâ”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 26.11.2020, NAÎMÂ, Mustafâ Naîmâ Efendi (yesevi.edu.tr).
- Demirkazık, Hacı İbrahim, *Mustafa Fennî Divânı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- Derdiyok, İ. Çetin, “Koca Ragıp Paşa Divan’ında Düşünce ve Düşünceyle İlgili Benzetmeler”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C XXV, S. 4, Ekim 2016, s. 109-136.
- Dinçer Berdibek, Zeynep, “Hemdemî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 10.12.2020, HEMDEMÎ, Solak-zâde Mehmed Çelebi (yesevi.edu.tr).
- Emecen, Feridun M., “Geç Orta Çağ Anadolu’sunda Bir Selçuklu Kenti Bolvadin’in Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Notlar”, *Belleten*, C LXXXV, S. 302, Nisan 2021, s. 17-28.
- Erkal, Abdulkadir, “Râmî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 06.01.2021, RÂMÎ, Râmî Mehmet Paşa (yesevi.edu.tr).
- İpekten, Haluk, *Nâilî-i Kadîm Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- Kaplan, Yunus, “Abdî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 22.11.2020, ABDÎ, Mühürdar Hacı Abdî (yesevi.edu.tr).
- , “Hükmî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 31.10.2020, HÜKMÎ, Hükmî Bey (yesevi.edu.tr).
- , “İzzî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 12.11.2020, İZZÎ, Süleyman İzzî Efendi (yesevi.edu.tr).
- , “Kâmil”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 12.11.2020, KÂMİL, Ahmed Kâmil Paşa (yesevi.edu.tr).

- , “Kâşif”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 10.12.2020, KÂŞİF, Şâtır-zâde Mehmed Emîn Kâşif Efendi (yesevi.edu.tr).
- , “Na’îmî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 22.08.2021, NA’ÎMÎ, Naîmî Çelebi (yesevi.edu.tr).
- Karagözlü, Volkan, “Derviş”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 03.12.2020, DERVİŞ, Derviş Mehmed Çelebi (yesevi.edu.tr).
- , “Mehmed”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 30.10.2020, MEHMED, Mehmed Paşa b. Eğri Abdî (yesevi.edu.tr).
- , “Mu’înî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 30.10.2020, MU’ÎNÎ, Muhyî, Muhyiddîn Çelebi (yesevi.edu.tr).
- Kesik, Beyhan, “Âli/Tugrâyî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 22.08.2021, ÂLÎ/TUGRÂÎ, Lâîm Ali Çelebi (yesevi.edu.tr).
- , “Birrî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 22.11.2020, BİRRÎ, Seyyid Abdullah Efendi (yesevi.edu.tr).
- , “Koca Râgıb Paşa”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 12.11.2020, KOCA RÂGİB PAŞA (yesevi.edu.tr).
- Kılıç, Filiz, “Ferîdûn”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 05.12.2020, FERÎDÛN, Ahmed Ferîdûn Bey, Ferîdûn Ağa (yesevi.edu.tr).
- Koçak, Fatma, *Fâik Mahmud ve Divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- Kurtoğlu, Orhan, *Lebîb Divanı Tenkitli Metin*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Mermer, Ahmet, *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkitli Metni*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994.
- Ördek, Şerife, “Tâc-zâde”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 10.12.2020, TÂC-ZÂDE, Mehmed Çelebi b. Tâceddin Buhârî (yesevi.edu.tr).
- Selçuk, Bahir, “Ârif”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 23.11.2020, ÂRİF/Ahî, Mehmed Ârif Efendi (yesevi.edu.tr).
- , “Ârifî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 22.11.2020, ÂRİFÎ, Ârifî Ahmed Paşa (yesevi.edu.tr).
- , “Pertev Paşa”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 29.11.2020, PERTEV PAŞA, Seyyid Mehmed Said (yesevi.edu.tr).
- , “Zeynî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 10.12.2020, ZEYNÎ/ŞÂHÎ, Okçu-zâde Nişancı Mehmed Paşa (yesevi.edu.tr).

- Şengün, Necdet, *Nazîr İbrahim ve Divanı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.
- Tulum, Mertol-Tanyeri M. Ali, *Nev'î Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2017.
- Yazar, İlyas, "Kânî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, son erişim tarihi: 12.11.2020, KÂNÎ, Ebû Bekîr (yesevi.edu.tr).
- Yücel, Yaşar, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

II. OTURUM

Yüzyıl Dönemecinde Üç Diplomat

Tanzimat'ın İzzet-i Nefsinin Diplomasiye Düşen Gölgesi -Sezai ve Musurus Paşa Örneği-

MUHARREM DAYANÇ¹

Giriş

Doğum tarihleri bakımından biri Tanzimat döneminin başına diğeri sonuna yerleştirilebilecek en çarpıcı iki şahsiyet -biraz fantastik de olsa- **Kostaki Musurus Paşa** (1807-1891)² ile **Sâmipaşazâde Sezai** (1859-1936)³ olabilir. Bu yazıda, bu iki şahsiyetin 1881-1885 yılları arasında Londra Büyükelçiliğinde kesişen yollarından hareketle Tanzimat'ın ruhuna doğru bir yolculuğu, bu yolculukta karşılaşılan bir yaşanmışlığa dayanarak, ağırlıklı olarak *şapka* ve *fes* gibi sembolik giyeceklerden hareketle, döneminin *izzetinefis* anlayışına vurulan bir darbe ve bu darbenin devrin bir aydınının iç dünyasında oluşturduğu infialler, değişik yönleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Hadisenin ayrıntılarına geçmeden önce, bu iki devlet adamının, münevverinin, sanatçısının yolları kesişene kadarki hayatlarına kısaca göz atmakta yarar var.

1 Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muharrem.dayanc@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-0120-3374.

2 Sinan Kunalalp, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)", *Belle-ten*, C 34, S. 135, Temmuz 1970, s. 421-436.

3 Güler Güven, *Sâmipaşazâde Sezai*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 248.

Kostaki Musurus Paşa, XVIII. yüzyılda Girit'ten İstanbul'a göç eden bir Rum ailenin çocuğudur. Aile, Hariciyedeki nüfuzuyla tanınmış bir semt olan Fener'e yerleşmiş ve uzun süre burada ömür sürmüştür. Rumca, Yunanca, Almanca, İngilizce, Fransızca gibi dillere olan hâkimiyeti, ona Hariciyenin kapılarını sonuna kadar açmış ve Paşa ömrünün önemli bir bölümünü bu nezaretin parlak ve hatırı sayılır bir mensubu olarak geçirmiştir. Kendisi, büyükelçiliğe (1856) ve vezir payesine (1867) yükseltilen ilk gayrimüslimdir. Sisam Adası, Atina ve Viyana'da değişik görevlerde bulunduktan, buralarda devletten yana birçok olumlu tavır ve yaklaşımlar sergiledikten sonra, 1851'de Londra elçiliğine tayin edilir ve bu görevini 1885'e kadar sürdürür. Dante'nin *İlahi Komedyası*'nı Yunancaya tercüme edecek kadar kültürle, sanatla ve edebiyatla iç içe olan Musurus'un kızı Ralouka, döneminin Londra'sının birinci sınıf konser piyanistlerindendir. Romanya prenslerinden Gregoire Basaraba de Brancovan ile evlenen Ralouka, biraz da bu izdivacın kendisine sağladığı imkânlar sayesinde devrin birçok önemli sanatçısını, müzisyenini evinde ağırlama fırsatını yakalar. Ralouka ve çocuklarının Marcel Proust ile kurduğu dostluk Fransız romancının eserlerine yansıyacak kadar derindir. Ayrıca devrin Fransızca şiir yazar önemli şairlerinden biri olan Anna de Noailles, Ralouka'nın kızı ve dolayısıyla Kostaki Musurus'un torunudur.⁴

Sâmpaşaazâde Sezai, Sâmi Paşa'nın ikinci eşi Gülârâyış Hanım'dan olan çocuğudur. Başka edebî türlerde öncesi olmakla birlikte, esaret temini işleyen ilk roman Sezai'nin *Sergüzeşt*'idir. Eserin ortaya çıkışında yazarın, çocukluk yıllarında Kafkasya'dan köle olarak gelen annesinden dinlediklerinin, Ahmet Mithat Efendi ve Abdülhak Hamit'in yapıtlarında olduğu gibi, önemli bir etkisi vardır. Çünkü Tanzimat döneminin bu üç

4 Bilgi için bk. Sinan Kuneralp, *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C II, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 326-327.

edibine annelik yapan kadınlar çocukluk yıllarında Kafkasya'dan köle olarak getirilen, satıldıkları konaklarda (yerlerde) paşa çocuklarına (veya konağın önde gelenlerinden birinin çocuğuna) eş olma bahtiyarlığına ulaşan insanlardır.

Roman dışında hikâye, hatıra, gezi, sohbet gibi türlerde de yazılar yazan, çeviriler yapan Sezai; Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca, İngilizce gibi birçok dili iyi derecede bilir. Yazarın çocukluk ve ilk gençlik yılları, içinde kırktan fazla cariye bulunan, babasının İstanbul Taşkasap'taki konağında geçer. İçinde barındırdığı simalar, buraya uğrayan sanatçı ve münevverler sayesinde bu konak, döneminin kültür ve irfan mekteplerinden biri olmuştur. Hatta Sezai'nin muhayyilesini romana hazırlayan temel amillerden biri de bu mekândır denilebilir.

Sezai'nin devrinde en çok etkilendiği/yararlandığı iki yazar Namık Kemal ve Abdülhak Hamit'tir. Bazı araştırmacılar tarafından Avrupaî tarzda ilk hikâye ve roman yazarı olarak da kabul edilen Sezai edindiği eğitimi/birikimi, ağırlıklı olarak, aldığı özel derslere borçludur. Babasının vefatına kadar herhangi bir devlet hizmetinde bulunmaz veya bulunamaz. Zira maddî durumu iyi olan ve çocuklarına düşkünlüğü ile bilinen Sâmî Paşa, onların memuriyete atanarak da olsa yanlarından ayrılma-larını istemez. Bu nedenle Sezai, ancak babasının ölümünden sonra Londra sefaretinde ikinci kâtipliğe başlayabilir ve bu görevini Aralık 1885'te sefaret heyetinin topluca görevden alınmasına kadar sürdürür.⁵

5 Bilgi için bk. Zeynep Kerman, "Sâmpazâde Sezâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 77-78.

[Devrinin yardımsever münevver ve devlet adamlarından biri olan Sâmî Paşa'nın Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun ailesine -ta Mora yıllarından itibaren- kol kanat gemesi, hem tarihî açıdan devrin bir yönüne ışık tutması hem de bu ailenin alıcenaplığını göstermesi bakımından oldukça çarpıcı olup bu da bir başka yazının mevzuudur. Bilgi için bk. Fethi Tevetoğlu, *Müftüoğlu Ahmet Hikmet*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 228].

Sefaret Günleri veya Şapkadan-Festen İzzetinefis Çıkarmak

Tanzimat devrine hâkim bakışın biraz dışında bir sınıflandırma ile birini dönemin başına (Musurus Paşa) birini sonuna (Sâmi-paşazâde Sezai) konumlandırıdığımız bu iki şahsiyetin yolu 1881 yılında, II. Abdülhamit'in padişahlığında (1876-1909), Londra sefaretinde kesişir. Kültürel ve siyasi tarihimiz bakımından önemli ve ilginç nitelikler arz eden bu karşılaşmayı Sezai'nin bir mülakatından hareketle ana hatlarıyla takip etmek mümkündür. Önce mülakatın bu bölümünü bir bütün olarak buraya alıp sonra adım adım çözümlemeye çalışacağız:

“ ...

Namık Kemal'in evvelce *İbret* gazetesinde intişar eden eserleri bende lisânıma karşı ilk hassasiyeti uyandırmıştı. Bunları tekrar tekrar okuyor ve her okuyuşumda bir evvelkinden daha fazla bir zevk buluyordum. O zamanlar Namık Kemal umumi bir taarruza hedef olmuştu. Edebiyatta yeni zuhur eden bu güneş bazı yarasa fitratlı edebiyat inhisarcılarını fena hâlde kısıkandırıyordu. O zaman Abdülhak Hâmit'le ben, Namık Kemal'in harareti ve fedakâr birer müdafii olmuştuk. Eski tarzın taraftarı olan pederimin başta benim yazılarım olmak üzere ara sıra fikirlerimizi tenkit ettiği vakiydi. Fakat her hususta olduğu gibi meslek-i edebîmi tayin hususunda da bana tam bir serbestî vermişti. Hiçbir hareketimi tahdit etmez, tahdit etmek de istemezdi. Zavallı babam bize çok düşküdü. Ölünceye kadar evlatlarından hiçbirini yanından ayırmamıştı.

İlk memuriyetimi ancak pederimin vefatından sonra aldım... İkinci kâtip olarak Londra'ya tayin edilmiştim (1881). Musurus Paşa gibi ilim ve edebiyat âşığı bir sefirin yanına düşmek şüphesiz ki bir talih eseri idi.

Babamın meclisinden Londra'da Musurus Paşa muhitine intikal etmekle edebî zevklerimden kaybetmiş değil, bilâkis kazanmış oldum. Burası öyle bir muhit idi ki kim bulunsa mut-

laka şair olurdu. O tarihlerde asır, Victor Hugo asrıydı. Hugo'nun saltanat-ı edebiyesi fikirlerde ve kalplerde hüküm-rândı. Mamafih İstanbullu bir Rum olan sefirimiz Musurus Paşa Victor Hugo'yu Türk düşmanı bildiği için sevmezdi. Burada size Musurus Paşa'ya ait bir hatırayı nakletmek istiyorum. Bu diplomat kendisini Türk addeder ve her vesileyle ispat etmek isterdi. Bir gün meşhur İngiliz başvekili Gladstone, Bulgaristan ihtilâlini parlamento gerisinde teşrîh ederken Türklerin barbarlığından bahsetmiş ve Musurus Paşa gibi birkaç şahsiyet müstesna, bütün Türklerin barbar olduğu üzerinde ısrar etmişti. Musurus Paşa bu beyanatı protesto etti ve bu istisnâ muameleyi reddetti.

Musurus Paşanın oğlu Fransa'nın namdar şairlerinden Paul Musurus'un musâhabesi beni edebiyata âdeta bir çılgın gibi bağlamıştı. Resmî meşagilden sonra bir araya gelip Victor Hugo'nun, Dante'nin, Shakespeare'in eserleri etrafında musâhabelerde bulunmak en büyük zevkimizdi. Fakat ne kadar yazık ki, Abdülhamit'in müstebit idaresi, edebiyata olan şevk ve galeyânımızı ve bizde neşe namına ne varsa hepsini kırıp mahvediyordu.

Saraydan aldığımız mecnûnâne telgraflarda devletin izmihlâlini kemâl-i vuzûh ile okumak kâbildi. O günlerdeydi ki, İngilizler İskenderiye'yi bombardımana hazırlanıyor ve bize Mısır'a müstereken asker ihraç etmeyi teklif ediyorlardı. Bu teklifin ehemmiyetini ve kaybedilmeyecek bir fırsat zuhur ettiğini kaydeden sefaretin telgrafına saraydan gelen cevabı öğrenmek ister misiniz? İşte:

'Gönderilen koyunların yavruları doğdu. Anneleri kuyruksuz olduğu hâlde kendileri kuyrukludur. Bu kuyruklar, kesilecek mi, yoksa kendiliğinden mi düşecek?'

Biz nasıl bir endişeyle, neler düşünerek telgraf çekiyorduk. Onlar, bize evvelce istedikleri için gönderdiğimiz koyunlar hakkında nasıl cevap veriyorlardı. İşte, bütün bu kayıtsızlıklar, şuûrsuzluklardı ki beni ihtilâle sevk etti. Bundan sonraki hayatım, tamamen mücâhede ve mücâdele ile geçmiştir.

Bir gün, yine hiç unutmam. Saraydan bir emir almıştık. Bu emir şapkaya dâirdi. Sefaret heyetinin cümleten şapka iktisa ettikleri vâsıl-ı sem-i' padişahî olduğundan bahsedilerek 'bâdezin hiçbir sebep ve mecburiyetle şapka iktisa edilmemesi' bildiriliyordu.

Emir, bittabi yerine geldi. Fakat bunun neticesi ne oldu, bilir misiniz? Londra'da Osmanlı saltanatını temsil eden sefaret heyetimiz, Çin sefirinden daha gülünç bir vaziyete düştü. Türkiye, İran, Çin mümessilleri, derhal şeklen ayrılmıştık. "Biz Avrupalıyız!" diye sesimin yettiği kadar bağırduğımız o devirde, böyle Asyalılarla, bir safta birleşmek izzetinefsime pek ağır gelmişti. O günden itibaren salonlarda tesadüf ettiğim yüksek aileye mensup madam ve matmazeller başımdaki kırmızı fesi ve uzun püskülü görünce bucak bucak kaçmaya başladılar. Hakları da vardı. Bir fesli ile dans etmek, umumi istihzâyı üzerlerine celbedebilirdi. Bu vaziyet, elbette ki böyle devam etmeyecekti. Nitekim devam etmedi. Musurus Paşa başta olmak üzere bütün heyet-i sefaret azledildi (1885)."⁶

Yukarıdaki alıntıyı ana hatlarıyla şöyle çözümleyebiliriz:

Sezai, Hamit'le birlikte Tanzimat döneminin yenilikçi kanadına mensuptur. Bu iki yazarın kendilerine örnek aldıkları ve hemen her ortamda hararetle savundukları insan Namık Kemal'dir. Bu Namık Kemal sevgisinin sonraki kuşaklarda artarak devam ettiğini burada bir kere daha hatırlatmakta yarar var.

Sezai'nin babası Sâmi Paşa, eli kalem tutan, konağını devrin münevverlerine ve sanatçılarına sonuna kadar açan bir devlet adamıdır. Edebiyatta eski tarzın taraftarlarından biri olan Paşa, kendi çocuğuyla birlikte devrin yenilikçi gençlerini eleştirir, ama onların edebî zevklerine müdahil olmak istemez.

6 Bilgi için bk. Muharrem Dayanç, "Sâmişazâde Sezai'nin Yalısında Bir Saat", *Yeni Kitap Dergisinde On Yazar On Mülakat*, Konuşan: M. Salahattin, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 84-86.

Sâmi Paşa çocuklarını çok sever ve ölünceye kadar onları yanlarından ayırmaz. Bu nedenle Sezai, ancak babasının ölümünden sonra 1881’de Londra sefaretine ikinci kâtip olarak tayin edilir.

Sezai, devrin önemli kültür mahfillerinden biri olan babasının konağından sonra memuriyet hayatına başladığı Londra’da, çocukluğunda ve gençliğinde içinde bulunduğu ortama çok benzeyen Musurus Paşa ve muhitine düşer. Burası, mensuplarını, bulundukları seviyeden yukarıya çeken seçkin bir yerdir. Devir, Victor Hugo devridir. İstanbullu bir Rum olan Musurus Paşa, Victor Hugo’yu Türk düşmanı bildiği için sevmez. Sezai bu durumu teyit için Paşa’nın millî yönüne vurgu yapan bir hatırayı nakleder. Günlerden bir gün İngiliz Başbakanı Gladstone parlamento gerisinde Bulgaristan İhtilalinden bahsederken, Musurus Paşa gibi birkaç şahsiyeti dışarıda tutarak, bütün Türklerin barbar olduklarını söyler. Musurus Paşa başbakanın beyanatını protesto ettiği gibi bu istisnai muameleyi de reddeder.

Sezai’nin dört yıllık Londra hayatında öne çıkan ana figür sefir Musurus Paşa’dır. Ayrıca Paşa’nın oğlu Paul da yazarın yakın arkadaşlarından biridir. Sezai’nin Paul ile ortak noktası edebiyattır. Victor Hugo, Dante ve Shakespeare bu ortak edebiyat paydasının olmazsa olmazlarıdır.

Sezai’ye göre Londra’daki bütün bu güzelliklere gölge düşüren temel faktör, Abdülhamit’in müstebit idaresi ve bu idarenin uygulamalarının Londra’ya yansımalarıdır. Padişahın baskıcı tutumu sefarette çalışanların şevkini kırar, yaşama sevincini yok eder.

Saray’dan elçiliğe çekilen telgraflar devletin içinde bulunduğu kötü durumun göstergesi gibidir. İngilizlerin İskenderiye’yi bombardımana hazırlandığı ve bize Mısır’a ortak asker göndermeyi teklif ettikleri böyle bir zamanda, İstanbul’dan gelen ve ne dediği anlaşılmayan telgraflardan sonra (ki bunların şifreli telgraf olma ihtimali bir hayli fazladır) Sezai’nin hayatı tamamen bu anlayışla mücadele içinde geçer.

Sezai'nin Londra sefaretinde yaşadıklarını anlattığı mülakatın bu noktasına şapka-fes bahsi damgasını vurur. Yine bir gün Saray'dan bir emir gelir. Bu emirde, bütün sefaret heyetinin şapka giydiğinin Padişahın kulağına kadar ulaştığı, bundan sonra elçilikte bulunanların şapka giymesinin, hiçbir aksi yoruma izin vermeyecek şekilde yasaklandığı yazılıdır. Dolayısıyla sefaret mensupları için Avrupalı şapka gitmiş, onun yerine Türklüğü-Müslümanlığı temsil eden fes gelmiştir. Bahsi belli sonuca bağlamadan önce, Sezai'nin bütün bu gözlemlerinden/eleştirilerinden yola çıkarak somut birkaç örnekten hareketle konuyu devri ve sonrası için biraz daha anlaşılır hâle getirelim.

Ömer Seyfettin'in *Primo Türk Çocuğu* adlı hikâyesinde Selanik'te yaşayıp Grazia adlı bir İtalyan'la evli olan mühendis Kenan Bey, mizaç olarak savaşa karşı olsa da İtalyanların Trablusgarp'a saldırmalarını bir türlü içine sindiremez. Hayatını (ve özellikle düşünce dünyasını) altüst eden bu kötü haberi aldıktan sonra eşinin de bulunduğu yalisına gitmek istemez ve geceyi otelde geçirir. Ertesi sabah otelden ayrıldıktan sonra herhangi bir araca binmez ve yürümeyi tercih eder. Bu esnada Selanik sokaklarında tanık oldukları, 1910'lu yılların toplumsal hayatında, şapka ve fesin kültürel/siyasal aidiyetleri ne kadar görünür kıldığının birer göstergesi gibidir:

“Sonra yine binalar cihetine saptı. Meyus bir çehreye rast gelmiyordu. Aksine şapkalıları daha şen, daha mesut görüyordu. Tüccar kâtipleri, mağaza memurları, kendi kendilerine hayalî bir ehemmiyet veren tatlı su frenkleri, hâsılı bütün bu renksiz ve Türklüğe düşman guruh, seviniyordu.”⁷

7 Ömer Seyfettin, “Primo Türk Çocuğu”, *Bütün Eserleri Hikâyeler 1*, haz. Hülya Ar-gunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, s. 175.

...

Ne oldukları belirsiz, irili ufaklı şapkalı çocuklar Fransızca ilâveleri birbirlerine okuyorlar, katılacak derecede gülüyorlar ve itişiyorlardı. Hava gazı direğinin dibinde birkaç ecnebi kadınla birkaç şapkalı duruyor ve tramvayı bekliyordu. Erkekler şüphesiz yeni başlayan harbi, düşman filosunun muzafferiyetini anlatıyorlar ve kadınlar mesrûr merakla dinliyorlardı.⁸

...

Kadın erkek hepsi şapkalı idi. İğne atılsa yere düşmeyecek olan bu koca müteharrik ve umumî meskenin içinde kendisiyle beraber ancak üç fesli vardı. Diğer iki fesli de tramvayı idare eden adamla biletçi idi.

Tramvay yürürken bu vicdan ezici mağlubiyet ve perişanlık manzarasını görmemek için artık dışarısını seyrediyordu. Yalınsına yaklaşmıştı, neden sonra dikkat etti. İşte aksi gibi bir fesli geçmiyordu. Hep şapkalı, şapkalı, şapkalı... Kendi kendini teselli etmek, bütün bütün yeise ve ümitsizliğe bırakmamak istedi:

-Garip tesadüf? dedi. Bu kadar yolda bir feslinin geçmemesi pek garip..."⁹

Şapka-fes bahsiyle ilgili özellikle sonuç kısmıyla dikkati çeken bir hadise de Fransa'nın Almanya'ya gözdağı vermek için Picardie'de yapacağı tatbikata, Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmak için Selanik'ten yola çıkan Binbaşı Selahattin Bey ile Kolaşası Mustafa Kemal'in (Atatürk) başından geçer. Olayı, Mustafa Kemal'in anlatımıyla buraya alıyoruz:

"1910'da Fransa'da büyük bir manevra yapılacaktı. Bu manevra Picardie Manevraları diye anılır. Bu manevralara hükümet benimle Binbaşı Selahaddin Beyi göndermeye karar vermişti. Paris Ataşemilerimiz Fethi Bey heyete başkanlık edecekti.

8 Ömer Seyfettin, *age.*, s. 176.

9 Ömer Seyfettin, *age.*, s. 176.

Selahattin Beyle Selanik'ten trenle yola çıktık, Sırp hududunu geçtikten sonra ben valizimi indirdim, başımdaki fesi valize koyarak İstanbul'da Tiring Mağazası'ndan aldığımız kasketi başıma geçirdim. Selahaddin Bey çok mutaassıp bir arkadaştı. 'Ne yapıyorsun?' dedi. 'Biz sâye-i şâhânede birinci mevki ile seyahat ediyor ve devleti temsil ediyoruz. Osmanlılığımız, Müslümanlığımız belli olmalıdır.' Ben cevap verdim. 'Canım Selahaddin Bey artık hududu geçtik. Sivil kıyafetle yolculuk ediyoruz. Herkesin bizi tanınmasında ne fayda var?' dedim. Selahaddin Bey suratını astı. Uzun zaman benimle konuşmadı.

Trenimiz bir Sırp istasyonunda durmuştu. Selahaddin Bey pencereyi açtı. Elindeki tepside sandviç satan bir Sırp çocuğunu çağırdı. Sandviç alacaktı. Fakat sandviçlerin içinde domuz eti olmaması lâzımdı. Onun için sandviçleri birer birer alıyor, kokluyor ve tekrar tepsiye koyuyordu. Bu seçme uzun sürdü. Tepsiyi eliyle başının üstünde tutan çocuk yorulmuştu. Tepsiyi indirdi ve karşısındaki fesli Selahaddin Beye 'tuh Türk' dedi uzaklaştı. Selahaddin Bey onurlu bir adamdı. Derhâl başını içeri çekti. Pencereyi kapattı. Trenimiz tekrar yola düzül­düğü zaman Selahaddin Beyin ağır ağır yerinden kalktığını, valizini indirerek kasketini çıkardığını ve fesi valize koyarak kasketi giydiğini gördüm. 'Ne o Selahaddin Bey?' dedim. 'Şimdi zamanı geldi.' cevabını verdi."¹⁰

Ömer Seyfettin'in şapka-fes sembolleştirmesini ana hatlarıyla bu şekilde özetleyip Selahattin Bey'le Mustafa Kemal'in başından geçen hadiseyi kısaca iktibas ettikten, bahsin farklı görünüm­lerine somut iki örnek verdikten sonra tekrar Sezai'ye dönebiliriz. Sezai'ye göre, şapkanın yerini fes alınca sefarette çalışanlar, Çin sefaretindekilerden daha gülünç duruma düşüklerini düşünürler. *Biz Avrupalıyız!* düşüncesinin her şeyiyle

10 Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980, s. 21-22. Bilgi için bk. Mehmet Önder, "Atatürk Fransa-Picardie Manevralarında", *Erdem Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı II*, C XI, S. 32, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 527-532.

revaçta olduğu böyle bir zamanda İstanbul'dan gelen bu emir, sefaret heyetini İranlılardan, Çinlilerden ayırt edilemez hâle getirmiştir. O günden sonra, yüksek aileye mensup madam ve matmazeller, Türk heyetinin başındaki kırmızı fesi görünce sefaret mensuplarının yanından buca buca kaçmaya başlamışlardır. Çünkü kırmızı fesli ve uzun püsküllü biriyle dans etmek bu çevreye mensup kimselerin alaylı bakışlarını bu insanların (madam ve matmazellerin) üzerine çekebilirdi.

Burada biraz durup Sezai'nin bütün bu olanlara gösterdiği aşırı tepkinin arka planını, somut iki örnekten hareketle anlamaya çalışalım:

Abdülhak Hamit, 1882'de Sezai'ye bir mektup yazar. Bu mektupta öne çıkan noktalar Sezai'nin *güzellere* olan düşkünlüğü ile sefaretteki *saltanatlı davet ve ziyafetlerin* ona bu yolda sunacağı fırsatlardır:

"... Londra'da senin bulunuşun kadar bence mucib-i arzu bir şey yoktur. Güzellerini seveceğini de beyân icap etmez a. Sizin sefirin orada meşâhir-i küberâdan olduğunu ben bir zaman sana söylemiştim. Devlet-i Osmaniye'yi oranın efradına olsun saltanatlı göstermek merakında bir heriftir. Misafiri çok, davetleri, ziyafetleri boldur. O sayede pek çok kişiyle ülfet edebilirsin."¹¹

Ölümünden yedi yıl önce Sezai ile yapılan bir mülakatta söz döner dolaşır yazarın aşk maceralarına gelir. Bu maceraların merkezinde bulunan kadınlar ve bunların toplumsal aidiyetleri, Sezai'nin mizacı hakkında bize ipuçları verir:

"... İhtiyar romancının vakıa başı koca yalçın dağlar gibi bem-beyazdır. Fakat kalbi hâlâ yirmi beş yaşındadır. Bunun için

11 Abdülhak Hâmid'in *Mektupları*, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995, s. 230.

bahsimiz bir müddet sonra aşk hudutlarının içine girdi. Sevmekten aşktan bahsettik. Bana gençliğini, aşklarını, İstanbul'da sevdiği meşhur bir tiyatro artistini anlattı; Madrid'de âşık olduğu Andozalı dansöz Konsuella'dan bahsetti.”¹²

Sezai, sefarette yaşadıklarını tatlı tatlı anlatırken bu sefer sıra yazının *izzetinefis* bahsine gelir. Hayatının merkezine içinde kadınların da bolca bulunduğu bir tür eğlence anlayışını yerleştiren Sezai'nin yukarıdaki ana/uzun alıntıda *izzetinefis* kavramına yaptığı vurgu hem kendisi hem de o dönem aydınları bağlamında üzerine kafa yormaya değer niteliktedir. Ama bu vurguyu tartışmaya geçmeden önce sözlükte *izzetinefis* ibaresine yüklenen anlama ve bu bahisle ilgili birkaç örneğe kısaca göz atmakta fayda var:

İnsanın kendisine karşı olan saygısı, onur, öz saygı.

İzzetinefis kelimesi sözlükte Reşit Akif Paşa'dan bir beyitle örneklenmiş:

Bu izzet-i nefis Reşidâ hudâ emanetidir

*Anı fedâ edemem en büyük penâha dahi.*¹³

(Şemsettin Sami *Kamus-ı Türkî*'de bu kavrama; *İnsanın kendi nefsinin hor ve zelil etmeyip vakar ve haysiyetini muhafazaya itina etmesi* karşılığını verir).

İzzetinefis bahsinin hayatını direkt etkilediği yazarlardan biri de Refik Halit'tir. Yazar, *izzetinefis*ine olan düşkünlüğü nedeniyle Galatasaray Lisesi'nden ayrılmak zorunda kalır ki buna benzer bir olaya Ömer Seyfettin'de de rastlanır.

Karay'ın yaşadığı hadisenin ayrıntıları ilginçtir:

12 Hikmet Feridun Es, “Sâmişâzâde Sezai”, *Akşam*, 4 Haziran 1929.

13 İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Bilnet Matbaacılık, İstanbul 2011, s. 592.

“Fransızca muallimimiz Mösyö Dubois isminde yarı matuh (bunak) bir ihtiyardı; nasıl oldu, bilmem, üç arkadaş ite ite sırayı çivili olan yerinden kırarak söktük; muallim gördü, tambur çalmış ve ders de o aralık bitmiş idi. Herkes kaçtı, ben manasız bir **izzetinefis**le yerimde durdum; geldi yakamdan tuttu, beraber müdür-i sâninin odasına girdik. Mösyö Feuillet önündeki defteri açtı, isminin hizasına baktı, felâket... Orada, bir sene evvel mektebin arka kapısından firarıma ve tecziye edilmediğime dâir olan kaydı gördü. Demek ki yaramaz ıslâh olmaz, haşarı bir çocuktum, derhal bir hafta izinsizlikle bilmem kaç satır cezaya, ayrıca hapse mahkum etti...”¹⁴

Sezai’nin Abdülhamit’le *mücâhede* ve *mücâdele*ye girişmesinin arkasında, şapka giyme mevzuu, kadınlar ve dolayısıyla eğlence bahsi vardır. Yukarıda ana hatlarıyla değindiğimiz üzere, 1885’te İstanbul’dan gelen bir emirde Londra Elçiliğindeki herkesin şapka giydiği, hangi nedenle olursa olsun şapka giymenin artık yasaklandığı yazılıdır. Şapka yerine giyilmesi istenen püsküllü fes, burada çalışanlarla birlikte Sezai’yi de ciddi anlamda rahatsız eder. Sezai’ye göre elçilik çalışanlarını fes giymek zorunda bırakmak Asyalılarla, bir safta birleşmek her şeyden önce bu insanların izzetinefislerine ağır gelmiş, onları rencide etmiş, daha açık ifadeyle Avrupalı bir görünümünden Asyalı seviyesine düşürmüştür. Fakat, Sezai’nin isyan etmesinin asıl nedeni bütün bu yaşananların neticesidir ki bu da padişah buyruğundan sonra balolarda ve değişik eğlence yerlerinde karşılaşılan Avrupalı kadınların (yüksek aileye mensup madam ve matmazellerin) fesli biriyle dans etmekten bucak bucak kaçımları durumudur. Sezai’ye göre bu kadınlar başında fes olan biriyle dans etmemekte haklıdırlar, çünkü fesli biriyle dans etmek onları, kendi toplulukları içinde fazlasıyla küçük düşürecek bir durumdur.

14 Refik Halit Karay, *Minelbab İletmihrab*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1992, s. 258-259.

İstanbul'dan gelen bu emir sonrasında Londra'daki eğlen-
ce hayatı sona eren Sâmi Paşa'nın biricik oğlunun *izzetinefsi*
kırılmasın da ne yapsın (!)

Sonuç

Musurus Paşa'nın Londra'daki bir Osmanlı devlet adamı olarak aldığı pozisyon ile fes bahsinden yola çıkarak Sâmi Paşazâde Sezai'nin (hatta yakın çevresinin) bir sefaret çalışanı olarak ta-
kındığı tavır, Tanzimat devriyle ilgili birçok ön yargıyı kökün-
den sarsmaktadır. Böylesine kritik bir süreçte Fenerli bir Rum
ile (bu meselenin Fenerli Rumlar açısından tarihsel bir arka
planı vardır) bir Türk-Müslüman aydınının öncelikleri, hayatla-
rının merkezlerine koydukları değerler birbirinden ne kadar
uzaktır. İnsan *izzetinefsini* (onurunu/şerefini) inciten davranış,
durum ve tutumlar, bunlara verilen tepkiler, hatta bunlar için
göze alınan riskler-tehlikeler hangi değerler etrafında hayat
sürüldüğünü göstermeleri bakımından bir zihniyet ölçüsü/tera-
zisi mesabesinde kabul edilebilir. Abdülhamit'e karşı bu kadar
bilenen Sezai'nin, bir daha devlet hizmetini kabul etmeme nok-
tasına kadar varan kırgınlığının, hatta kızgınlığının arkasında
yatan temel olgu, motivasyon, düşünce, inanç, ideal, duygu
acaba ne ola ki? Bu sorunun cevabı, iki yüz yıllık son dönem
Türk tarihinin kara kutusunu çözecek kadar kıymetlidir. Türk
düşüncesinde zihniyet, düşünce, ideoloji vb. çalışmalarının bu-
güne kadar yerinden oynatılamamış ön kabullerden çok, bu ve
buna benzer hadiselerle odaklanmaları daha yerinde olur. Çün-
kü bu tür olaylarda/ayrıntılarda soyut çıkarımlardan çok yaşan-
mışlıklar vardır.

Kaynaklar

- Abdülhak Hâmid'in Mektupları*, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.
- Ayverdi, İlhan, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Bilnet Matbaacılık, İstanbul 2011.
- Dayanç, Muharrem, "Sâmpaşazâde Sezai'nin Yalısında Bir Saat", *Yeni Kitap Dergisinde On Yazar On Mülakat*, Konuşan: M. Salahattin, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- Es, Hikmet Feridun, "Sâmpaşazâde Sezai", *Akşam*, 4 Haziran 1929.
- Güven, Güler, *Sâmpaşazâde Sezai*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- İğdemir, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980.
- Karay, Refik Halit, *Minelbab İlelmihrab*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1992.
- Kerman, Zeynep, "Sâmpaşazâde Sezai", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.
- Kuneralp, Sinan, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)", *Belleten* C XXXIV, S. 135, Temmuz 1970.
- , *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C I-II, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu", *Bütün Eserleri Hikâyeler 1*, haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- Önder, Mehmet, "Atatürk Fransa-Picardie Manevralarında", *Erdem Dergisi* (Cumhuriyet Özel Sayısı II), C XI, S. 32, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara Eylül 1998, s. 527-532.
- Tevetoğlu, Fethi, *Müftüoğlu Ahmet Hikmet*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Edebiyat-ı Cedide İçinde Bir Diplomat: Safveti Ziya

SEZİN SEDA ALTUN¹

15 Mayıs 1873 tarihinde İstanbul’da doğan Mustafa Safveti Ziya (1873-1929), Edebiyat-ı Cedide (1896-1901) sanatkarlarından. Bu çalışmada yazarın Hariciye Teşrifat Umum Müdürlüğü görevinde bulunduğu dönemde kaleme aldığı *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri* ve *Dâhilî Teşrifat Rehberi* başlıklı eserleri merkezde olmak üzere hayatı, sanat anlayışı ve eserlerine ilişkin genel bir değerlendirme sunulacaktır.

Giriş

Baba tarafından Kırmırlı olan Safveti Ziya’nın dedesi Musa Safveti Paşa maliye, evkaf ve ticaret nazırlığı görevlerinde bulunmuş; valilikler yapmış mühim bir devlet adamıdır. Babası Ahmed Ziya Bey ise, Orman ve Meadin Hey’et-i Fenniyyesi Reisliği, Meadin Müdür-i Umumiliği gibi görevlerde bulunmuştur. Safveti Ziya özel hocalar tarafından yetiştirilir, ardından Galatasaray Sultanisi’nde öğrenim görür. Okul yılları oldukça başa-

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sezinseda.altun@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0003-2567-7571.

rılı geçer; Sultani'den ikincilikle mezun olur. Safveti Ziya mezu-
niyetinin hemen ardından, 1892'de Hariciye Nezaretinde ka-
tiplik görevine başlar. Ekim 1892 tarihli bir irade ile de Şura-yı
Devlet azası olur. Yazarın *Hanım Mektupları* başlıklı eserini ya-
yına hazırlayan ve kitaba bir de önsöz yazan Kayahan Özgül,
*henüz yirmi yaşına bile girmemiş, hiçbir devlet tecrübesi olma-
yan bir delikanlının böylesine önemli bir mevkîye, hem de bizzat
padişah tarafından tayin olunmasının ehliyet ve liyakatten baş-
ka saiklerle gerçekleştiğini aktarmaktadır.*² Nitekim Sadra-
zam Küçük Said Paşa'nın Safveti Ziya'yı görüp pek beğendiği
ve kızı Saniye Hanım'la evlendirmeyi düşündüğü anlaşılmakta-
dır. Said Paşa ailenin *küfvüne uygun bir damat olabilmesi için
onun böyle bir makama tayinini sağlamış, sonra da pek sevdiği
kızıyla nikâhlayıp, adeta iç güveysi gibi kendi konağına aldır-
mıştır.*³ Safveti Ziya, saraya damat olmasının da etkisiyle hız-
la yükselmeye başlar, irade ile maaşı arttırılır, kendisine nişan-
lar ihsan edilir. Ancak Safveti Ziya'nın eşiyle ve Said Paşa kona-
ğı efradıyla anlaşmazlığı son haddine varınca Saniye Hanım'la
boşanırlar. Bunun ardından görevi derhâl değiştirilir ve Maliye
Dairesi üyeliğine tayin edilir. Diğer bir deyişle, Said Paşa'nın il-
tifatını kaybedince kendi yolunu çizmesi gerekir. Yazı hayatına
adım atışı, ilk edebî eserlerini neşri bu yıllara tesadüf eder. İlk
yazıları *Malumat* ve *Servet-i Fünûn* dergilerinde yayımlanır.
Edebiyat-ı Cedide topluluğuna dâhil olur. Ahmet İhsan yazarın
bu dönemini şu sözlerle anlatmaktadır: *Safvetî Ziya, Sadrazam
damatlığı ile uyuşmadı; izdivacı mesut olamadı; sadaret kona-
ğını bırakıp çıktı ve gelip, Servet-i Fünûn'a girdi. Recaizade Ek-
rem merhumun himayesi ve Tevfik Fikret'in riyasetinde yeni
kurulan Edebiyat-ı Cedîde grubu bir kıymetli arkadaş kazan-*

2 M. Kayahan Özgül, "Kalem, Yazarını Nişan Alırsa", Safveti Ziya, *Hanım Mektupları*, Cümle Yayınları, Ankara 2016, s. 6.

3 Özgül, agm., s. 6.

mıştır.⁴ *Servet-i Fünûn* dergisinin 1901 yılında kapatılmasının ardından tüm Edebiyat-ı Cedide yazarları gibi Safveti Ziya da bir suskunluk dönemine girer.

Edebiyat-ı Cedide İçinde Bir Diplomat ve Salon Adamı

Halit Ziya Uşaklıgil *Kırk Yıl* başlıklı hatıratında Safveti Ziya ile ilgili anılarına da yer verir. Halit Ziya'nın Safveti Ziya ile tanışması Ahmet Hikmet Müftüoğlu aracılığıyla olmuştur. Ahmet Hikmet'le edebiyat merakları sayesinde hasıl olan bağ ve samimiyet aynı günlerde Safveti Ziya'nın da aralarına katılmasına vesile olur. Halit Ziya'nın yazarla bir samimiyet kurması Ahmet Hikmet'le olduğu kadar hızlı gerçekleşmez; ancak Safveti Ziya'nın evliliğinin sonlandığı günlere tesadüf eden bu tanışıklık bir süre sonra dünyanın en iyi dostluğuna evrilir ve hayatlarının son evresine dek bu şekilde sürer. Halit Ziya yazarı (...) *biraz fazlaca şakrak, biraz fazlaca hoppa, gülmekten ve güldürmekten biraz fazlaca haz alan yakışıklı, sevimli, Fransızca'yı pek iyi söyleyen, insanda hemen pek zeki bir adam hissi uyandıran bir genç* (...) ⁵ şeklinde tasvir eder ve şu cümlelerle anlatır:

"O hayatta, son seneleri istisna edilirse, her şeye çok gevşek rabıtalara bağlıydı. Bütün ömründe en kavi rabıtası iyi giyinmek, iyi yemek, bol para harcederek en geniş mikeye yaşayıp eğlenmek ve eğer bu ihtiyaçları tatmin etmişse, hatta belki buna da pek lüzum görmeyerek, daima gülmek noktalarına aitti. Kıvrak, şakrak bir gülüşü vardı (...) İnce hatta zayıf, daima şık, daima cevval, Beyoğlu'nun salonlarında, Boğaziçi'nin mesirelerinde muvaffakiyetleriyle kıskanılan, o zamanın en iyi vals eden, en güzel Fransızca ve İngilizce konuşan, Türk âle-

4 Ahmet İhsan Tokgöz, "Saffeti Ziya", *Uyanış Mecmuası*, No. 1720 S. 35, 1 Ağustos 1929, s. 548.

5 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, haz. Abdullah Uçman, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 340.

minin temayüz etmiş güzel kadınlarına hulul için en kurnaz çareler bulan bir genciydi.”⁶

Refik Halit Karay ise Safveti Ziya’nın, Edebiyat-1 Cedide’ye mensup arkadaşlarından *Avrupai olmak* bakımından ayrıldığına dikkat çekmektedir:

“Saffeti Ziya böyle smokin sırtında, ‘vernîs’ patikler ayağında, İngiliz ve Amerikan güzellerini, ‘miss’leri koluna takıp yaşarken, Edebiyat-1 Cedide’nin diğer erkanından bir kısmı Aksaray kahvelerinde gazete okuyup, Sultanahmet’deki Millet Bahçesi’nde serinlik alarak büsbütün başka bir hayat geçirirler; Tepebaşı Bahçesi’nde bira içmeği mühim bir şey, bir hadise sayarlardı.”⁷

Safveti Ziya, aldığı aile terbiyesi, yetiştirme tarzı, içine doğduğu dünyayla gerçek bir Avrupalıdır. Refik Halit, Türkçe yazılan *asâr-ı cedide* içinde yalnız *Salon Köşelerinde*’yi beğenir. *İşte Refik’in mağrur ve mutaazzım nazarlarını kendi üzerine celbe muktedir, yalnız budur. Bu eserciktir. Çünkü bunda, salon kelimesi vardır ve Refik ‘Salon Adamı’ olarak geçinenlerdendir.*⁸ Safveti Ziya, *Onların Ruhu* (1897), *Derûn-ı Dil* (1897) başlıklı hikâyeleri ve ardından kaleme aldığı *Hanım Mektupları* (1898) ile okur tarafından tanınan bir isim hâline gelir. *Salon Köşelerinde* (1898) romanı *Servet-i Fünûn* dergisinde tefrika edilir. Safveti Ziya romanın yazılış sürecini şu sözlerle anlatmaktadır:

“Bir gün Halit Ziya ile Mehmet Rauf’un: ‘Niçin ufak hikâyelerle iktifa ediyorsun, ehemmiyetli bir roman yazmıyorsun?’ teşviki, Ahmet Hikmet’in: ‘Sen salon hayatında milliyetimiz nok-

6 Uşaklıgil, *age.*, s. 477.

7 Özgül, *agm.*, s. 16.

8 Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1957, s. 98.

ta-i nazarından geçirdiğin tecrübeleri, ihtisâsâtı, başından geçen ufak-tefek birtakım maceraları, hattâ akım kalmış maceralarını bile hayalinde istediğin gibi yaşatarak bir eser yazsan ne iyi ederdin. Bu zeminde şimdiye kadar bir eser yazılmadı. Bunu sen yazmalısın' yolunda irşâdî sayesinde Salon Köşelerinde romanımın esasları kuruldu."⁹

Salon Köşelerinde romanını dil ve üslup bakımından Mehmet Rauf ile Hüseyin Cahid çizgisine yakın bulan Kenan Akyüz, bu romanla İstanbul'un kozmopolit çevrelerindeki hayatın tasvir edildiğini belirtir. Ancak Akyüz hem bu romanda hem de yazarın hikâyelerinde fikir unsurunu zayıf bulmaktadır. Yazarın karakter tahlillerinde de başarıya ulaşamadığı görüşündedir.¹⁰ Ömer Faruk Huyugüzel de bu görüşü destekler. Bilhassa *Salon Köşelerinde* romanında tasvirlerin ve tahlil edilen karakterlerin hiçbir psikolojik gerçekliği olmadığını ifade eder. Huyugüzel'e göre yazarın bu tek romanında *süslenip püslenip salonlarda toplanma, eğlenme, dans ve kadın peşinde koşma ile geçen bir hayat, yazarın kendi hayatı, hikâye edilir. Salon hayatının bütün modalarını ve görgü kurallarını, millî-vatanî duygularla garip bir tarzda birleştiren roman* bir fikri tutarsızlık içindedir.¹¹ Nitekim yazarın roman ve hikâye kişileri hem yazarın prototipi hem de ideal Türk tipinin bir temsilidirler.

Safveti Ziya, 1901 yılında -bazı davranışlarının ve sözlerinin uygun bulunmadığı gerekçesiyle- Zaptiye Nezareti tarafından tevkif edilir. Yıldız Saray-ı Hümayunu'nun 7 Nisan 1317 tarihli irade-i seniyye ile *Anadolu Şimendiferleri Mecmuası*'nda muharrir olarak görevlendirilir. Tenzilen getirildiği bir görev

9 Safveti Ziya, *Salon Köşelerinde*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 9.

10 Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Üçüncü Baskı, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1979, s. 113.

11 Ömer Faruk Huyugüzel, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, s. 61.

olmasına rağmen yazar bu işi de ciddiye alır ve bir yıl geçmeden derginin yayın müdürü olur. Hariciye nazırının isteğiyle, 1903'te üçüncü kıtadan bir nişan-ı Osmani ile ödüllendirilir. Meşrutiyet ilan edilmeden çok kısa bir zaman önce de Şura-yı Devletçe bir kadro kısıtlamasına gidilmesi sebebiyle kadro harici kalır ve 20 Temmuz 1908 tarihinde hükümetle bağını tamamen keser. 1908'den sonra, Edebiyat-ı Cedide topluluğunun dağılışının ardından ara verdiği yazma hevesi yeniden canlanır. *Resimli Kitap* dergisinde *Yıldız Böcekleri* adıyla bir roman tefrikasına başlar, ancak bu roman tamamlanamaz. 27 Mart 1911 tarihinde kız kardeşi Nezihe Hanımefendi ile birlikte çıkardıkları *Ziyâ* gazetesinin ilk sayısı yayımlanır. *Payitahtta neşrolur siyasî, iktisadî, yevmî Osmanlı Gazetesi* olan *Ziyâ*'nın imtiyaz sahibi ve baş yazarı Safveti Ziya'dır. Yazar gazetenin ilk sayısında, itidalli olmayı yayın ilkesi olarak benimsediğini ifade eder: *Mesleğim Budur... Beynelanâsır Osmanlılık hissiyatını te-eyyüt ve tahkime hizmet; ananat-ı milliye ve tarihiyemize riâ-yet; ifrat ve tefritten mücanebet; ne tarafgırâne mezâhiret, ne garazgırâne muhalefet; itidal, daima itidal, her zaman itidal...*¹² Meşrutiyetle de hayal kırıklığından kurtulamayan ve İttihatçıların aşırılıklarından rahatsızlık duyan yazar, *Ziyâ*'da Meclis-i Mebusan'ın faaliyetlerini eleştirir. Yazarın *Bir senede Ziyâ Gazetesi'nde yediğim parayı Safveti Ziya olarak yaşamak ve eğlenmek için ben mümkün değil, bir senede yiyemezdim*.¹³ ifadesi yalnızca altı ay yayımlanabilen derginin kısa ömrünün maddi sorunlardan kaynaklandığını göstermektedir.

Safveti Ziya 1911'de yeniden Şura-yı Devlet'e seçilmesiyle birlikte edebiyatla rahatça ilgilenme fırsatı bulur. Bu süreçte *Salon Köşelerinde*'nin tefrikası üzerine çalışarak romanı kitaplaştırır. İlk hikâyelerinden *Sevdâ-yı Gürzân*'ın yeni basımı yapılır. *Bir Safha-i Kalb*'in ilk basımı üzerine çalışarak bunu ge-

12 Safveti Ziya, *Ziyâ*, 27 Mart 1911, Y. 1., S. 1.

13 Tokgöz, agm., s. 552.

nişletir ve tekrar neşreder. Meşrutiyet günlerinin bir ürünü olan *Haralambos Cankiyadis* başlıklı oyunu da yayımlanır. Bunu takip eden yıl da edebi faaliyetlerle geçer. 1898 yılında *Lettres féminines* adıyla Fransızca bastırdığı *Hanım Mektupları* eserini eklediği yeni mektuplarla genişleten yazar, metni âdeta bir roman kurgusuyla, konu bütünlüğü sağlayacak biçimde kitaplaştırır. Daha önce “Onların Ruhu” adıyla neşrettiği hikâyesine de eklemeler yaparak *Kadın Ruhu* adıyla yayımlar.¹⁴

Yazar 1914 yılında babasının servetinden kalanları alarak Almanya’ya yerleşir. Ani bir kararla yurt dışına gidişini *hürriyete* kavuşmak arzusuyla açıklayan yazarın gidişinin ardında altından kalkamadığı borçların olduğu anlaşılmaktadır. Kayahan Özgül’ün ifadesiyle *İstibdadı bahane ederek Avrupa’ya kaçmak, macera seven bir neslin alışkanlığı ise de meşrutiyetten firarla hürriyete koştuğunu iddia etmek Safveti Bey’e hastır*.¹⁵ Yazar on yıl kaldığı Avrupa’da Fransa, İspanya ve İtalya’yı gezip görür. Bu ülkelerin seçkin muhitlerinde bulunur. Sanat, edebiyat ve musikiyle yakından ilgilenir. Yazarın *Yarın* dergisine yazdığı “Bir Sanatkâr ve Bir Teselli” makalesi ile birkaç öyküsünde Avrupa’daki yaşantısına ilişkin ipuçları olsa da Avrupa’daki faaliyetleri hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır.¹⁶ Safveti Ziya 1922’de yurda dönüşünün akabinde ailesiyle birlikte baba evi olan Boyacıköyü’ndeki Kuleli Yalı’da oturur ve dönüşünden kısa bir süre sonra ikinci evliliğini yapar. Fecr-i Âtî şairlerinden Tahsin Nahid’in ablası Lûtfiye Hanımefendi’yle bir izdivaç gerçekleştirir. 18 Mart 1924 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın çağrısı üzerine Ankara’ya giden Safveti Ziya, Hariciye Vekaleti Teşrifat Umum Müdürlüğü görevine getirilir. Ahmet İhsan’a göre bu göreve en layık insan Safveti Ziya’dır:

14 Özgül, agm., s. 9.

15 Özgül, agm., s. 10.

16 Mesut Tekşan, *Safveti Ziya’nın Hayatı ve Eserleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 54.

“Safvetî Ziya ruhunda taşıdığı büyük izzeti nefsi kadar üstüne başına ve temiz yaşamağa meraklı idi. Bir büyük merakı da konuşmakta ve görüşmedeki kibarlık ve nezaket kaidesine riayet idi. O protokol ve etiketin daimî âşığı idi. Safvetî için dünyanın herhangi bir cemiyetinde bulunup da orada muâşeret adabına mugayir bir hareket icrası kabil değil idi. Onun için Safvetî Ziya’nın Büyük Gazimizin teşrifat müdürlüğüne getirildiğini duyduğum zaman ‘tam isabet’ demiştim.”¹⁷

Safveti Ziya 1924 yılında *Silinmiş Çehreler Beliren Simalar* kitabını kaleme alır. Burada yer alan hikâyelerde yazarın modernleşme karşısındaki tutumu görünür hâl gelir; asrileşmek ve geleneğe bağlılık şeklinde tezahür eden ikiliği senteze ulaştırma gayesi hissedilir. Burada özellikle kadınların yaşayış tarzı, kültür değişimi içindeki konumu da tartışmaya açılmaktadır. Yazar 1927 yılında, Avrupa’da bulunduğu sırada yazmayı tasarladığı *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri* ile 1928 yılında sadece Hariciye çalışanları için kaleme aldığı *Dâhilî Teşrifat Rehberi* başlıklı kitapları hazırlar. *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri*’ni yazdığı sırada Hariciye Vekalet-i Celilesi Teşrifat Müdür-i Umumisi’dir. Bu göreve gelmesinde Avrupa’da yaşam deneyimine sahip olması, özellikle Fransız ve İngiliz toplumlarını gözlemlemiş olması, kendisinin de tam anlamıyla bir cemiyet adamı olması etkili olmuştur. Safveti Ziya Kurtuluş Savaşı’nın bütün şiddetiyle cereyan ettiği 1922 yılında yurda dönmesine rağmen toplumun siyasi, iktisadi ve askerî yönüyle pek ilgilenmemiştir.¹⁸ 1924 yılında yayımladığı *Silinmiş Çehreler Beliren Simalar*’da (“Ankara’nın Simâsı ve Kurtuluş Abidesi” başlıklı yazısı istisna) ve 1927’de yayımlanan *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri*’nde daha çok toplumun içtimai yönüyle alakadar olmuştur.

17 Tokgöz, agm., s. 549.

18 Tekşan, agt., s. 444.

Kayahan Özgül yazarın hayallerini, diplomasi eğitimi almasına rağmen, Paris, Viyana gibi büyük Avrupa başkentlerinde sefirlik yapmak arzusunun süslediğini, bunu gerçekleştirebilmek için, Hariciye Vekaletinde pek takdir gören parlak kişiliğini kullanmaya çalıştığını aktarır. Hükümet de onu ülkenin batılı yüzü olmaya uygun görür ve sefarete tayinini onaylar; ancak ikinci dereceden bir devlete gönderilmesi kararlaştırılır. 1928 yılı kasımında Prag’a orta elçi olarak atanır. 1929 yılı yazında, göreve henüz başlayamamışken Maarif Cemiyeti’nin Büyükkada Yat Kulübü’nde verdiği baloda kalp krizi geçirerek ölür. Yazar sırtında frak, tam da ona yakışan bir biçimde, bir sosyete toplantısında hayata veda eder.¹⁹

Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri

Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri yazarın Hariciye Vekaleti Teşrifat Umum Müdürlüğü makamındayken kaleme aldığı eseridir. Âdâb-ı muâşeret Safveti Ziya’nın mensup olduğu topluluğun son derece önem verdiği bir konudur. Edebiyat-ı Cedide yazarları hem kendi hayatlarında hem de yarattıkları karakterlere atfettikleri özellikleri belirlerken âdâb-ı muâşerete uygun hareket etmişlerdir. Eserlerde ideal kadın ve erkek karakterlerin iyi giyinen, iyi konuşan, nazik, toplum kurallarına uyan kişiler olması bunu kanıtlar niteliktedir. Edebiyat-ı Cedide sanatçıları için görgü kuralları basit birer kural olmanın ötesinde şahsiyetlerinin ve hayat görüşlerinin bir ifadesidir.²⁰ Safveti Ziya da hem kendi yaşantısı hem de eserlerinde ideal tipler olarak gördüğü karakterler aracılığıyla medeni usulleri benimsemenin önemini vurgulamış; bilhassa modernleşme serüveni içinde Türklerin Batılılar gibi yabancı dile hâkim, giyinmenin incelik-

¹⁹ Özgül, agm., s. 12.

²⁰ Tekşan, agt., s. 407.

lerine vâkıf, dans ve balo salonlarının gerektirdiği beceriye sahip, hâl ve tavırlarıyla da nezaket timsali olması gerektiği kanaatini işlemiştir.

Fatma Tunç Yaşar, *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Âdâb-ı Muâşeret" maddesinde kavramı şöyle tanımlamaktadır:

"İyi tutum ve davranışlarla bunları kazandıran bilgi için kullanılan edebîin çoğulu âdâb ile 'barış içinde yaşama, birbiriyle uzlaşma' anlamındaki muâşereden (muâşeret) gelen âdâb-ı muâşeret (âdâbü'l-muâşere) genellikle bireylerin ve toplum kesimlerinin birbirine karşı olan sevgi ve dostluk duygularını güçlendirici medenî ve ahlâkî davranışları, nezaket ve görgü kurallarını ifade eder. Bu tabire klasik İslâm kaynaklarında rastlanmakla birlikte Osmanlılar'da Batılılaşma dönemine girilmesi sürecinde terkinin kullanımının yoğunluk kazandığı görülür."²¹

F. Tunç Yaşar toplumun geçirdiği dönüşümün göstergesi olarak ortaya çıkan *Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatüründe Doğu ile Batı, ahlâk ile medenî davranış arasında kendine özgü, seçmeci bir muâşeret tanımı ve anlayışının elde edilmeye çalışıldığını* belirtir:

"Bu literatür II. Meşrutiyet'le birlikte belirli bir yöne doğru evrilmiş, Cumhuriyet'le birlikte siyasî irade tarafından tesbit edilen resmî bir misyonun ifadesi olarak devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde âdâb-ı muâşeret kitabı yazarlardan Safetî Ziya, Cahid Sâhir, Vâsıf Necdet ve Abdullah Cevdet'e göre âdâb-ı muâşeret genelde 'Avrupaî hayat tarzı' anlamına gelmekte, bu yeni hayat tarzının toplumun her kesimince benimsenmesi istenmektedir."²²

21 Fatma Tunç Yaşar, "Âdâb-ı Muâşeret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C Ek-I, s. 34-36, Ankara 2020, s. 34.

22 Tunç Yaşar, a.g.m., s. 36.

Safveti Ziya modern âdâb-ı muâşeretin sınırlı bir zümre için geçerli olmadığının altını çizmektedir. Uygulama alanı da salon, balo, sahne oyunları gibi ortamlardan ibaret değildir. Uygur toplumda gündelik hayatın her safhası, her olayı göz önünde bulundurularak nasıl hareket edilmesi gerektiği el birliğiyle kararlaştırılıp düzenlenmiştir.²³ *Siyâsiyatta, içtimâiyatta, iktisâdiyatta hiçbir milletin âhenk-i umûmiyi ihlâl etmesine müşâde edilemez.*²⁴

Batı kültüründe nezaket kuralları şehirle ve şehirli olmakla ilişkilendirilmektedir. Hem Arapçada hem Batı dillerinde nezaket ve âdâb-ı muâşeret kavramları şehirle ilişkili görülmüştür. Arapçada “medeni” ve “medeniyet” kelimelerinin şehir anlamına gelen “medine”den türemesi, Fransızca “civilité” sözcüğünün Latince’deki “civitas” (şehir) kökünden gelmesi buna örnektir. Safveti Ziya da âdâb-ı muâşereti *hayat-ı medenîyenin icâbât-ı tabiyyesinden* addetmektedir. Yazarın ifadesiyle âdâb-ı yahut usûl-ı muâşeret “yaşamasını bilmektir.”²⁵ Eserde Türkiye modernleşmesinin Cumhuriyet safhasında cemiyet hayatını düzenlemek, millî cemiyetin nasıl olması gerektiğini ortaya koymak amaçlanır. *Safveti Ziya Cumhuriyet modernleşmesi - ulus devlet sürecinde toplumsal alanın dizayn edilmesinde medeni insan modellemesi yapmaktadır.*²⁶ Bu eseriyle yazar, Türk kadınıyla erkeğini yan yana koyan, bunlar arasındaki derin taassubun yıkılıp atıldığı bir girişimin akabinde doğan milli toplumu inşa etme gayesi güder. Diğer bir deyişle, şayet Türkiye

23 Safveti Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri*, s. 213.

24 Safveti Ziya, *Silinmiş Çehreler Beliren Simalar*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1924, s. 126.

25 Safveti Ziya, *age.*, s. 6.

26 Nevin Meriç, “Saffeti Ziya - Abdullah Cevdet Örneğiğinde: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Âdâb-ı Muâşeret”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2015, s. 4, son erişim tarihi: 08.08.2023, https://www.academia.edu/19924618/SAFFET%C4%B0_Z%C4%B0YA_ABDULLAH_CEVDET_%C3%96RNEKL%C4%B0%C4%9E%C4%B0NDE_CUMHUR%C4%B0YET_%C4%B0N_%C4%B0LK_YILLARINDA_%C3%82D%C3%82B_I_MU%C3%82%C5%9EEERET

Cumhuriyeti medeni toplumların seviyesine erişmek arzusundaydı bu toplumların kayıtsız şartsız riayet ettiği âdâb-ı muâşeret kurallarına uymak mecburiyetindedir. Asri, yani fenni ve ilmi olmak, medeni olmak lazımdır. Safveti Ziya Batı'ya Türk cemiyetinin daha yüksek bir ifade-i ahlakiyesi ve daha şuurlu bir hedef-i ictimaiyesi olduğunu ispat etmek gerektiğini düşünür.²⁷ Kitapta Avrupalı hayat tarzı detaylı bir şekilde anlatılır. Yazar, çağdaş dünyanın önde gelen milletlerini ölçü olarak alır, örneklerle bu milletlerin cemiyet hayatını tanıtır. Türk milletinin necip ve asil bir millet olduğunu, bu millete asil ve necip davranışların yakışacağını anlatır.

Önce milli bir cemiyet teşekkül etmelidir. Bunun temeli, zaht u rapt, yani disiplin olmalıdır. Bunu sağlayacak kişi ise aydındır. Kendisi de böyle bir aydın sorumluluğuyla bu eseri yazmak mecburiyetini hissetmiştir.²⁸ Milli cemiyet ifadesiyle yazarın anlatmak istediği aydınların, yazarların, sanatçıların ve sosyal hayatta belli bir mevkie gelmiş ailelerin oluşturduğu topluluktur. Âdâb-ı muâşeret uluslararası bir kavramdır; bir kere öğrenildikten sonra dünyanın her yerinde küçük farklılıklar göstermekle birlikte aynı surette tatbik edilebilir. Cemiyet adamı olmak *dünyanın muhtelif yüksek cemiyetlerine girip çıkarak âdâb-ı muâşerete bihakkın kesb-i vukuf etmiş terbiyeli, nazik, meclis-ârâ, efendiden zat*²⁹ demektir. Milli cemiyetlerde her ferdin aynı surette hürmet görmeye, eşit davranılmaya aday olduğunu belirten yazara göre bu cemiyetlerin güzelliği sınıf farkının değil terbiye ve tahsil farkının hükümran olmasıdır. Bu da herkesin aynı derecede terbiyeli ve görgülü olmaya gayret etmesini sağlamaktadır.

Âdâb-ı muâşerete riayet etmek bunları öğrenmekten geçeceği için yazar medeni cemiyetin usul ve kaidelerini son dere-

²⁷ Tekşan, *agt.*, s. 415.

²⁸ Tekşan, *agt.*, s. 440.

²⁹ Safveti Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri*, s. 6.

ce tafsilatlı bir biçimde kaleme almıştır. Yazar kitabında cemiyet içinde kadınların mevkiine, genç kızların nasıl olması / davranması gerektiğine, kabul günlerine, akşam yemeği ziyaretlerinde sofraya oturduktan sonra, yemek esnasında ve yemeğin ardından nasıl davranılması gerektiğine, ordu mensubunun balolardaki hareket tarzına, ziyafetlerde nasıl giyinileceğine, müsamere ve raksiyelerde, resmî balolarda, cemiyet-i hayriye balolarında, çocuk balolarında teşrifat kaidelerinin neler olduğuna, sofrada mevkilerin nasıl tayin edilmesi gerektiğine, öğle yemeklerine, lokanta, kulüp, tiyatro davetlerine nasıl icabet edileceğine, at yarışları, senebaşı ve bayram ziyaretlerine, nişan ve düğünlere, umumi mahallerde âdâb-ı muâşerete, seyahatte, vagona ve vagon restoranında nasıl hareket edileceğine dair başlıklara yer vermektedir. Konu başlıklarından da anlaşılacağı üzere yazar kitabını tam manasıyla bir başvuru kaynağı olarak tasarlamıştır. Kitabının -kadın ve erkeğin dâhil oldukları ve olacakları- cemiyet hayatı için bir rehber olma gayesi güttüğünü ifade eden Safveti Ziya eseri yazma amacını açıklarken de toplumsal hayatın her safhasını gözettiğinin altını çizmektedir: *Biz bu yazılarla bu yeni hayatta nâcîz fakat hakîkî bir rehber olmak maksadını takîb ve en hürde tafsilatı bile meskûf hayat-ı içtimaiyenin her safhasına temas edeceğiz.*³⁰

Safveti Ziya eserinin Türkiye Cumhuriyeti'nin bi'l-umum me'mûrin-i kirâmı tarafından okunacağını ümit ettiğini de dile getirir. Burada sözü geçen hedef kitlenin cumhuriyetin kurumsal yapısında görev alacak kişiler olması manidardır. *Alelhusus mesleğe yeni dâhil olan ve Avrupa cemiyetlerinde hasbe'l-vazife Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil edecek genç hariciye me'murlarımızın bu esere sık sık müracaat edeceklerini zannediyoruz*³¹ diyen Safveti Ziya, modernleşme sürecinin aktörleri arasında önceliği Hariciye memurlarına vermektedir. Diğer bir deyişle,

30 Safveti Ziya, *age.*, s. 8.

31 Meriç, *agm.*, s. 4.

Hariciye memurları yeni cumhuriyetin Batılılaşma yolunda rehberi ve örneği olacaktır. Safveti Ziya yurt dışında ülkeyi temsil eden bütün diplomatlara, usul ve adaba tevacuf hareket etmek şartıyla, bulundukları memleketin milli cemiyetlerine katılma hakkı tanındığını ifade eder. Büyük ve orta elçilerin dahi kulüplere bilâ intihab girebildikleri görülmemiştir diyen yazar, böyle bir hâlin tehaddisinin o diplomatın meslek hayatında azlını veya tahvilini icab edecek derecede önemli olduğunu dile getirir.³²

Kitapta genç kızlara ve kadınlara yönelik vurgu da son derece önemlidir. Türkiye modernleşmesinin cemiyet içinde kadın ve erkeği yan yana koyması, onları birlikte eyleyen, sosyalleşen kişiler olarak görmesi yazar tarafından da desteklenen bir görüştür.

“Kadınlar, hem genel olarak erken cumhuriyet dönemindeki çok ürkek modernleşme girişiminin hem çok atılgan millî kimlik arayışının hem de bu çerçeveler içinde özel olarak âdâb-ı muaşeretin kritik bir parçasını oluştururlar. Zira kadınlık, temelleri atılmakta olan yeni toplumun, hem ideolojik düzeyde hem de gündelik yaşam düzeyinde baş etmek zorunda kaldığı başat hâlleri ve sorunsalları birleştirir. Bu anlamda bu dönemde kadınlar, hem Batılılaşmaya duyulan hevesin hem de batılılaşma karşısında duyulan yaygın tedirginliğin sembolü hâlini almıştır.”³³

Yazar genç kızlara ilişkin bahiste onların toplum hayatının usul ve kaidelerine uygun davranışlar sergilemesi gerektiğini anlatır; her türlü aşırılıktan kaçınmalarının ne denli önemli olduğunu aktarır. Yazara göre genç kızlar geleceği kuracak milli ziynetlerimizdir ve onların saf ve temiz yetiştirilmesi toplumun

32 Tekşan, *agt.*, s. 423.

33 Tülin Ural, “Uygarlığın Sessizliği: 1930’larda Türkiye’de Basılmış Adab-ı Muaşeret Kitaplarında Ses”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2018, C II S. 17, s. 91.

da gelişip kalkınmasını beraberinde getirecektir. Burada bilhassa anne-babalara büyük sorumluluk düşmektedir. Genç kızları gerek okudukları kitaplarla gerek konserler ve konferanslarla hayata hazır hâle getirmek, her konuda en az bir erkek kadar bilgilendirmek gerekmektedir. Bunun yanında yazar gençlerin bilhassa sporla iştigal etmelerinin (ata binmek, yüzmek, tenis oynamak vb.) cemiyet hayatının gereklerinden sayılabileceğini belirtir. Briç oynamayı öğrenmek, hatta bu oyunu mükemmel oynamaya uğraşmak bunu öğrenen genç kıza toplum içinde mutena bir mevki temin edecektir:

“Burada kadın erkek birlikteliği yanında gündelik hayatın modern kodlarla inşası da karşımıza çıkmaktadır. Safveti Ziya’nın yeni Türkiye üst yapı aileleri için önemsedığı davranma biçimlerinden biri olan Briç çayları söylediğimiz konuya bir örnektir. (...) Bu anlamda Yeni Türkiye’de sosyal etkinlik ve sivil eğlence anlayışına dair gelişmeler, Batı âdâb-ı muâşeretinin önemli dinamiklerinden kabul edilmektedir. Bu yeni eğlencede kadın ve erkeğin birlikteliği ve erkeğin kadına karşı davranma biçimlerinde de Batı normları esastır. Ayrıca kadın ve erkeğin birlikte vakit geçirme imkanlarına dair bir yeniliği göstermesi açısından dikkat çekicidir.”³⁴

Kitapta kabul günleri ve özel günler de önemli bir yer tutar. Davetlerin saat kaçta verileceği, misafirlerin nasıl karşılanacağı ve uğurlanacağı, onlara ne ikram edileceği anlatılmakta, ev sahibesinin misafirlerini yabancı hissettirmemek için uğraşması gerektiği savunulmaktadır. Safveti Ziya özellikle Hariciye mensuplarının kabul günlerinde, balolarda ve müsamerelerde masraf etmekten kaçınmayarak en iyi ve en gösterişli sunumu yapmaları gerektiğini ifade etmektedir: *Alelhusus hariçte Türkiye Cumhuriyeti’ni temsil eden me’murîn-i siyâsiyemiz bu hu-*

34 Meriç, agm., s. 5-6.

*susta en mükemmel ne ise behemehal onu yapmakla mükellef tutulmalıdır.*³⁵

Eserde kadınların ve erkeklerin nasıl giyinmesi gerektiği, icabet edilecek davete uygun giyinmenin önemi vurgulanmaktadır. Akşam yemeği ziyafetlerine (dîneler) kimlerin davet edileceği, misafirlerin karşılanması, sofraya yerleştirilmesi, sofraya düzeni, servis yapacak kişilerin kıyafetinin nasıl olması gerektiği ayrıntılı bir biçimde açıklanmaktadır.³⁶

Yazar orduya ve ordu mensuplarına özellikle ehemmiyet verir. Ona göre bir zabıt herkesten fazla ölçülü, basiretli hareket etmeli, laubaliyane davranışlardan uzak durmalıdır. Ancak bu suretle toplum içinde saygın bir konum elde edebilir. Balo ve müsamerelerde ise zabıtlar sivil zevatın tabi olduğu kaideye riayet etmelidir.³⁷

Çocuk baloları, çocuklara özel düzenlenen ve onların küçük yaştan itibaren birer salon adamı olarak yetiştirilmelerini sağlayan etkinliklerdir. Bu balolar sayesinde çocuklar küçük yaşta dans etmeyi öğrenir; bilhassa erkek çocuklar kadınlara karşı hürmetkâr olmayı, kadınların cemiyet içinde erkeklerden daha imtiyazlı bir konumda olması gerektiğini öğrenirler.

Cemiyet-i hayriye balolarının mahiyeti, balo biletlerinin dağıtımı ve fiyatına ilişkin hususlara da değinen yazar ihtiyaç sahibi kişiler için ne şekilde yardım toplanacağından, bunun se-nede kaç defa yapılmasının uygun olduğundan söz eder. Bunlarla amaç toplumsal dayanışmanın uygun usullerle yürütülmesini sağlamaktır.

Cemiyet içinde teşrifat kaidelerine dair bahiste ise sofrada mevkilerin ne şekilde tayin edileceği anlatılır. Yazar bu konuda bir müşkilat söz konusuysa Hariciye Vekaleti Teşrifat Müdür-i Umumiyesine müracaat edilebileceğini de ekler.

35 Safvetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri*, s. 86.

36 Tekşan, *agt.*, s. 445.

37 Tekşan, *agt.*, s. 447.

Kitapta öğle yemekleri, lokantalara, kulüplere, tiyatroya davetler ve cemiyet hayatı için önemli etkinlikler olan, moda ve şıklığın sergilenmesine fırsat veren at yarışları da genel bir başlık altında ele alınır. Sene başı ve bayram ziyaretlerine dair bilgiler “Muhtelif Mebahiste Âdâb ve Usûl-i Muâşeret” başlığı altında verilir. Yazar Arabi ayların başı olan Muharrem’de gerçekleştirilen sene başı ziyaretlerinin laik Türkiye Cumhuriyeti’nde yeni senenin başlarına devretmesini bir mütalaa ve temenni olarak ortaya koyar.³⁸

Nişan ve evlilik müsamerelerine dair bilgileri de detaylı bir biçimde aktaran yazar son olarak umumi mahallerde uyulması gereken âdâb-ı muâşeret kurallarını sıralar. Bu kuralları yalnızca salonlara, balolara, müsamerelere münhasır sanmanın hata olduğunu belirtir ve örnekler üzerinden tramvay, otobüs, vapur, tren yolculuklarında nasıl davranmak gerektiğini maddeleler hâlinde verir.

Eser, *ne gibi şeylerin mübah ne gibi şeylerin gayr-ı kabil-i tecavüz* olduğunu gösteren bir rehber şeklinde tanımlanabilecek âdâb-ı muâşereti tüm cepheleriyle ele almaktadır.³⁹ *Ordu-larda sevk ül ceşş kavâidi ne ise içtimâî hayatta da muaşeret kaideleri öyledir* ve bu kitap medeni zaferin istihsalini sağlama-da son derece önemli bir rol üstlenmiştir.⁴⁰

Dâhilî Teşrifat Rehberi

Dâhilî Teşrifat Rehberi edebî kıymeti olmayan bir eserdir.⁴¹ Dâhilî teşrifata ilişkin kuralların yer aldığı kitapta bilhassa Tür-

38 Tekşan, *agt.*, s. 452.

39 Safveti Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri*, s. 50.

40 Safveti Ziya, *age.*, s. 4.

41 Kitabın dış kapağında Latin harfleriyle, “Hariciye Vekaleti Dâhilî Teşrifat Rehberi, Muharriri Teşrifat Müdür-i Umumisi Safveti Ziya, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1928” ibaresi bulunmaktadır.

kiye'yi dışarıda temsil edecek sefaret mensuplarının mektup kabulü, davet, resmî misafir ağırlama, yazışma gibi sebeplerle uymaları gereken protokol kuralları yer almaktadır. On iki madde hâlinde kaleme alınan kitapta Teşrifat müdüriyet-i umumiyesinin başlıca görev alanı, kimlerden oluştuğu ve görevleri sıralanmaktadır. Cumhurbaşkanıyla görüşmenin ne şekilde yapılacağı ile bu usullerin her milletten orta ve büyük elçiye aynı surette uygulanacağı hususları hükme bağlanır. Örnek dilekçelere, bunların Fransızcalarına yer verilir. İtimatnameler, veda-nameler, resmî kabuller, bayram tebrikleri, senebaşı tebrikleri ve benzeri hususlar ayrıntılı bir biçimde anlatılır.⁴²

Sonuç

Safveti Ziya, hem mensubu olduğu edebî topluluk içindeki yeri ve eserleri hem de bir diplomat olarak üstlendiği rolle Osmanlı-Türk modernleşme sürecinde önemli bir yere sahiptir. Karakter yapısı, aldığı eğitim, yurt dışında yaşama deneyimi onun Hariciye Vekaletinde görev almasını sağlamış; bu süreçte kaleme aldığı kitaplar aracılığıyla toplumda âdâb-ı muâşeret kurallarını yerleştirmeye gayret etmiştir.

Batıyı esas alan Türkiye modernleşmesi toplumda radikal değişiklikler doğurmuş, bu sancılı süreçte Safveti Ziya milli bir cemiyet inşa etmeyi olmazsa olmaz bir gereklilik addetmiştir. Toplumun üst sosyal kesimine mensup aydınlar, sanatçılar ve üst düzey ailelerin oluşturduğu bu topluluk Batıyla uyumlanmak zorundadır. Safveti Ziya âdâb-ı muâşeret kurallarının toplumun her kesimine mensup kişilerce benimsenmesi gerektiği görüşündedir. Bir Batılı kadar iyi dans etmek, yabancı dili akıcı ve özgüvenli konuşmak, cemiyetlerde nasıl davranılacağını bilmek Türk toplumunun fertlerinin, bilhassa da Türk erkekleri-

42 Tekşan, *agt.*, s. 457.

nin sorumluluğudur. Yazar medeni davranma biçimlerini daha çok erkekler üzerinden açıklamakla birlikte kadınlara da özel bir önem atfeder. Kadınlar hem modernleşmenin olmazsa olmaz aktörleri olarak cemiyet içinde erkeklerle yan yana olmalı; hem de erkekler tarafından her daim hürmete mazhar olmalıydılar. Genç kızların terbiyesi üzerinde uzun uzun durması yazarın değişen toplum yapısının yeniden şekillenmesinde onlara verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Safveti Ziya âdâb-ı muâşeret konusunu yalnızca söz konusu usulleri toplum hayatının her safhasını gözeterek tafsilatlı bir biçimde anlattığı *Adâb-ı Muâşeret Hasbihalleri* ve dâhili teşrifata ilişkin önemli bir kaynak olan *Dâhilî Teşrifat Rehberi* gibi eserlerinde değil kurmaca metinlerinde de işlemiş; yarattığı karakterler ve onların içine girdiği mekanlar, durumlar ve eylemler aracılığıyla bu meseleye ilişkin görüşlerini ortaya koymuştur. Bu bağlamda *Salon Köşelerinde* romanı özel bir dikkati hak etmektedir.

Renkli kişiliği, yetiştirme tarzı, görgü ve terbiyesiyle dâhil olduğu edebî topluluk içinde ayrı bir yerde duran Safveti Ziya hem hususi ve resmî hayatı hem de eserleri düşünüldüğünde, tüm yönleriyle incelenmeyi hak eden bir şahsiyettir.

Kaynaklar

- Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Üçüncü Baskı, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1979.
- Huyugüzel, Ömer F., *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984.
- Meriç, Nevin, "Saffeti Ziya - Abdullah Cevdet Örneğinde: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Âdâb-ı Muâşeret", *Kültürümüzde Âdâb-ı Muâşeret*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2015, son erişim tarihi: 08.08.2023, https://www.academia.edu/19924618/SAFFET%C4%B0_Z%C4%BOYA_ABDULLAH_CEVDET_%C3%96RNEKL%C4%B0%C4%9E%C4%B0NDE_CUMHUR%C4%B0YET_%

C4%B0N_%C4%B0LK_YILLARINDA_%C3%82D%C3%82B_I_MU%C3%82%C5%9EEERET

Safvetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1927.

—, *Dâhilî Teşrifat Rehberi*, T.C. Hariciye Vekâleti Yayını, Ankara 1928.

—, *Hanım Mektupları*, haz. M. Kayahan Özgül, Cümle Yayınları, Ankara 2016.

—, *Salon Köşelerinde*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

—, *Silinmiş Çehreler Beliren Simalar*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1924.

—, *Ziyâ*, 27 Mart 1911, Y. 1., S. 1.

Tekşan, Mesut, *Safvetî Ziya'nın Hayatı ve Eserleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

Tokgöz, Ahmet İ., “Saffeti Ziya”, *Uyanış Mecmuası*, No. 1720, S. 35, 1 Ağustos 1929.

Tunç Yaşar, Fatma, “Âdâb-ı Muâşeret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C Ek-1, s. 34-36, Ankara 2020.

Ural, Tülin, “Uygarlığın Sessizliği: 1930'larda Türkiye'de Basılmış Adab-ı Muâşeret Kitaplarında Ses”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C II, S. 17, Nisan 2018, s. 82-95.

Uşaklıgil, Halid Z., *Kırk Yıl*, haz. Abdullah Uçman, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2017.

Yücel, Hasan Â., *Edebiyat Tarihimizden*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1957.

Ediplerin Yetişmesinde Hariciye Nezareti'nin Rolü: şair-i Azam Abdülhak Hâmid Örneği

MEHMET SAVAN¹

Yeni Türk Edebiyatının ikinci nesli içinde birçok bakımdan en yenilikçi şahsiyetlerin başında gelen Abdülhak Hâmid Tarhan, dört devri kapsayan edebî kişiliğinin yanı sıra kırk yıla yakın Hariciye meslek hayatıyla da özel bir ilgiyi hak etmektedir. şair-i Azam'ın eğitim hayatını ve özel olarak da şair olarak yetişmesini söz konusu kariyeri ile ilişkilendirmeyi amaçlayan bu makale, öncelikle bu süreci son dönem Osmanlı eğitim tarihi bağlamında teorik olarak konumlandırma teşebbüsünde bulunmaktadır. Ardından şairin deneyimlerini kendi bakış açısından aktarmaya ve onun yenilikçiliğinin merkezinde Hariciye kariyerinin bulunduğunu göstermeye çalışmaktadır.

1885 yılı sonlarında Londra sefaretinde başkâtiplik vazifesine başladığı günlerde Sefir Rüstem Paşa ile aralarında geçen bir muhaverede şair, sefaretin Türkçe muhaberatını tek başına üstlenmeye hazır olduğunu, fakat kalem odasına devam edemeyeceğini ve kendi odasında çalışacağını, zira *edebiyat amelesinden bulunması* nedeniyle sefaret kâtipliğinden başka bir memuriyeti daha olduğunu ifade ediyordu.² Bürokratik kaide-

1 Arş. Gör. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakóltesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmet.savan@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-8039-7604.

2 *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994, s. 174-175.

ler açısından bakıldığında Abdülhak Hâmid burada tabir-i caiz-se *itaatsiz bir memur* imajı çiziyor gibi görülebilir, ancak burada bir yandan da iki farklı mesleği aynı anda icra ettiğini söylemeye çalışmaktaydı. Yine yıllar sonra Süleyman Nazif'in şair Hâmid ile sefir Hâmid'in farklı kimseler olduğu şeklindeki mülahazasına cevaben *icazen tavsif olunan bu hâlin, muacciz bir mevsufiyete dâl olmayacağını*, yani veciz bir şekilde ifade edilen böyle bir nitelendirmenin sıkıntılı olmayacağını kaydediyordu.³ Döneminde gittikçe kalabalıklaşan ve gittikçe mekanik, standart bir dille yazmak mecburiyetinde kalan memurlar ordusu içerisinde kendi varlığını fark ettirmek için Hâmid'in *iki farklı mesleği olduğunu* vurgulaması anlaşılır bir durumdur. Ancak birbirinden farklı kulvarlar gibi görünen bu iki kariyeri ve daha da önemlisi şair Hâmid ile Sefir Hâmid'i birbirinden tam manasıyla ayırmak gerçekten mümkün müdür? Başka bir deyişle, şair Hâmid'i var eden biraz da Sefir Hâmid'in ta kendisi değil midir?

Buna binaen makale, yukarıdaki hususları göz önünde bulundurmak suretiyle şu iddiayı temellendirmeye çalışacaktır: Osmanlı Devleti'nde Hariciye Nezareti, önceki asırlardan farklı olarak on dokuzuncu asırdan yani Türk edebiyatının yenileşme devresinden itibaren ediplerin önünde yepyeni bir dünya açarak onların yetişmesine ciddi katkıda bulunmuş ve Türk edebiyatı tarihinde bunun ilk belirgin örneği Abdülhak Hâmid olmuştur. Başka bir deyişle, şairlik alanındaki vehbî istidadı her ne kadar kendisine ait olsa da bu yeteneğin kesbî boyutunda kırk yılı bulan Hariciye kariyeri birincil rol oynamış ve ona şöhretini kazandıran esas âmillerden biri olmuştur. Edebiyatımızda bu kadar farklı coğrafyalarda görev yapan hariciyeci bir edibimiz olmadığı göz önüne alındığında, Hâmid'in idrak ettiği

3 "Tevfik Fikret bende bir külliyyet-i ezdâd görüyor. Bu da ihtimal ki doğru, fakat bir harika değildir. Süleyman Nazif, 'şair Hâmid'le sefir Hâmid başka başka adamlar' diyor. Fakat icazen tavsif olunan bu hal, muacciz bir mevsufiyete dâl olmaz." *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, s. 47-48.

tüm bu coğrafyaları kurduğu yeni şiirde tabir-i caizse bir *laboratuvar* gibi kullandığını söylemek mümkündür.

Hariciye kariyerinin Abdülhak Hâmid'in hayatında neden bu kadar mühim olduğunu anlayabilmek için şairimizi öncelikle Tanzimat modernleşmesi içerisinde konumlandırmak önem taşımaktadır. Bu modernleşmenin ürünü olan ve Nâmık Kemâl, İbrahim Şinasi, Ziya Paşa gibi ediplerimizle temsil edilen ilk kuşağın ardından Recaizade Mahmud Ekrem, Muallim Naci, Ahmed Midhat Efendi ve Abdülhak Hâmid'in nesli olan ikinci kuşak gelmektedir. Osmanlı modernleşmesinin bu birinci ve ikinci kuşağı, ömürlerinin gençlik devresini ikmâl ettiklerinde maarif-i umûmiyye, silk-i askerî hariç tutulursa henüz tam anlamıyla norm hâline gelmemişti (nitekim sivil alandaki söz konusu yaygınlaşma, 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin bir semeresi olacak ve sonraki 20-25 yıla yayılacaktır). Daha da önemlisi, bu dönemde orta ve yüksek eğitim kurumlarının sayısı hâlâ sınırlıydı. Dolayısıyla ünlü eğitim tarihçisi Osman Nuri Ergin'in kavramsallaştırmasını kullanırsak, modern eğitimin doğuşundan önce münevverler *otodidakt* yani *kendi kendine tahsil etmiş adam, hocasız âlim, yahut mektepsiz münevver* olmak durumundaydı. İşte 1870'lerden önce doğan bu ilk iki nesil için de bu durum büyük oranda geçerli olup, rüşdiyeden öte bir tahsil göremedikleri bu dönemde şu altı mecranın bir kısmından yahut tamamından mümkün mertebe feyz alıp ardından kendilerini yetiştirmek, eğitimlerinin temel yolunu teşkil ediyordu: (i) Camiler, (ii) Tekkeler, (iii) Hükümet daireleri, (iv) Kütüphaneler, (v) Vezirlerin ve zenginlerin konakları, (vi) Âlimlerin ve mütefekkirlerin evleri.⁴

Okul hayatı çok kısa ve kesintilerle dolu olan, *aykırı* genç Abdülhak Hâmid'in ilk tahsil gördüğü yerler bu mecralardan beşinci ve altıncısı olmuştur. Bir süre devam ettiği sıbyan ve

4 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C I-II, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1977, s. 375.

rüşdiye mekteplerinde gördüğü tahsilden, genel olarak da klasik tedrisattan pek hazzetmediği anlaşılmaktadır. Nitekim çocukluk yıllarından hatırında kalanlara dayanan tenkitleri, son devir Osmanlı seçkinlerinin anlatılarıyla da paralellik arz etmektedir:

Beni bilmem niçin bir mahalle çocuğu gibi, bir mahalle mektebine göndermiştiler! Bir alâmet-i fâika, yahut bir delâlet-i müşevvika olmak üzere yalnız bir siyah midilli vermişlerdi. Bebek'te Köşkkapısı denilen mahalde kâin bu mektepten hazzetmedim, yahut bir şey anlamadım. Sonra Rumelihisarı iskelesine bakan ve Hisar rüşdiyesi nâmını alan bir mektebe devam ettim. Hem de yalnız devam ettim. Çünkü ne tahsil ettiğimi bilmiyorum. Galiba yazmayı değilse, biraz okumayı öğrenmiştim. O mektepte başlar yahut beyinler için nisab u nasîb mefkûd idi. Yalnız bazı çocukların ayaklarına falaka dersi verildiğini görüyordum. Ne öğreneceklerdi? Neyi öğrenmemişlerdi? Niçin dayak yiyorlardı? Derslerini yapmamışlar, bellememişler de onun için. Fakat hangi ders? Her halde hoca efendinin verdiği ders, bana pek ters görünmüştü. Ben şükür öyle bir tersliğe maruz olmadım.⁵

Babası Hayrullah Efendi'nin vefatından sonra ailenin reisi konumuna geçen Ahmed Vefik Paşa kendisini çağırıp klasik usulle Arapça öğrenmesini tembih ettiğinde genç Hâmid, yine kendisine özgü o aykırılığıyla, bir kalıba girmeyi reddedecektir:

Tenbih-i vâkiden asla memnun olmadığım halde, bir müddet, mûcibince hareket etmek mecburiyetinde kaldım. Bu adem-i memnuniyete müteaddit sebepler vardı. Evvela Arabinin tarz-ı tederrüsünden hazzetmiyordum. Ve bu derslerde haylaz ve tembel olmayı, çalışkanlığa tercih ediyordum. Sâniyen, mürebbi-i efkârım ve temâyülât-ı şiriyyede teşvikkârım olan ho-

5 Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, s. 21.

cam Bahaeddin Efendi'den ayrılmak lâzım geliyordu. Bu ayrılığı istemiyordum. Sâlisen, temeddühe de hamledilse, ikrar edeceğim ki, ben her şeyi kendi kendime, hattâ kendi nefsimde öğreneceğime bile mu'tekid bulunuyordum.⁶

Eğitim alanındaki açığını ilk olarak hususi hocalardan ders almak suretiyle kapatan şair, önce Evliya Hoca'dan, sonraları da Bahaeddin Efendi'den Arapça ve şiir tahsil etmiştir. Hâmid'in hayatında en fazla tesiri olan üstatlarından biri, Darülfünûn'un kurucularından Hoca Tahsin Efendi'dir. Henüz aklının birçok meseleye ermediği genç yaşlarında kendisinden felsefe ve tabii ilimler öğrenmeye başladığı bu âlimden, Paris yıllarında daha fazla istifade etme fırsatı bulacaktır. Ancak Hâmid'in açığını kapatmasını ve hatta *Şair-i Azam* olmasını sağlayan mahfil, yukarıda zikredilen otodidakt eğitim mecralarından üçüncüsü, yani hükümet daireleri ve bilhassa da Hariciye Nezareti olmuştur. Önceki devirlerin hariciyecileri (yani esasen reisülküttablar ve sefirler), umumiyetle *sühan erbabı* oldukları için bu makamlara geliyordu. Tanzimat'la birlikte başlayan süreçte ise Türk edebiyatının Batı etkisine girmesi hızlandığı için bilhassa Hariciye Mektûbî Kalemî, Tercüme Odası ve sefaretlar gibi kurumlarda yetişen bir şair tipinin belirmeye başladığını görüyoruz.

Bu noktada istitrad kabilinden kaydedilmesi gereken bir husus da şudur: *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde yapmış olduğumuz bir ön araştırma, Osmanlı tarihinde yolu *hidmet-i hariciyyeden* geçmiş 50 civarında edibimiz olduğunu ortaya koymaktadır.⁷ Bunlar arasında en kalabalık grup olan son devir ricali (yaklaşık 40 kişi), kariyerlerini Hariciye Nezaretinde yahut önceden Sadaret'e bağlı olup sonradan Hariciye Nezareti-

6 Abdülhak Hâmid'in *Hatıraları*, s. 81.

7 <https://teis.yesevi.edu.tr/> son erişim tarihi: 20.04.2023. Bu araştırmayı bizzat üstlenerek söz konusu verilere dikkatimi çeken değerli meslektaşım Arş. Gör. Dr. Süreyya Uzun Pekşen'e teşekkürü borç bilirim.

ne nakledilen Tercüme Odası'nda sürdürmüştür. Dolayısıyla bu zevatın bir kısmı devlet hizmetindeki terfilerini Hariciyedeki vazifelerine borçluyken, bir kısmı için ise bu vazife bir nevi sıçrama tahtası teşkil etmiştir.

Hâmid'in Hariciyeyle ilk irtibatı, 12 yaşındayken gittiği Paris'te olmuştur. Yolculuk sırasında Hoca Tahsin Efendi'nin Paris'le ilgili kendisine söylediği bir beyit, şairin çocuk yaşta zihninde öylesine yer etmiştir ki bu hadiseden yaklaşık 60 yıl sonra kaleme aldığı hatıratında zikrettiği en önemli ayrıntılardan biri bu beyit olacaktır:

*Paris'e git bir gün evvel, akl u fikrin var ise
Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e⁸*

Paris'e vardıktan sonra Osmanlı Devleti'nin yurt dışında açtığı ilk ve tek okul olan ve 1857-1864 yılları arasında faaliyette bulunan Mekteb-i Osmânî'ye⁹ kaydolan Hâmid, burada çok sayıda gayrimüslim ve beş Türk talebeyle birlikte bir buçuk sene sürecek öğrenimine başlar. Önce yatılı, sonra gündüzlü okuduğu bu okulda Fransızca, tarih, coğrafya, teknik ve aritmetik alanlarında başlangıç dersleri alır fakat eğitim hayatı çok başarılı geçmez. Ancak gelecekteki kariyeri için gereken müktesebatın en önemli unsurunun yani Fransızca bilgisinin temellerini sağlam bir şekilde bu dönemde atmış, kendi tabiriyle *Fransızcanın öğrendi[ęi] kadarını hocalardan ziyade çocuklardan ve sonra da ev sahibesinin kızından öğrenmiştir*. Hâmid, Fransızcaı sadece Hariciye kariyeri yahut şairlik için değil, dünyayı ve kendini anlamak için de bir anahtar gibi görür. Nitekim 1882 yılında dostu Recaizade Mahmud Ekrem Bey'e hitaben bir mektubunda şu satırları yazacaktır: *Sezayi'ye yazdım ki*

8 Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, s. 29.

9 Metin Ziya Köse, "Mekteb-i Osmânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi*, C Ek-II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, s. 241.

*Londra’da Fransızcaya çalışsın. O da benim gibi “yapamam” diyor. Londra’yı öğrenmek için İngilizceyi bilmek lâzımsa da bir Türkün hem âlemi, hem kendini öğrenmesi Fransızca bilmekle kabil olur zannederim.*¹⁰

Maddi imkânsızlıklar nedeniyle Paris’teki eğitimine daha fazla devam edemeyen Hâmid, mektebin lağvından kısa süre önce babasıyla birlikte İstanbul’a döner. Öğrendiği Fransızcaı unutmaması için Bebek’te *Robert College* benzeri bir Fransız dershanesine gönderilir. Bir süre sonra da usûl ve âdâb öğrenmesi için Hariciye Nezaretine bağlı Tercüme Odası’na verilir.¹¹ Tanzimat’ın en seçkin kurumlarından biri olan Tercüme Odası bir devlet dairesi olmanın ötesinde; Nâmık Kemal, Ahmed Vefik Paşa, Ziyâ Paşa, Sâdullah Paşa, Münif Mehmed Paşa, Musâhib-zâde Celâl gibi Yeni Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden bazılarının da yetiştiği bir nevi okul vazifesi görmüştür. 1821 yılında *Lisan Odası* ve *Tercüman Odası* olmak üzere iki ayrı daire hâlinde tesis edilen bu kurum, 1830 yılında Mühendishane kökenli tercümanların tasfiyesiyle özerkliğini kazanmıştır. 1834 yılından itibaren Avrupa’ya gönderilen sefirlerin maiyeti ne buradan memurların verilmesiyle birlikte dış ilişkilerde önemi artmış; bundan iki sene sonra yani 1836’da Reisülküttaplığın Dâhiliye’den bağımsızlığını kazanarak Hariciye Nezaretine dönüşmesi sürecinde bu yeni nezarete bağlanmıştır. Kırım Savaşı sona ererken tam teşekküllü bir dil okuluna dönüştürülmüş, Fransızca haricinde İngilizce eğitime de başlanmış ve Oda bünyesinde üçüncü bir birim olarak *Tahrîrât-ı Ecnebiyye Odası* teşkil edilmiştir.¹² Kaleme yeni başlayan gençler buradaki tecrübeli hulefadan bir nevi usta-çırak ilişkisi vasıtasıyla

10 *Abdülhak Hâmid’in Mektupları*, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995, s. 221.

11 İnci Enginün, *Abdülhak Hâmid Tarhan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 15.

12 Ali Akyıldız, “Tercüme Odası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 504-505.

hem usul-erkân hem de dil becerileri öğreniyordu. İşte tam bu yıllarda Hâmid burada bürokratik gelenekleri öğrenmeye başlamış, aynı zamanda ileride *üstatları* olarak tanımladığı Nâmık Kemâl, Arifi Paşa, Münif Paşa, Sadullah Paşa gibi bazı önemli şahsiyetleri ilk defa yakından tanıma fırsatı bulmuştur.¹³

Kısa bir süre sonra yani aynı senenin yazında babasının tayin edildiği Tahran sefirliği vazifesi, hem Hâmid hem de ahfadı için bir aile mesleğinin yolunu açmıştır. Osmanlı Devleti'nin Hekimbaşı ailesine nesillerdir devam eden teveccüh ve güveni, Hâmid'in de babasıyla birlikte Tahran'a gitmesi ve ardından fahri vazifeye başlaması neticesinde sefirlik mesleğinde bir kez daha tekit edilmiştir. Sonradan hem oğlu Abdülhak Hüseyin Bey'in Londra ve Washington sefaretlerinde görev alması,¹⁴ hem de kızı Hâmid'e Yeniçay'ın Tahran sefiri Mehmed Emin Yeniçay'ın eşi olması hasebiyle şair-i Azam'ın iki çocuğu da Hariciye mensubudur.¹⁵ Hâmid'e Yeniçay ve Mehmed Emin Yeniçay'ın oğullarından ikisi, Lizbon sefiri Tarık Emin Yenisey ve Prag sefiri şakir Emin Bengütaş,¹⁶ Hekimbaşı ailesinin devlet hariciyecisi hizmetinin dördüncü neslini teşkil etmektedir.

Hâmid'in İran'daki bu ilk görevi, nazım ve inşa geleneğini yavaş yavaş öğrenmesini, Fransızca eğitimine devam etmesini ve bilhassa müktesebatında en az Fransızca kadar belirleyici olan Fars diline tam manasıyla hâkim olmasını sağlamıştır. Farsçayı İranlı Feyzi Efendi, Mirza Habib ve sefâret-i seniyye

13 *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, s. 55.

14 İhsan Safi, *Altın Suyuna Batırılmış Bir Hayat: Abdülhak Hâmid Tarhan*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006, s. 79.

15 Feham Ülgen, "Abdülhak Hâmid'in Ecdadı", *Hayat Tarih Mecmuası*, C I, S. 5, Haziran 1973, s. 76; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C I, haz. Mehmet Metin Hülalü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 27. Mehmed Emin Yeniçay'ın biyografisi için bk. Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara 1968, s. 265-266.

16 *Abdülhak Hâmid'in Mektupları II*, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995, s. 753-755; Ülgen, agm., s. 80; Taha Toros, *O Güzel İnsanlar*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 28.

münşîsi Mirza Hasan Şevket'ten, Fransızca'yı ise sefâretin Fransızca kâtibi Lombardo Daniş Efendi'den öğrenmiş; bu sırada hocası Bahaeddin Efendi'den ders almaya da devam etmiştir.

Benim Tahran'da bulunduğum zamanlarda İran şuarâ-yı kadîmesinden hiç birisi malumum olmamıştı. Yalnız Sâdi ile Hafız'ı ve bir de Kani'yi biliyordum. Hele Avrupa edebiyat ve üdebâsı ile hiçbir alâkam yoktu. Büyük pederimin bazı ebyatı ve pederimin İstanbul'daki ahıbbâsına yazdığı mektuplarda gördüğüm beyit veya mısraları öğrenebilmiş[tim]. [...] Hocam Bahaeddin Efendi pederimin mükâtebe-i hususiyesi müsevvedatını bir deftere kaydetmeğe memur olduğu gibi bazan tebyîz ettiğinden, beğendiği elfâz u ibârâtı ve bilhassa münşiyâne, yahut şâirâne yazılmış fıkaratı göstererek bana bir zevk-ı edebî ve bir şevk-ı gayret-i inşâ vermek istiyordu. Ben de biraz anlamaya başlıyordum.¹⁷

Nitekim Farsçaya hâkimiyeti, uzun yıllar sonra Bombay görevi esnasında Hindistan Müslümanlarının eğitilmiş kesimiyle rahatlıkla anlaşabilmesini sağlayacaktır. Bu noktada Abdülhak Hâmid için Farsçanın önemini şu şekilde kaydetmek gerekir: Şair-i Azam, Yeni Türk Edebiyatında şekil ve muhteva bakımından gerçek anlamda yenilikler yapmış ve sonraki nesil şairleri için *çıgır açmış* şahsiyetlerin başında gelmektedir. Ancak genel kanının aksine bu yenilikçilik, yalnızca şairin Fransız kültürü ve edebiyatına hâkimiyetinden değil, Doğu'yu ve bilhassa İran edebiyatını da çok iyi tanımasından kaynaklanmaktadır. Nitekim ilk öğrenmeye başladığı yabancı dil Fransızca olmakla birlikte, gerçek anlamda hâkim olduğu ilk yabancı dil Farsça olmuş ve bu sayede edebiyata rahatlıkla nüfuz edebilmiştir. Enginün'ün de kaydettiği üzere küçük yaşta başlayan seyahatleri, şairin sanatçı hayâlini harekete geçiren etkenlerden olmuş ve

17 Abdülhak Hâmid'in *Hatıraları*, s. 74.

bilhassa babasıyla birlikte gittikleri İran, onun için doğuya açılan bir kapı teşkil etmiştir. şairin ünlü tiyatrolarından *Macerâyı Aşk*, *Nesteren*, *Zeynep* ve *Hakan*, bilhassa bu kapıdan girilen bir masal dünyasının ürünleri olmuştur; zira eserlerin hepsi kendisinin de görev yaptığı Afganistan, Hindistan ve İran gibi Asya ülkelerinde geçmektedir.¹⁸ Bu *egzotik* ülkeler, Montesquieu'nün *İran Mektupları*'nı kısmen andırır bir şekilde, içtimai tenkitlerde bulunmak ve doğu-batı farkını ortaya koymak için araç vazifesi görmüştür.

Babasının vefatı üzerine İstanbul'a döndükten sonra yaklaşık on yıl süreyle Maliye Mühimme Kalemi, şûrâ-yı Devlet ve Sadâret Mektûbî Kalemi'nde istihdam edilen şair, bu kurumlar da edebiyatta üstadı ve teşvikçisi olacak birçok şahsiyetle tanışır. Bilhassa Ebuzziya Tefik ile birlikte Arapça, Farsça ve edebiyat dersleri aldığı ve şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ını okuduğu Hacı Edhem Paşazâde Kadri Bey'in ve Çamlıca'dan komşuları olup çocukları (özellikle de dostu Sezai) ile birlikte kendisine *Hâfız Divanı*'nı okutan Abdurrahman Sami Paşa'nın Hâmid'in yetişmesine büyük katkısı olur.¹⁹ Bununla birlikte bu verimli yıllarda dahi aklı hep Hariciyededir. Bazı azil ve rotasyonlar hariç yurt dışında geçen ve 1912 yılında sona eren diplomatik görevi, 1876 yılında Paris sefaretiyle başlar. Bu görevdeyken sefaret memurlarının hemen hepsi iyi Türkçe bilmeyip Fransızca da uzmanlaştığından kendisi Türkçe yazışmaları üstlenir. Bu ise şaire fazlasıyla serbest zaman verecek ve ilk meşhur eserlerinin büyük kısmını bu yıllarda kaleme alacaktır.

"Paris sefaretindeki meşgale-i resmîyem Türkçe muhabereye münhasır olduğundan pek mahduttu. Binaenaleyh Fransız

18 *Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatroları*, C 7, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, s. 9.

19 Tanpınar, *age.*, s. 501; Beşir Ayvazoğlu, *Geleneğin Direnişi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996, s. 169; Ziyad Ebuzziya, "Ebuzziyâ Mehmed Tefik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 374.

edebiyatıyla iştigale zamanım müsait olduğu gibi İstanbul'da başladığım hizmet-i edebiyeden fâriğ olmamıştım. *Nesteren*'i Paris'te yazıp tab'ettirmiş ve *Tarık ibn Ziyad*'ı da orada kaleme almıştım. Ve gittiğim tiyatrolar birer mekteb-i edeb, yahut birer müessese-i üdebâ olduğu için onlara devam etmeği muvafık-ı meslek buluyordum. Bazı divanelerin zâhib oldukları veçhile Paris'teki meşagilim *Divaneliklerim* hayatından ibaret değildi. Zaten ben o eseri bir eser-i müteşâiriyet diye, mukaddimesinde yâdetmiştim."²⁰

Bir *müessese-i üdebâ* olarak gördüğü tiyatronun müdavimi olan şairin piyes zevki, esasen ilk Türk tiyatro eserini kaleme alan babası Hayrullah Efendi'den gelmektedir.²¹ Bununla birlikte bu sanata dair Avrupa'da öğrendiği muhteva, tema ve biçimler, kaleme aldığı manzum, mensur ve yarı manzum piyeslerde kendisine yol göstermiştir. Yine Paris'te hem salon ve cemiyet hayatını hem Avrupa matbuatını yakından tanıyan Hâmid, hem diplomatlık hem şairlik kariyeri için paha biçilmez bilgileri yaşayarak edinecektir. Edebiyat sahasında olgunlaşmasını anlayamayan bazı mesai arkadaşları şairin bu çabasını *abesle iştigal* olarak görse de, o yıllarda âmiri olan Arifi Paşa kişisel gelişim yolunda kendisini teşvik etmiş ve tıpkı Namık Kemâl gibi hüsn-i hattını geliştirmesini ısrarla tavsiye etmiştir.²²

Sath-ı arzı laboratuvar gibi kullanıp olay ve kahramanlarını kurgularken Hâmid, ilhamını yaşadığı coğrafyaların gerçekliğinden almıştır. 1880'lerin başında yazmasına rağmen ancak 1908 İnkılâbı'ndan sonra neşredebildiği *Zeynep* adlı piyesinin olay örgüsü Hindistan'da geçmektedir. Kahramanlarını yaratırken ilham kaynağı da yine Hindistan'da tanıdığı insanlar olmuştur:

20 *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, s. 106-107.

21 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yedinci Baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. 149-150.

22 *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, s. 114-115 ve 119-120.

“Mahim'deki müsaferetim esnasında bana arz-ı hizmetle kendisini zorla istihdam ettiren İranlı Hacı Ali İstanbul'da kalan Çemişkezekli Ahmed Ağa'nın yerine kaim olduğundan, geceleri onunla hasbıhal ederek deniz kenarında dolaşmaktan pek memnun olurdum. *Zeynep* fâciasında eşhâsın birisine, onu tahattur için Hacı Ali nâmını vermiştim. [...]

Bombay'da her sabah erkenden tek atlı bir kupada dâr-ı iştigale giderdim. Orada çalıştıktan ve taam ettikten sonra züvvardan bazıları ile satranç oynamak da bir meşgale olurdu [...] Bu züvvar içinde Mevlevi Hidayetullah nâmında bir zat tanı mıştım ki zarafet ve irfanı ile beni kendisine cezbetmişti. Yine *Zeynep* tiyatrosunda bir Mevlevi Hidayetullah vardır ki bu zattan yadigârdır.”²³

Benzer şekilde Victoria Çağı İngiltere'sini tanımadan ve Shakespeare'in eserlerine vâkıf olmadan da *Finten* gibi bir eserin kaleme alınması muhtemelen mümkün olmazdı:

Başkitabetle Londra'ya gidişim 1885 senesinin evahirine tesadüf eder. Oraya muvasalatımdan biraz sonra yazdığım bu *Finten* tiyatrosu Londra mehafil-i içtimaiyesine mülâzemetle İngilizlerin ahlâk ve âdâb-ı muâşeretlerine bir dereceye kadar vakıf olduktan sonra elimden çıkmıştır [...] Eserime *Finten* ismini verişim Londra'da o isimde tanıdığım bir âdi bar kızını tahattur etmek içindir. Bir de Londra'da Mrs. Cross namında Amerikalı bir society kadını tanı mıştım ki kibardan gayr-ı müteehhiller mahfili olan Bachelors Club âzâsına salonları daima küşâde idi. Onu tahattur için de Miss Finten'i Mrs. Cross nâmında bir evli kadın olarak göstermiştim.²⁴

Hâmid'in yeni bir şiir kurma çabası; yeni bir tabiat, insan ve hayat anlayışına dayanmakta olup kendisi yeni Türk şiirine

23 Abdülhak Hâmid'in *Hatıraları*, s. 156-157.

24 Abdülhak Hâmid'in *Hatıraları*, s. 207.

gündelik hayatın, ferdî tecrübelerin, insan ve tabiatın girmesi-
ni sağlamıştır. Bu bakımdan Nâmık Kemal neslinin son halkası
olarak, kendisinden önce başlayan hazırlanışın meyvalarını id-
rak etmek onun talihine düşmüştür.²⁵ Türk edebiyatını yeni bir
mecraya sokan ilk şiir kitabı *Sahra* hakkında yıllar sonra kale-
me aldığı şu mülahazalar, onun geleneğe dair eleştirilerini de
aksettirir niteliktedir:

“Bizim eski şairlerimiz, mesela İstanbul’a, Bağdat’a, Halep ve
Edirne gibi şehirlerimize dair kasideler yazmış, kasırlardan,
hamamlardan tekke ve mabetlerimizden bahsetmişseler de
hep medh ü senâ ile iktifayı itiyat edip, fakat bu mevsufatı lâ-
yıkıyla tarif ve tasvir etmemiş, köy ve kır hayatını kaale alma-
mış ve menâzır-ı tabîîyeye mültefit olmamış olduklarından
dihkânî bir kıyafetle zuhur eden Sahra, kudemâ peyrevlerin-
den bazılarının istigrab ile telakki olunduğu gibi bunlar onun
lisanındaki “şehrîlik”ten dolayı da mühim bir ekseriyetle ga-
ripsemişlerdi. Mürûr-ı zaman ile ekalliyet-i münnevvere bu ek-
seriyete galip gelmiş ve nihayet hâl-i hâzırda görüldüğü vec-
hile ananeciler de teceddüd-perver olmuştur.”²⁶

Hem biçim hem muhtevada vazgeçemediği yenilik arzusu,
dili, şiiri, edebiyatı, telakkileri alt üst [etmek] suretiyle Hâ-
mid’in Türk edebiyatında 1860’larda başlayan yenileşme hare-
ketine yön vermesini ve dolayısıyla hem çağdaşlarının hem de
sonraki nesillerin kendisini hep saygı ile anmasını sağlamış;
ona Şair-i Azam unvanını kazandıran başlıca etken olmuştur.²⁷
Sadece Tanzimat şiirinde değil, Tanzimat devrinden 1940’lara
kadar gelen Türk şiirinde en büyük ve cüretkâr hamleleri ya-
pan Hâmid, bunu yalnızca biçimdeki tasarruflarıyla değil; kır

25 Tanpınar, *age.*, s. 508.

26 Abdülhak Hâmid’in *Hatıraları*, s. 410.

27 İnci Enginün, “Abdülhak Hâmid Tarhan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi-
si*, C I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 208; Tanpınar, *age.*, s. 367.

hayatının sade ve saf aşkları, Doğru mistisizmi ve Batı panteizminin sentezi gibi muhteva ile de başarmıştır.²⁸ *Meslek-i ecdâdın nâkâfi geldiğini* gören şairin bu yeni anlayışını ne Hindistan ve İran'da gördüğü tabiat manzaralarından, ne Paris ve Londra'nın seçkin muhitleri ve cemiyet hayatından yahut âdî barlardan, ne de Batı başkentlerinde izleyip dinlediğı sayısız piyes ve operadan ayrı düşünmek imkânsızdır. Netice itibarıyla kırk yıla yakın süren Hariciye vazifesi ve bu vazifenin sağladığı imkânlar, Hâmid'in *çığır açıcı* edipliğinin merkezinde olup aslî mesleği olarak gördüğü şairliğinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Kaynaklar

- Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.
- Abdülhak Hâmid'in Mektupları*, C I-II, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.
- Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatroları*, C I-VII, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- Akyıldız, Ali, "Tercüme Odası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 504-506.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Geleneğin Direnişi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.
- Çankaya, Ali, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara 1968.
- Ebüzziya, Ziyad, "Ebüzziyâ Mehmed Tevfik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 374-378.
- Enginün, İnci, *Abdülhak Hâmid Tarhan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- , "Abdülhak Hâmid Tarhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 207-210.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1977.

28 M. Orhan Okay, "Tanzimatçılar: Yenileşmenin Öncüleri (1860-1896)", *Türk Edebiyatı Tarihi*, C III, ed. Talât Sait Halman-Osman Horata, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s. 71-72.

- Köse, Metin Ziya, “Mekteb-i Osmânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, s. 241-242.
- Okay, M. Orhan, “Tanzimatçılar: Yenileşmenin Öncüleri (1860-1896)”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C I-IV, ed. Talât Sait Halman-Osman Horata, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s. 61-82.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmani Zeyli*, haz. Mehmet Metin Hüla-gü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- Safi, İhsan, *Altın Suyuna Batırılmış Bir Hayat: Abdülhak Hâmid Tarhan*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yedinci Baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.
- Toros, Taha, *O Güzel İnsanlar*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Ülgen, Feham, “Abdülhak Hâmid’in Ecdadı”, *Hayat Tarih Mecmuası*, C I, S. 5, Haziran 1973, s. 74-81.

III. OTURUM

Yahya Kemal ve Samipaşazade Sezai

Yahya Kemal'in İberya'daki Yılları

LALE ÜLKER¹

Sayın Büyükelçilerimiz, Sayın Dekan, Sayın Öğretim Üyeleri,
Değerli Konuklar,

Yahya Kemal Beyatlı'nın eserlerine, diplomatlık dönemi de dâhil yaşamına ilişkin bugüne kadar çok kapsamlı çalışmalar yapılmıştır.

Özellikle, diplomatlık döneminin irdelendiği başta ilk kadın diplomatımız Adile Ayda'nın, Büyükelçi Sayın Bilal Şimşir'in, Sayın Beşir Ayyazoğlu Hocamızın değerli çalışmaları ile Dışişleri Bakanlığının arşivi bu sunumuma ışık tuttu.

2018 yılının son aylarında Türkiye Cumhuriyeti'nin Lizbon Büyükelçisi olarak atandığımda, dost ve müttefik, zengin bir tarihi ve kültürel geçmişe sahip bir ülkede görev yapacak olmanın heyecanının yanı sıra, büyük şairimiz ve kültür insanımız Yahya Kemal Beyatlı'nın "Orta Elçi" sıfatıyla ülkemizin Portekiz nezdindeki ilk temsilcisi olmasının gururunu da yaşadım.

Yahya Kemal 73 yıllık yaşamının yaklaşık 7 yılında ülkemizi diplomat olarak Polonya, İspanya (aynı zamanda Portekiz) ve Pakistan'da temsil etmiştir.

1 Büyükelçi.

Yahya Kemal'in 1903 yılında 19 yaşında gittiği ve 10 yıl kaldığı Paris'te önce Fransızca'yı öğrenip, o dönemde Paris'te yaşayan Jön Türklerle temas içinde olmasının, Sorbonne Üniversitesinde ünlü hocalardan siyaset bilimi, tarih ve edebiyat dersleri alarak Fransız tarihini, edebiyatını, kültürünü yakından tanımış olmasının, büyük şairimizin tarih sentezinin ve edebiyatçı kişiliğinin oluşmasında önemli rolü olduğu şüphesizdir.

1922 yılında İstanbul'dan Ankara'ya geçtikten sonra Birinci Lozan görüşmelerinde basın danışmanı olarak yer almasının, bilahare 1923'te Urfa millet Vekili sıfatıyla Türkiye-Suriye sınır müzakerelerini yürüten komisyonda yer almasının Yahya Kemal'e kazandırdığı tecrübenin de sonraki yıllardaki bu diplomatik görevlendirmelerde payı olduğu muhakkaktır.

Yahya Kemal 1926-1929 yılları arasında 2 yıl 9 ay süren Varşova'daki görevinden 6 Şubat 1929 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin İspanya Krallığı nezdindeki Elçisi (Orta Elçi unvanıyla) olarak atanır. Güven Mektubu (İtimatnamesi) Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından 26 Şubat 1929 tarihinde imzalanır.

Prag, Bern, Cenevre üzerinden Paris aktarmalı olarak 22 Mayıs'ta Madrid'e varan Yahya Kemal 10 Haziran 1929 tarihinde Kraliyet Sarayı'nda yapılan törenle güven mektubunu İspanya Kralı 13. Alfonso'ya sunar. Bu törene ilişkin Madrid Büyükelçiliğinin Bakanlık arşivlerindeki yazısı 2 Temmuz 1929 tarihli ve herhangi bir detaya yer verilmeyen toplam 5 satırlık çok kısa bir metindir. Yahya Kemal'in Madrid'deki görevi bu törenle resmen başlamış olur.

Bilindiği gibi, İspanya açısından oldukça zor yıllardır. Birinci Dünya Savaşından sonraki sosyal çalkantılar ve 1921 yılında Fas'taki yenilginin ardından sarsılmış olan siyasi düzende 1923 yılında General Rivera'nın Başbakanlığa atandığı, ancak adı geçenin başarılı olamayarak 1930 yılında görevi bırakmasının ardından, ülkede ve özellikle Katalonya'da derinleşen huzur-

suzlukların yönetilemediği ve monarşinin de siyasi meşruiyetini kaybettiği bir dönemdir.

Nitekim, 12 Nisan 1931 yılında yapılan yerel seçimlerde Cumhuriyetçi İttifakın zafer kazanmasıyla, Kral 13. Alfonso tahttan çekilerek ülkeyi terk etmiş böylelikle Cumhuriyet'in ilanının önü açılmıştır.

Yahya Kemal'in bu süreçte 13, 14, 15 Nisan 1931 tarihli telgraflarıyla Bakanlığı süratle bilgilendirdiğini, yeni Cumhuriyet'i tanıma konusunda telkinde bulunduğunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İspanya Cumhuriyeti'ni tanıyan (18 Nisan) ilk ülkeler grubunda yer aldığını görüyoruz.

Yahya Kemal'in Madrid'deki görevi süresinde, iki ülke arasındaki Hakemlik Anlaşması, Madrid'de düzenlenen Uluslararası Demiryolu Kongresi uzun yazışmalara konu olurken, merkeze detaylı ekonomik veriler içeren raporlar gönderildiğini görüyoruz. Ayrıca, Bakanlığın talebine cevaben Cumhuriyet'in ilanını müteakip kaydedilen gelişmelere dair 9 Eylül 1931 tarihinde kapsamlı bir rapor arşivlerde yer almaktadır.

30 Eylül 1931 tarihinde de Yahya Kemal'in *İspanyol Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu müşkül vaziyeti arz etmek görevimdir* diye başlayan ve Cumhuriyet Hükümetlerinin yapısını, Bakanlarını, icraatlarını, ekonomik sorunları, içişlerinden kaynaklanan meseleleri, sol siyasi akımların artan etkisini, Bask bölgesindeki sorunları, Federalizmin güçlenmesini derinlemesine inceleyen ve yerinde tespit ve değerlendirmelere yer veren 13 sayfalık bir rapor gönderdiği Bakanlık arşivlerinde kayıtlıdır.

Yahya Kemal, Madrid'deki görevine ilişkin resmî yazışmalarında doğal olarak ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan çok çalkantılı bir dönemin getirdiği meseleler üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim bu süre 1936 yılında İspanya iç savaşının başlamasına doğru giden bir dönemdir.

Buna mukabil, Yahya Kemal Enstitüsü tarafından yayınlanan *Mektuplar Makaleler* kitabının dostlarıyla mektuplaşmalarından

ve arşiv notlarından derlenen İspanya hatıralarına dair bölümünde, özellikle Endülüs bölgesi başta olmak üzere pek çok tarihî şehri gezen Yahya Kemal'in Cordoba, Sevilla ve Granada şehirlerinden, Emevilerden kalan kültürel varlıklardan etkilendiğini, İspanyol tarihine derinlemesine vakıf olduğunu, İspanyol kültürünün önemli unsurları olan boğa güreşi ve Flamenko üzerine kapsamlı gözlemler yaptığını görüyoruz. Yahya Kemal İspanyol ressamlarından ve Prado müzesinden etkilenmekle birlikte Madrid'i sıkıcı bulduğunu, Madrid'in İspanyol karakterini taşımaktan ziyade Avrupa tarzında olduğunu yazar dostlarına.

Yahya Kemal en güzel şiirlerinden biri olan "Endülüs'te Raks"ı ve "Madrid'de Kahvehane"yi bu dönemde kaleme alır. Mektuplarında Madrid'de münzevi bir hayat yaşadığını ve sıkıldığını belirtir. Kendisini ziyarete gelen dostları da aynı izlenimi edinir.

Fransa'da Biarritz ve Nice'de geçirdiği uzun yaz tatillerine, İspanya'da gerçekleştirdiği seyahatlere rağmen, İstanbul'daki, Ankara'daki edebiyat ve siyaset çevrelerinden dostlarıyla olmaya duyduğu özlemin; ayrıca dönemin Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Beyle arasının iyi olmamasının etkisiyle Cumhurbaşkanının / Ankara'nın kendisini artık gözden çıkardığı yönünde kapıldığı vehmin, Madrid'deki görev dönemini sıkıntılı geçirmesine sebep olması da muhtemeldir.

Yahya Kemal Madrid'de Orta Elçi olarak görev yaparken, 15 Mayıs 1931 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Portekiz nezdinde ilk temsilcisi olarak bu ülkeye de akredite edilmiştir.

Madrid'den Lizbon'a giderek 31 Ekim 1931 tarihinde Güven Mektubunu Portekiz Cumhurbaşkanı General Antonio Oscar de Frangoso Carmona'ya sunmuştur. Portekiz'i ziyaretini ve bu töreni 5 Kasım tarihinde Madrid'den gönderdiği sadece bir sayfalık bir telgrafla Dışişleri Bakanlığına rapor etmiştir.

Bu telgrafta, güven mektubunu sunduğu, Cumhurbaşkanı'nın beraberinde Dışişleri Bakanıyla kendisini kabul ettiği,

Cumhurbaşkanımız ve Hükümetimiz için dostane temennilerde bulunduğu kaydedilmekte, kendisinin Lizbon'da on gün kalarak döndüğü ifade edilmektedir. Bu telgraftan, Yahya Kemal'in Lizbon'da bu resmî tören dışında herhangi bir makamla görüşme gerçekleştiremediği, Portekiz'deki siyasi, ekonomik, sosyal duruma ilişkin bir tespit veya değerlendirme yapmadığı görülmektedir.

Yahya Kemal'in Portekiz'e akredite edilmekten pek memnuniyet duymadığı dostlarıyla (Sermet Sami Uysal) sohbetlerinden anlaşılmaktadır. Lizbon'a gidince sürgündeki Avrupa aristokratlarının yaşadığı banliyö semti Estoril'de deniz kıyısındaki Palacio Otel'i'nde kaldığını, şehrin ikliminden rahatsız olduğunu, İstanbul'a benzetilen şehrin ancak Dolapdere'ye benzetilebileceğini dostlarıyla paylaştığı görülmektedir. Kuşkusuz Yahya Kemal'in akredite Orta Elçi olarak sadece bir kez ziyaret ettiği dönem, Portekiz tarihinin siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan en sıkıntılı olduğu bir dönemdir.

1910'da Cumhuriyet'in ilanından sonra darbeler, devrim ve karşı devrimlerle geçen bir süreçte daha sonra yaklaşık 50 yıl ülkeyi otoriter bir rejimle yönetecek olan Salazar'ın Maliye Bakanı olarak Hükümete girdiği (1926) ve 1933 yılında, yeni anayasa ile ikinci Cumhuriyet'in ilanına giden bir dönemden bahsediyoruz.

Ancak, yine de keşke Yahya Kemal XV. ve XVI. yüzyıllarda gerçekleştirdiği ilk denizaşırı keşiflerle Latin Amerika'dan, Afrika'ya, Güney Doğu Asya'ya kadar büyük bir kolonyal İmparatorluk kurmuş olan Portekiz'in derin tarihini, kozmopolit kültürünü, fadosunu, Camoes gibi büyük şairlerini erken bir dönemde bize tanıttacak kadar Portekiz ile ilgilenebilmiş olsaydı diye düşünmeden de edemiyorum.

Yahya Kemal'in Lizbon göreviyle ilgili arşivlerdeki diğer yazışmalar, 10 günlük ziyaretine ilişkin yolluk beyannamesinden ve Madrid'deki Portekiz Büyükelçisi'nin kendisini ziyaretle,

Portekiz ile Türkiye arasında bir Ticaret ve Ulaştırma Anlaşması akdine ilişkin Ankara'nın yaklaşımını istifsar ettiğini Merkeze bildirdiği telgraftan ibaret olduğunu görüyoruz.

Yahya Kemal'in Lizbon'daki mukim olmayan Orta Elçilik parantezini burada kapatarak Madrid'deki görevinden alınmasının ise hayli sıkıntılı olduğunu söyleyelim.

5 Nisan 1932 tarihinde Dışişleri Bakanlığından gelen bir telgrafla merkeze alındığı kendisine bildirilmiş, 12 Nisan'da vedanamesi Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından imzalanmıştır. Yahya Kemal merkeze alınmasına ilişkin talimata cevaben 20 Nisan'da Ankara'ya*Elçiliği devrettim. Sıhhi ihtiyaç dolayısıyla Paris'e mütehassıs bir doktor görmek için bugün hareket ediyorum. Ankara'ya avdet biletimin orada şirkete havale buyurulmasını rica ederim* şeklinde bir telgraf gönderir.

O dönemde de bugün olduğu gibi, yurt dışında görevli misyon şefleri Bakanlığa rica değil ancak arzda bulunabilmektedir. Bu itibarla, mutad yazışma usullerine ters düşen bir üslupla yazılmış olan bu telgraf Yahya Kemal'in merkeze çekilme kararı karşısındaki üzüntüsünün ve kırgınlığının bir tezahürü olduğu açıktır.

Ankara'nın (Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in) 25 Nisan tarihli Madrid Orta Elçiliğini muhatap telgrafı ise oldukça sert olur. Telgrafta Yahya Kemal Bey'in görevinden istifa etmiş (müstafi) sayıldığı bildirilmektedir. Arşivlerde bu döneme ilişkin son yazışma Paris Büyükelçiliğinin 16 Eylül 1933 tarihli telgraf ve ekinde yer alan, Yahya Kemal'in *Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyefendi Hazretleri tarafından Türkiye'ye yol parası olarak gönderilen beş bin frangı Paris Büyükelçiliğinden teslim aldım* diye imzaladığı tutanaktır. Yahya Kemal Madrid'den ayrıldıktan sonra yaklaşık 1,5 yıl Paris'te ve Avrupa'da kalmıştır.

Yahya Kemal'in, Madrid görevi sırasında Dışişleri Bakanıyla ilişkilerinin iyi olmadığı için Ankara'nın kendisini gözden çı-

kardığı gibi bir vehme kapılmışken, görevinden alınma şeklinin bu düşüncesini daha da kuvvetlendirdiği ve bu nedenle Ankara'ya dönmeyerek 1,5 sene gibi uzun bir süre yurt dışında kalmayı tercih ettiği düşünülebilir.

Bununla beraber, Yahya Kemal yurda döndükten sonra, yeniden Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü tarafından önemli görevlerle taltif edilmiş, 1934-1946 yılları arasında 12 yıl milletvekili olarak görev yaptıktan sonra 1947 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kurulan Pakistan nezdine atanan ilk büyükelçisi olmuş 1949 yılında yaş haddinden emekli olana kadar da bu görevi yürütmüştür.

Yahya Kemal'in Varşova'yla başlayan ve Madrid/Lizbon'la devam eden yaklaşık yedi yıllık misyon şefliği dönemine ilişkin özel yazışmalarına, notlarına yansıyan hissiyatından, bu görevleri sırasında derin bir yalnızlık içinde olduğu ve bazı edebiyatçılarımızın diplomatik görevlerinde olduğu gibi biraz da "Zoraki Diplomat"lık olarak ifa ettiği düşünülebilir.

Bu konferansın düzenlenmesinde emeği geçen tüm Büyükelçilerimize ve değerli akademisyenlere, arşiv çalışmalarında bana yardımcı olan Diplomatik Arşiv Daire Başkanı, Elçi Ayşe Selcan Şanlı'ya teşekkür ederim.

Yahya Kemal: Gök Kubbeler Altında Diplomatlık

AHMET KOÇAK¹

Giriş

İnsanların bilgi ve birikimlerini aktarmak, gözlemlerini, içindeki duyguları açığa çıkarmak gibi pek çok sebepten yazma eylemine giriştikleri bilinmektedir. Bir duyguyu, düşünceyi ifade etmek, bir konuyu anlatmak için insanoğlu her zaman yazmaya ihtiyaç duyar. Yazar olmak için edebiyatçı olunması da gerekmez. Türk edebiyatı şair ve yazarları içinde esas mesleği sadece yazarlık olmayan, pek çok farklı meslekten insanların çok değerli eserler verdikleri bilinmektedir. Bu bağlamda diplomasi ve edebiyat, ilk bakışta birbirine uzak gibi görünse de, yazılanın edebi eser olması dolayısıyla yazarının mesleğinin önemi yoktur. Türk şair ve yazarları içinde esas mesleği diplomatlık olan pek çok önemli isim vardır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyu geniş bir coğrafyada hüküm sürmesi köklü bir diplomasiye sahip olmasına da zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet döneminde de bu güçlü diplomasi devam etmiştir. Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasından sonra kurulan Türkiye

1 Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmet.kocak@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-0033-4188.

Cumhuriyeti, yurt dışında açtığı elçiliklerde esas mesleği diplomatlık olmayan, alaylı olarak tabir edilen isimleri elçi olarak görevlendirmiştir. Türk edebiyatında büyükelçilik diğer bir tabirle *sefir-i kebir* olarak görev yapmış pek çok kıymetli isim vardır. Sadullah Paşa, Samipaşazade Sezai, Abdülhak Hamit Tarhan, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Enis Behiç Koryürek, Memduh şevket Esendal, Ruşen Eşref Ünaydın gibi isimler bunlardan bazılarıdır.² Bu isimlerden birisi de Türk edebiyatının büyük şairi Yahya Kemal'dir.

Türk edebiyatının ünlü şairi Yahya Kemal Beyatlı'nın (1884-1958) elçilik yılları, ikisi kısa süreliğine de olsa dört ülkede geçmiştir. Onun elçilik görevleri Polonya, İşpanya, Portekiz ve Pakistan'da olmak üzere (1926-1932, 1948-1949) yaklaşık yedi yıl s rm ştir.

Yahya Kemal'in Diplomasiye İlk Adımı

Balkanlarda doğan, çocukluk yıllarında Üsküp sokaklarında Türk-İşlam kültürüyle yetişen Yahya Kemal, daha sonra İstanbul'a gelmiş ve uzun yıllar Avrupa'da Paris'te kalmış, dolayısıyla şark ve Garp kültürünü çok iyi bilen bir isimdir. O, Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinin hızlandığı bir dönemi ve Kurtuluş Savaşı yıllarının canlı tanıklarından birisidir. Dolayısıyla yeni bir devlet olma süreci içerisinde kalemi eline alıp Anadolu'da filizlenen yeni Milli Mücadeleyi savunmanın dışında, resmî görevlerde de bulunmuştur. Yahya Kemal'in hocalı ı dışında, resmî ve diplomat olarak ilk görevi, Ruşen Eşref Beyle birlikte 1922-1923'te Lozan görüşmelerinde basın danışmanlığı yapmasıdır. Bu onun ilk diplomasi deneyimidir. Ayrıca Türkiye

2 Beşir Ayzao lu, "Edebiyatımızın Sancılı Hariciye Yılları Aziz Efendi'den Yahya Kemal'e", *Türk Edebiyatı*, S. 428, Haziran 2000, s. 18-25.

Cumhuriyeti'nin ilk elçilerinin büyük kısmı Lozan Barış Konferansı'na (1922-1923) katılmış ve orada bir bakıma diplomasi stajından geçmiş kimselerdir. Bunlar arasında, Ruşen Eşref Ünaydın, Münir Ertegün, Yusuf Hikmet Bayur, Tevfik Bıyıklıoğlu, Âli Türkgeldi, Cevat Üstün, Zekâi Apaydın, Cevat Açıkalın, Tevfik Kâmil Koperler gibi isimler de vardır. Bu listeye, zaman zaman Türkiye'nin Paris diplomatik temsilciliğinden Lozan'a giden, orada İsmet Paşa'ya (İnönü) bilgi sunan ve ondan talimat alan Ahmet Ferit Tek ile Hüseyin Ragıp Baydur da eklenebilir. Bu isimler aynı zamanda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk elçilerinin büyük bir kısmını oluşturur.

Yaklaşık yedi ay süren Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde heyetin başında İsmet Paşa vardır. Onun dışında Yahya Kemal'in de aralarında olduğu yaklaşık üç murahhas üye dışında, yirmi beş kadar da müşavir vardır. Kendi içinde görev paylaşımları yapılan heyette Ruşen Eşref'le beraber Yahya Kemal, basın işleriyle ilgili birimde yer almıştır. Her iki ismin görevi Lozan Barış Görüşmeleri'yle ve Türk heyetiyle ilgili dış basında çıkan haberleri takip ederek, Türk heyetine bilgi sunmaktır. Yine heyetin başındaki isim olarak İsmet İnönü'nün yapacağı basın toplantılarını hazırlamak ve yabancı basına Türk heyeti ve hükümetiyle ilgili doğru olmayan bilgileri yalanlamak da görevleri arasındadır.³

Yahya Kemal'in Lozan'dan tanıdıklarından birisine yazdığı bir mektupta, orada nasıl bir çalışma içerisinde olduklarının da ipuçları vardır:

“... Konferans müzakerelerinin sürekli cazibesine tutulduk, o zamandan beri bilâ fasıla dimağın meşgulüz. İnsan bu âlemin içinden hârice pek az bakabiliyor. Bahusus benim meşguliyetim daima bir ihtimam ister. Ben de işimde hadd-i âzami inti-

3 Bilal N. Şimşir, “Şair Yahya Kemal Beyath'nın Elçiliği ve Büyükelçiliği”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, C XXIII, S. 67-69, Kasım 2007, s. 32-33.

zam ve sa'y gözetiyorum, tâ ki bir şair vatan işlerini lâzım olduğu gibi göremez denilmesin. Bilirsiniz ki şairlere dünya işlerinde hiçbir kusur atfedilemez. Ben bunun aksini ispat etmeye çalışıyorum."⁴

Lozan Görüşmeleri buraya katılan pek çok isim gibi Yahya Kemal için de çok büyük bir diplomatik tecrübe olmuştur. Bu görüşmeler, çeşitli ülke delegasyonu ile uzun süre bir arada kalma, heyetler arası ikili müzakerelere katılma, protokol kurallarını öğrenme açısından bir okul görevi görmüştür.

Yahya Kemal, Lozan görüşmelerinden döndükten sonra Meclise Urfa milletvekili olarak girmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen 29 Temmuz 1923 tarihli telgrafta Urfa Livası'ndan milletvekili seçildiği bildirilmiştir.⁵ Darülfünun hocalığından gelen Yahya Kemal, mecliste eğitim komisyonunda yer alır. Kendisiyle yapılan bir röportajda, vaktini eğitimin yenileşmesine ayıracağını söyledikten sonra, eğitim politikası konusunda, sayıdan ziyade kaliteye önem verilmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre, *Avrupa'da hangi düzeyde eğitim veriliyorsa, o düzeye yakalamaya çalışmalı*'dır. Yahya Kemal'in bu röportajda dikkat ettiği önemli konulardan birisi de, bir İstanbul aşığı ve bu şehri çok seven birisi olarak, *Yeni İstiklal Ankara'da doğdu*'ğu için yeni devletin başkentinin de Ankara olmasının gerektiğini söylemesidir.⁶ Lozan Antlaşmasının mecliste onaylanması aşamasında Yahya Kemal meclis kürsüsünden yaptığı bir konuşmada önemli konulara işaret eder. Onun dikkat çektiği konuların başında da Güney'de çizilen Suriye sınırı gelir. Lozan Antlaşması'yla ülke sınırları dışında kalan Hatay'ın Türkiye'ye verilmesi gerektiğini, bu antlaşma ile her şeyin bit-

4 Yahya Kemal Beyath, *Mektuplar ve Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul 1977, s. 105-106.

5 Berksan Gülsoy, *Diplomat Şair Yahya Kemal'in Elçilik Yılları 1926-1949*, H2O Kitap, İstanbul 2021, s. 61.

6 Bilal N. Şimşir, *Şair Diplomatlar*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006, s. 192-193.

mediğini, Türkiye'nin buraları sınırları içine almak için müca-
delesine devam edeceğini dile getirmiştir.⁷ Kendisi Lozan gö-
rüşmelerinden sonra ikinci bir diplomatlık vazifesi olarak Suri-
ye Sınır Tespit Komisyonu'nda yer almış, Kilis ve Hassa'dan
pek çok Türk köyünün sınırlarımız içinde kalmasında dahli ol-
muştur.⁸ Yahya Kemal, Suriye sınırıyla ilgili bu görevinden
sonra, 28 Ekim 1925'te Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı ile yapı-
lan dostluk antlaşmasında görev almıştır.⁹ Yahya Kemal'in el-
çi olarak görev almadan önceki son görevi de budur.

Gök Kubbeler Altında Elçilik Yılları:

Polonya Elçiliği (1926-1929)

Yahya Kemal'in gök kubbeler altında üçü Avrupa'da, biri As-
ya'da kıtasında olmak üzere, dört farklı ülkedeki elçilik görevi
ilk olarak Orta Elçi sıfatıyla Polonya'ya görevlendirilmesi ile
başlar. Özellikle Suriye sınırındaki görevi ve buradaki çalışma-
larının ardından Urfa milletvekilliğinden istifa ederek 14 Hazi-
ran 1926 tarihinde elçi olarak Varşova'ya ulaşır. Onun elçi ola-
rak Polonya'ya gelişyle ilgili basında haberler çıkar.¹⁰ İki yıl-
dan fazla görev yaptığı Varşova'da, bu ülkenin iç ve dış politi-
kasıyla ilgili konuları rapor edip Ankara'ya gönderir. Türk elçi-
lik binasının Sopena mahallesine taşınmasını gerçekleştirmiş-
tir.¹¹ Bunların dışında Türkiye Cumhuriyeti ile Finlandiya ve Le-
tonya hükümetleri arasında gerçekleştirilen dostluk antlaşma-
larının imzalanması için kendisi yetkilendirilmiştir.¹²

7 Gülsoy, *age.*, s. 64.

8 Nihat Sami Banarlı, *Yahya Kemal'in Hatıraları*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Ke-
mal Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1960, s. 58.

9 Gülsoy, *age.*, s. 68.

10 Öztürk Emiroğlu, "Yahya Kemal Beyatlı'nın Varşova'daki Elçiliğinin Polonya Bası-
nında Yansımaları ve Edebi Üretimine Etkileri", *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası*,
C V, Kasım 2008, s. 261-262.

11 Banarlı, *age.*, s. 79.

12 Gülsoy, *age.*, s. 78.

Yahya Kemal, Varşova'da kaldığı yıllarda (1926-1929) zaman zaman seyahatlere çıkmış, Bükreş, Danzing, Gdynya, Berlin¹³, Leipzig, Viyana, Tuna, Sofya gibi şehir ve yerleri gezmiştir.¹⁴ Yahya Kemal'in edebiyatçı dostları özellikle Süleyman Nazif, Faruk Nafiz ve Fazıl Ahmet Aykaç'a yazdığı mektuplarda, Leh insanının genel özellikleri, Türklere bakış açıları; Polonya ve başkenti Varşova'nın coğrafi ve iklimsel özellikleri gibi konularda geniş açıklamalar yazmıştır. Süleyman Nazif'e yazdığı mektupta, Varşova'nın düz bir ovada kurulu olduğu, dolayısıyla etrafta dağ ve deniz ufku olmayınca insanın sıkıldığından bahseder. Başkent Varşova ise, çok medeni ve mamur bir şehirdir. Ancak çok sığ yağmur yağar ve hava genellikle kapalıdır. Lehler, Türkleri çok sevmektedir, bunun kökeni de tarihten gelen bir dostluğa ve vefaya bağlıdır. Çünkü Polonya'nın on sekizinci asrın sonlarına doğru farklı devletler tarafından topraklarının bölünmesini Osmanlı Devleti tanımamıştır.¹⁵ Sokakta karşılaşılan bir çocuğa Türkler hakkındaki düşüncesi sorulsa, *Türkler Lehistan'ın taksimini tanımamışlardır*. cevabı alınır. Polonya'nın eski başkentinin Krakov olduğuna işaret eden Yahya Kemal, Varşova'nın ondan sonra başkent olmasına rağmen Türklerin tarihine ait, halı, kilim, ferman gibi ne çeşit eşyaları varsa burada, çok iyi koruduklarından bahseder. Polonya'dan yazdığı bu ilk mektupta Varşova şehrinin tüm güzelliklerine rağmen burada sıkıldığından bahseder ve Paris hatıralarını kitap yapmaya çalıştığını kaydeder. Geceleri Cemil Bey taksimi dinlediğinden bahseden şair, bu şekilde Boğaziçi ve İstanbul havasına girdiğini söyler.¹⁶

13 Yahya Kemal, 1926 yılında Berlin'e iki defa seyahat ettiğini, ilkinde otelde, ikincisinde sefarethanede kaldığını aktarır. bk. Banarlı, *age.*, s.141-142.

14 Banarlı, *age.*, s. 131.

15 Gülsoy, *age.*, s. 69.

16 Mektupla ilgili geniş bilgi için bk. Zeynep Kerman, "Yahya Kemal'in Neşredilmemiş Bir Mektubu ve Vasiyeti", *Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı*, İstanbul 1984, s. 195-196.

Yahya Kemal, benzer düşünceleri başka arkadaşlarına yazdığı mektuplarda da dile getirir. Cemil Bey'e yazdığı mektupta da, elçilik binasını yeni bir yere taşıdığını, ilerde Varşova'da ecnebi sefarethanelerinden en güzellerinden birisinin Türk elçiliği olacağını ifade eder. Mektupta resmî işler haricinde bol okuma yaptığını, Fransa'da iken yakından tanıdığı Albert Sorel'in kendisine aşıladığı vatan ve millet bilincinden dolayı¹⁷ diplomasi tarihine merak sardığını ve Karlofça'dan (1699) Lozan'a (1923) bir diplomasi tarihi çalışması yaptığından bahseder. Lehler'in *yontulmuş, terbiyeli, sevimli bir millet* olduğu düşüncesini ifade eden Yahya Kemal, Varşova'ya evli olarak gelememenin üzüntüsünü hissettiğini ifade eder. *Evlilik bu mesleğe hakikaten lüzumlu imiş* tespiti yapan Yahya Kemal, akşamları tek başına kaldığı Varşova gecelerinde bu durumu daha çok derinden hissettiğini ifade eder.¹⁸

Yahya Kemal'in diğer bir edebiyatçı arkadaşı Faruk Nafiz (Çamlıbel)'e yazdığı mektupta da, elçilikten zaman zaman dışarı çıkarak birkaç saat şehrin içinde tek başına dolaştığını, Türkiye'den gelen gazeteleri yakından takip ettiğini ve bol okuma yaptığını dile getirir.¹⁹

Elçi Yahya Kemal'in Varşova'da iken mektuplaştığı isimlerden birisi de Abdülhak Şinasi (Hisar)'dir. Ona yazdığı mektupta, resmî görevi dışında okumalar yaptığının, edebiyattan ziyade tarih alanına yoğunlaştığının bahseder. Yine o, edebiyattan, şiirden ve yazılardan eski hevesini kaybettiğini ve uzak kaldığını dile getirir.²⁰ O, Varşova'da iken yakın arkadaşı Süley-

17 Yahya Kemal hatıralarında Fransa'da eğitim alırken en çok Albert Sorel'e hayran kaldığını, tarihe merakı dolayısıyla Sorel'in en çalışkan talebelerinden birisinin kendisi olduğunu ifade eder. bk. Banarlı, *age.*, s. 43.

18 *Son Fasılda Bir Ömür: Yahya Kemal Beyatlı*, ed. Suat Hayri Küçük, Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 53.

19 Beşir Ayvazoğlu, *Yahya Kemal Ansiklopedik Biyografi*, Korpus Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 539.

20 Beyatlı, *age.*, s. 101-102; Abdülhak Şinasi Hisar, *Yahya Kemal'e Veda*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 30-31.

man Nazif'in vefat haberini gazeteden öğrenir.²¹

Yahya Kemal'in Fazıl Ahmet Bey'e (Aykaç) yazdığı mektupta, tekrar edebiyata döndüğünü, şiir yazma hevesinin çok arttığını, bir şiir kitabı çıkarmak istediğini kaydeder. Şiir kitabı çıkarırsa uzun süre daha kendisini hatırlayacak olanları bilmesinden memnundur.²²

Yahya Kemal'in tüm elçilik görevleri sırasında iki şiir yazdığı tespit edilmiştir ki, bunlardan ilki, Varşova elçiliği sırasında 1927 yılında yazdığı "Kar Musikileri"dir. Şiirde Yahya Kemal'in diplomat olarak bulunduğu Varşova'da nasıl bir psikoloji içinde olduğunun ipuçları vardır.

Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir bu.

Bin yıl sürecektir zannedilen kar sesidir bu.

(...)

Sandım ki uzaklaştı yağın kar ve karanlık,

*Uykumda bütün bir gece Körfez'deyim artık!*²³

Şiirin her mısraında Yahya Kemal'in Polonya'da, dolayısıyla Varşova'da memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Daha doğrusu şairi mesut edecek yer, İstanbul'dur. Onun mektuplarında da dile getirdiği, arkası kesilmeyecek gibi yağın kardan ve bitmeyecek gibi uzun kış günlerinden memnun olmadığı açıkça ifade edilir. Şairi Varşova'da mutlu eden en önemli şey, yanında getirdiği Tanburi Cemil Efendi'ye ait plaklardır. Uzun kış gecelerinde onu teselli eden, İstanbul'da olma duygusunu veren bu plaklardır. Yahya Kemal, bu şiiri nasıl yazdığına dair hatırasını doğumunun yetmiş dördüncü yıl dönümü için 1957 yılında dü-

21 Yahya Kemal Beyatlı, *Siyasi ve Edebi Portreler*, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul 1986, s. 25.

22 Beyatlı, *Siyasi ve Edebi Portreler*, s. 82.

23 Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul 1974, s. 46-47.

zenlenen bir toplantıda anlatır.²⁴ Bunlardan ilkinde, Varşova’da elçilik binasındaki odasında bir akşam çalışırken dışarda da kar yağmaktadır. Şair, burada kar başladığı zaman günlerce, aylarca sürdüğünden, hatta insanda bin yıl yaşayacakmış hissi verdiğini söyler. Böyle bir akşamda, hizmetçisi onun plak dinleyerek rahatladığını bildiği için Tanburi Cemil Efendi’den Hüseyini peşrevi plağını koyar. Musiki eşliğinde hülyaya dalan şair dinlediği plağın kendisini genel olarak vatana, özel olarak ise İstanbul’a götürdüğünü ifade eder.²⁵ Yine aynı şiirle ilgili ikinci hatırasının da merkezinde musiki ve İstanbul özlemi vardır. Bu hatırasında da yukarıdakine benzer şekilde karlı ve kasvetli bir gecede can sıkıntısından çatlayacakken, dışarı çıkıp yakındaki bir Türk lokantasına gittiğini anlatır. Lokantada iken kulağına gelen plak sesi Cemil Bey’indir. Şair birden başka bir ruh hâline dönüştüğünü ve ilk beyti söylemeye başladığını açıklar.²⁶

Faruk Nafiz Bey’e (Çamlıbel), yazdığı başka bir mektubunda da *Şiir ve Teganni Bayramı* nedeniyle Polonyalı yetkililerin Varşova Elçiliği’nde düzenlenecek olan etkinliklere katılmasını talep ettiklerini aktarmaktadır. Yine *Yedi Meşale* dergisinin çıkarılanların kendi kitaplarını gönderdikleri, yakında yeni çıkacakları dergide kendisinin de şiir yazmasını istediklerinden de bahseder.²⁷

Yahya Kemal 1928 yılında Fazıl Ahmet Bey’e (Aykaç) yazdığı mektupta ilginç bir konuya değinir. Mektupta şair, yazar, edebiyatçı olanların diplomat olamayacağı hakkındaki görüşlere cevap verir nitelikte bilgiler vardır. Napolyon’un Almanya

24 Şahmurat Arık, “Yahya Kemal’in Milletvekilliği ve Elçilik Yılları”, *Yahya Kemal Beyatlı - Ölümünün 50. Yılı*, ed. Kazım Yetiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2008, s. 396-397.

25 Bilal N. Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, Ankara 2017, s. 48.

26 Ayvazoğlu, *Yahya Kemal Ansiklopedik Biyografi*, s. 87.

27 Beyatlı, *age.*, s. 82-83.

seferini anlatan bir kitap okuduğunu söyleyen şair, burada Almanların şair ve yazarlarını siyasetten uzak tutmalarının ülkeyi zarara uğrattığından bahsedildiğini ifade eder. Kendisi de bir şair olan Yahya Kemal bu görüşe katıldığını ifade eder. Hayattan pek beklentisi ve katkısı olmayan insanların, doktor, mühendis, şair, yazar oldukları için çoğu insanı politikadan anlamaz diye eleştirdiğini hatırlatarak, hâlbuki bu düşüncenin tam aksine bu tür meslek sahibi insanların da çok iyi şekilde siyasetten anladıklarını söyler.²⁸

Yahya Kemal'in Varşova'da yayımlanan bir gazetede çıkan röportajında da Türk edebiyatıyla ilgili önemli değerlendirmeleri yer alır. O, divan edebiyatının on yedinci yüzyılda önemli bir gelişme ve yükselme devrine girdiğini söyler. Yeni Türk edebiyatının da Tevfik Fikret'le başladığını ve II. Meşrutiyet'ten sonra Fransız sembolistlerin etkisinin Türk edebiyatında arttığını ve bunun üç dört yıl sürdüğünü ifade eder.²⁹

Yahya Kemal'in Polonya'daki elçilik görevi 14 Haziran 1926 - 14 Mart 1929 tarihleri arasındadır. Otuz üç ay görev yaptığı bu ülkede başarılı olduğu ifade edilir.³⁰ İklim olarak alışmadığı Polonya'da Yahya Kemal edebiyata uzak kalmamış, Türk edebiyatına "Kar Musikisi" gibi bir şiiri armağan etmiştir.

İspanya ve Portekiz Elçiliği (1929 - 1932)

Türkiye - İspanya elçiliği tarihi bir kökene dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de hâkim olduğu yıllarda iki ülke sık sık karşı karşıya gelmiş, çeşitli antlaşmalar yapılmıştır.³¹ An-

28 Beyatlı, *age.*, s. 84.

29 Alim Kahraman, *Yahya Kemal Beyatlı Büyük Göçmen Kuş: Şairin Edebiyat, Medeniyet ve Siyaset Adamı Olarak Portresi*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2013, s. 355-357.

30 Berksan Gülsoy, *age.*, s. 91. Sermet Sami Uysal, *Her yönüyle Yahya Kemal*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 93.

31 Gülsoy, *age.*, s. 93-96.

cak her iki ülke arasında diplomatik gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonradır. Yahya Kemal'in Madrid Orta Elçiliği'ne atanması 6 Şubat 1929 ve o Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Madrid elçisidir.³² Ancak ondan önce maslahatgüzarlık yapan diplomatların da olduğunu bilinmektedir.³³ Yahya Kemal, kendisinin İspanya'ya elçi olarak atanmasıyla ilgili olarak hatıralarında 1929 yılının kendisi açısından talihsiz bir yıl olduğunu ifade ettikten sonra şöyle der: *Varşova'dan Prag'a, oradan Cenevre'ye geldim. Bir gün Lozon'da kaldım. Sonra (Bern) de Münir'de (Ertegün) misafir kaldım. Onunla galiba Interlaken'e ve birkaç civar şehire gezmeye gittik. Madrid elçiliğine oradan gittim. Paris tarikiyla ve (Sud ekspresle) Madrid'e vasil oldum.*³⁴

Varşova'dan İspanya'ya giderken Prag'ı ziyaret eden Yahya Kemal, iklim şartlarının kötü olması, aşırı yağmur sebebiyle bir günden fazla bu şehirde kalamamıştır. Ayrıca o günlerde Prag'ın bütün cadde ve sokaklarında resmi olan Edvard Beneş'le ilgili olarak da şu mısraları yazmıştır:

*Bir şehir idi daima güneşsiz
Tek semtini göremedim Beneş'iz*³⁵

Yahya Kemal, İspanya kralı ile iyi ilişkiler kurmuş, kralla dost olmuştur. Hatıralarında kralın kendisini av ziyafetine davet ettiğinden, hatta dönüşte de onun, kendisini vagonuna aldığından bahseder. Kral, elçi olarak Yahya Kemal'in dilinden İs-

32 Yahya Kemal'in Madrid'e ikinci sınıf elçi olarak atanma tarihiyle ilgili iki farklı görüş vardır. Birisi 6 Şubat 1929, diğeri ise 14 Mart 1929'dur. Ancak onun göreve başlaması 22 Mayıs 1929 tarihidir. Geniş bilgi için bk. Beşir Ayvazoğlu, *Yahya Kemal Ansiklopedik Biyografî*, Korpus Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 264; Alim Kahraman ise, Yahya Kemal'in Varşova'dan ayrılma tarihi olarak 14 Mart 1929'u verir. bk. Kahraman, *age.*, s. 361.

33 Gülsoy, *age.*, s. 100.

34 Banarlı, *age.*, s. 131-132.

35 Gülsoy, *age.*, s.101.

tanbul'un Boğaziçi'ni ve güzelliklerini dinler. Buradaki başarıda Yahya Kemal'in derin bir tarih ve kültür birikimine sahip olmasının etkisi büyüktür.³⁶ Yahya Kemal, Madrid elçiliği görevinde iken İspanya içinde büyük siyasi olaylar olmuş, ülke daha sonra yeni bir döneme girmiştir.

Yahya Kemal, İspanya'da elçi olarak bulunduğu dönem içerisinde Ankara'ya İspanya'da yaşanan gelişmelerle ilgili sık sık raporlar göndermiştir. Gönderilen raporlarda tuz üretiminden, ikinci bir görev olarak İspanya'daki bankaların düzen ve işleyişine, İspanya'da üretilen içkilerin nasıl yapıldığından, içkiyle ilgili kanuni düzenlemelere kadar konular ele alınmıştır.³⁷

Yahya Kemal, İspanya elçisi iken komşu ülke Portekiz'e de 15 Mayıs 1929 tarihinde elçi olarak görevlendirilmiştir. Ancak bu ülkede müstakil bir elçilik binası yerine, Yahya Kemal'in yakın ülke İspanya'dan buraya gidip gelmesi istenmiştir.³⁸ Yahya Kemal de hatıralarında İstanbul'a benzediği söylenen Lizbon'un olsa olsa İstanbul'un Dolapdere'sine benzeyebileceğini ve bu şehirden çok hoşlanmadığını ifade eder. Dolayısıyla görevli olarak gittiği Lizbon'da on gün kalır ve Madrid'e geri döner.³⁹ Ancak onun buradaki elçiliği Portekiz Cumhurbaşkanı'na güven mektubunu sunmasından yaklaşık beş ay sonra merkeze çekilmesiyle sona ermiştir. Yahya Kemal'in kısa süre bulunduğu Lizbon elçiliğinde fazla bir gayret göstermediği ve burayı çok sevmediği anlaşılmaktadır.⁴⁰ Yahya Kemal, İspanya'nın ilk Türk büyükelçisi olduğu gibi Portekiz'in de ilk Türk elçisidir.

Yahya Kemal İspanya'daki elçiliğinden hatıralarında geniş olarak bahseder. Sadece bulunduğu ülke İspanya'yı değil, Avrupa'nın pek çok şehrini burada görevli olduğu yıllarda gez-

36 Ayvazoğlu, *Yahya Kemal Ansiklopedik Biyografisi*, s. 301-302.

37 Gülsoy, *age.*, s.108.

38 Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, s. 438.

39 Sermet Sami Uysal, *Yahya Kemal'le Sohbetler*, Kitap Yayınları, İstanbul 1959, s. 41.

40 Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, s. 441.

miştir. İki defa Paris'e, bir defa Bern'e ve buradan Floransa'ya, Napoli'ye, Roma'ya, gemiyle Cebelitarık'a, oradan karşıdaki Elcezure'ye geçtiğini aktarır.⁴¹ Yine hatıralarında Madrid'de elçilik binasından, kaldığı otellerden ve İspanya içindeki gezilerinden bahseder. İlk elçi olarak gittiği zaman Seferathane'nin yeri Almagro Sokağı'ndadır. Daha sonra elçilik binası Ayala'ya taşınır. Yahya Kemal, üç seneye yakın buradaki memuriyetinin sefarethanede geçtiğini, aynı binanın arka tarafında da yatak odasının bulunduğunu aktarır. O, güneye yaptığı bir seyahatte de Sevilla'da, Gırnata'da, Kurtuba'da, Cebelitarık'ta, Tanca'da, Biaritz'de hangi otellerde kaldığını isimleriyle zikreder.⁴² Yahya Kemal sadece kaldığı şehirlerin isimlerini değil, İspanyol kültüründen ve isimlerini zikrettiği şehirlerin tarihi ve kültürel özelliklerinden de bahseder.

İspanyol insanı eğlenmeyi seven bir millettir. Kadınlarının güzelliği olağanüstüdür. Esmer güzellerinin bu kadar çeşitli olduğunu İspanya'ya gelince fark ettiğini söyler. Şehirdeki Prado Müzesi'ni *harika* olarak tasvir eder. Ancak Yahya Kemal, insanın ruhu sanata düşkün olsa da bir müzeye kapanamayacağını, etrafında insanın olmasını istediğini söyler ki, bu bakımdan Madrid'i sıkıcı bulur.

Kurtuba, Sevilla ve Gırnata'yı gezen Yahya Kemal, Endülüs Emevi Devleti'nin payitahtı Kurtuba'da birkaç yapı harabesi dışında Kurtuba Camii'nin kaldığından bahseder. İçinde ormanı andıracak kadar çok sütun bulunun bu mimari yapı, yekpare değil, mürekkep bir eserdir. Endülüs Emevi Devleti yıkıldıktan sonra İspanyolların eline geçen bu yerlerde büyük değişiklikler olmuştur. Caminin etrafı çepe çevre Hristiyan mihraplarıyla doldurulmuş, ortaya kilise yapılmıştır.

Sevilla diğer adıyla İşbiliye büyük bir şehirdir. Eskiliğini muhafaza eden şehir, zanaat ve ticaret merkezi konumundadır.

41 Banarlı, *age.*, s. 131-132

42 Banarlı, *age.*, s. 142-143.

Burada Araplardan kalan Alkazar Sarayını görür. Onun Sevil-la'da en çok görmek istediği şey, İspanyol raksıdır. Bunu anlatırken de bir Batılının Osmanlı'da Harem'i görmek istemesine bir Türk nasıl bakıyorsa, İspanyol raksı arayan yabancıya da o gözle bakıldığını ifade eder.

Gırnata şehri, insanın bir defa gördükten sonra hep hatırında kalacağı bir yerdir. Bu şehir, Arap asıllı insanların her taraftan kovulup bir köşeye sığındıkları yerdir. Ancak bütün sanat geleneklerinin yaşadığı bir şehirdir. Etrafı geniş dağlarla çevrili bir ova üzerine kurulmuş olan şehrin en önemli simgelerinden birisi, El-Hamra Sarayı'dır. Gırnata (Granada) nar anlamına geldiğinden bütün sütunlardaki nakışlar nar rengindedir ve narın resmiyle süslüdür. Bu meyvenin resmi vardır.⁴³

Yahya Kemal'in yakın arkadaşlarından Vâlâ Nurettin, bir ay kadar Madrid'de misafiri olur. Şairin Endülüs'te Raks şiirini yazmasına ilham olan muhitleri beraber gezer. Ancak onun dıştan gözlemlediği, Yahya Kemal'in *bir sinir hastalığına yakalandığı* şeklindedir. Sürekli Ankara'da hakkında neler söylendiği dedikodusu ile meşgul ve bir vehim içerisinde.⁴⁴

Yahya Kemal sadece İspanya'nın şehirlerini gezmemiş, İspanyol kültürüne ait değerleri ve sanatçıları da takip etmiştir. İspanyol kültürünün temel taşlarından olan Boğa Güreşleri bunlardan birisidir. Yine İspanyollar için *Bu millette resim bir kainattır* tespitinden sonra *Resmin bir millet için ne müthiş bir kuvvet olduğunu burada idrak ettim* der.⁴⁵

1930'lu yıllardaki İspanya'nın içinde bulunduğu istikrarsızlığın ve karışıklığın sebebini bir diplomattan ziyade *İspanya'nın derdi çok derindir, milletin mukadderatındandır*. gibi halk adamı görüşüyle izah etmesi de ilginçtir.⁴⁶

43 Beyatlı, *age.*, s. 5-7, 9, 17.

44 Kahraman, *age.*, s. 388-390.

45 Beyatlı, *age.*, s. 15-16.

46 Beyatlı, *age.*, s. 19.

Yahya Kemal'in Hüseyin Avni Şanda'ya gönderdiği mektupta ise, özellikle Madrid başta olmak üzere, İspanya şehirleri hakkında tafsilatlı bilgi verdiği görülür. İstanbul özlemine de dile getirdiği mektupta *uzlete iyi alışmamış insanlar için* Madrid'in sıkıntılı bir şehir olarak bilindiğine işaret eder. Genç, gezmeyi ve gece eğlencelerini seven insanlar için Madrid sıkıcıdır. Caddeleri, binaları yeni usulde olan şehir, yazın "Korida" denilen boğa güreşleri, kışın da Arap musikisinden kalma Flamenko denilen oyundan âdeta bir curcunaya döner. Yahya Kemal'e göre portakal bahçeleri ve iklimiyle çok güzel olan Valencia şehrinin dışında, özellikle Gırnata'yı çok beğendiğini ifade eder.⁴⁷

Türk edebiyatı açısından Yahya Kemal'in İspanya diplomatlığında kaleme aldığı iki şiir çok önemlidir. Bunlardan ilki "Madrid'de Kahvehane", diğeri ise "Endülüs'te Raks" şiiridir. Türk kültüründe kahvehanelerin ayrı bir yeri vardır. Radyo, televizyon gibi aletlerin yaygınlaşmadığı, iletişim araçlarının henüz gelişmediği dönemlerde insanların ağırlıklı olarak vakit geçirdikleri mekanlar kahvehanelerdi. Buralarda sadece çay, kahve içilmez, her türdeki konuda derin sohbetler olurdu. Dolayısıyla pek çok açıdan Türk-İslam kültüründen ortak yönleri olan İspanya'da da tıpkı İstanbul'dakilere benzer kahvehaneler vardır. Hatta mısralara yansıyan *palavra*, *farfara*, *yaygara* ifadelerine bakıldığında bu açıkça görülür. Zaten şair de şiirin ikinci bölümünde İspanya'da gördüğü kahvehaneyi Emirgan'daki Çınaraltı Kahvesi'ni gözünün önüne getirerek mukayese eder. "Madrid'de Kahvehane" şiiri şu mısrayla başlar ve devam eder:

*Madrid'de kahvehâneyi gördüm ki havradır,
Bir yerdeyiz ki söz denilen şey palavradır.*

47 Beyatlı, *age.*, s. 14-15.

*Dalmış gülüp konuşmağa yüzlerce farfara,
Yorgun kulaklarımda sürerken bu yaygara*

*Durdum, hazin hazin, acıdım kendi hâlîme
Aksetti bir dakîka uzaktan hayâlîme,*

*Sâkin Emirgân'ın Çınaraltı'nda kahvesi,
Poyraz serinliğindeki yaprakların sesi.*

*Bâzan gönül dalar suların mûsikîsine
Bâzan Yesâri hatlarının en nefîsine.⁴⁸*

Yahya Kemal'in İspanya elçiliği sırasında yazdığı ve bugün İspanya ile ilgili Türk şiirinin en güzel örneklerinden birisi de "Endülüs'te Raks"tır. Ülkeler belli kültürel değerleriyle öne çıkarlar. İspanya için bunlardan birisi de rakstır. Yahya Kemal, İspanya'dan şair dostlarından Cevdet Bey'e yazdığı mektubunda İspanyol raksının tarihiyle ilgili ilginç bilgiler verir. Sevilla'da çok görmek istediği şeylerden birisi de İspanyol raksıdır. Ancak etraftaki insanlar raksın en iyisini Paris'te Opera Comique'te mümkün olduğunu söylerler. Şaire göre İspanyol raksı olarak tanınan zil, şal ve gül mucizesi ve şevk fırtınası aslında Arap raksı iken, Arap'ı hatırlatan çingeneler vasıtasıyla Avrupa'ya İspanyol raksı olarak yayılmıştır.⁴⁹ Yahya Kemal, bu şiirin nasıl yazıldığını ilgili hatıralarında bilgi verir. İspanya'ya geleli epey zaman geçmesine rağmen İspanyol raksı göremeyen şair, eğlenceye düşkün bir İspanyol'a (gece eğlencesine düşkün kişilere Marki adı verilirmiş) bu talebini iletir. Onun vasıtasıyla Ensdlüs'te Serrez, Kerez ya da Cerez şeklinde de okunan bir kasabaya gider. Sade büyük çiftliklerin olduğu, bol şarap imal edilen bu yerlerde gece eğlenceleri de düzenlenir. Yahya Kemal burada, hem civar-

48 Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, s. 171-172.

49 Beyatlı, *age.*, s. 7; Kahraman, *age.*, s. 375.

dan hem de Madrid'den getirilen rakkaselerin oyununu izler. O gece gül, şal ve zil kelimelerini bulduğunu söyler.⁵⁰

*Zil, şal ve gül. Bu bahçede raksın bütün hızı...
Şevk akşamında Endülüs üç defa kırmızı...*

*Aşkın sihirli şarkısı yüzlerce dildedir.
İspanya neş'esiyle bu akşam bu zildedir.*

*Yelpaze çevrilir gibi birden dönüşleri,
İşveyle devriliş, saçılış, örtünüşleri...*

*Her rengi istemez gözümüz şimdi aldadır;
İspanya dalga dalga bu akşam bu şaldadır.*

(...)

*Gözler kamaştıran şala, meftun eden güle,
Her kalbi dolduran zile, her sineden: Ole!⁵¹*

Portakal ve nar bahçeleriyle ünlü İspanya'nın asil rengi kırmızıdır. Yahya Kemal keyifli bir İspanya akşamında izlediği bu rakkaselerin zille beraber oyunlardaki zarafet, letafet ve kıvraklıklarına hayran kalır. Her şey bir ritim içinde ve kusursuzdur.

Yahya Kemal, şiirin ilk dört mısraında *şevk akşamı* ortamını tasvir eder. Kırmızı aşk rengidir, aşkı temsil eder. İlk mısra da geçen zil, şal ve gül, kulağa hoş gelen ses uyumu dışında, eğlence ortamının insanı meftun eden görüntüsünü çizer. Çizilen tablonun ana ögesi, döne döne, kıvrıla kıvrıla dans eden esmer bir İspanyol güzelidir. Elinde zil, omzunda şal, alnında kakül ve göğsünde Gırnata'nın en güzel gülüyle oynayan güzel kadın, bütün İspanya'yı temsil eder. Gül tenli, kor dudaklı, kö-

50 Uysal, *Yahya Kemal'le Sohbet'ler*, s. 41-42.

51 Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, s. 157-158.

m r gözlü, sürmeli olan bu güzeller, dans ederken i veleriyle sağa sola,  ne arkaya devrilir, sağılır ve  alla oynayarak bazen  rt n r bazen açılır. Bu hızlı hareketler içinde bazen de aniden durur ve izleyenleri  det   ld r rcesine bakar. Yahya Kemal bu gördüğü manzaranın bütün  spanya'nın bir  zeti olduğunu düşünür. Sonraki dört mısra da şair raks oynayan  spanyol g zellerine odaklanır. Her h llerinden raks oynamada üstün yeteneği olan  spanyol kadınları güzellikleri kadar, oynamadaki hareketleri, ritimleriyle de izleyenleri hayran bırakır. Son mısra da ise, seyredenlerin kendinden geçercesine “ole!” sesiyle oyunu dâhil olmaları anlatılır.

Yahya Kemal, diplomat olarak geldiği  spanya'da, daha sonra Portekiz elçiliği vazifesini de aldığını ifade etmiştik. O, 6  ubat 1929 tarihinde atandığı  spanya elçiliği görevinden 5 Nisan 1932 yılında Ankara'dan gelen bir telgrafla ayrılır. Yahya Kemal'in elçilik görevinin sona erdirilmesiyle ilgili çeşitli iddialar ortaya atılmış ve tarti ılmı tır. Bunlardan ilki, Atatürk'ün çok yakınında olan  smail M  tak'ın Yahya Kemal'i gözden d   rme için sürekli ankaya'daki sofralarda onunla ilgili sözler söylemesidir.⁵² Hatta Yahya Kemal'in dil devrimine bile karşı olduğu dile getirilmiştir.⁵³

Taha Toros, Yahya Kemal'in görevden alınmasıyla ilgili belli sebepler ileri sürer. Bunların başında elçilik binasının yerini değiştirmek ve terfi, maaş gibi özlük haklarla ilgili konularda Ankara'ya sert yazılar yazmaktır.⁵⁴

Başka bir iddia da Yahya Kemal'in  spanya'da elçi iken bakanlıktan izinsiz Fransa'ya tatile gitmesi ve burada iken Halife Abdülmecid Efendi ile g r  mesidir.⁵⁵ Diğer bir iddia ise, dönemin dı i leri bakanı Tefvik R  t  Bey'le arasının kötü olma-

52 Taha Toros, *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*,  sis Yayıncılık,  stanbul 1998, s. 139.

53 Gülsoy, *age.*, s. 125.

54 Toros, *age.*, s. 139.

55 Toros, *age.*, s. 139.

sıdır.⁵⁶ Başka bir iddia ise, Yahya Kemal'in aşırı içip sarhoş olması ve elçiliğin zor durumda kalmasıdır.⁵⁷

Yahya Kemal'in İspanya'da elçi olarak görevli iken geri çağrılması çeşitli sebeplere bağlanmışsa da, onun diplomat bir kişilikten ziyade, sanat, edebiyat ve kültür adamı olduğu unutulmamalıdır. Lozan görüşmelerinden itibaren diplomat çevrelerde bulunmuş, bunun kurallarını şu ya da bu şekilde görmüş olsa da o bir edebiyat insanı ve şair olduğu unutulmamalıdır.

İspanya'daki elçilik görevinden ayrıldıktan sonra sağlık gerekçeleriyle Paris'e giden Yahya Kemal, burada yaklaşık bir yıl kalır. Daha sonra yakın arkadaşı Hamdullah Suphi'nin görev yaptığı Romanya'ya giden şair, onun ikna etmesiyle, 1933 yılının sonlarında Ankara döner.⁵⁸

Pakistan Büyükelçiliği (1948-1949)

İspanya elçiliğinden sonra Türkiye'ye dönen Yahya Kemal, önce Yozgat milletvekili, daha sonraki seçimlerde de iki defa Tekirdağ milletvekili seçilir.⁵⁹ 1947 yılında bağımsızlığını kazanan Pakistan'ın ilk Türk büyükelçisi de Yahya Kemal olur. Onun Pakistan büyükelçiliğine atanması 8 Ocak 1948 tarihidir. Göreve gitmek için yola çıkan Yahya Kemal, deniz ve karayoluyla 21 Şubat 1948 tarihinde Pakistan'a ulaşmış ve 4 Mart 1948 tarihinde de güven mektubunu sunmuştur.⁶⁰

Yahya Kemal'in Pakistan elçiliğiyle ilgili bilgiler yine yakın çevresine yazdığı mektuplardan öğrenilmektedir. Onun burada ilk karşılaştığı sorunlardan birisi elçilik binası olarak bir yerin belirlenmesidir. Ancak o günün şartlarında bir yer bulmak, ki-

56 Uysal, *Her Yönüyle Yahya Kemal*, s. 108-110.

57 Adile Ayda, *Yahya Kemal'in Fikir ve Şiir Dünyası*, Hisar Yayınları, 1978, s. 69-75.

58 Kahraman, *age.*, s. 427-428.

59 Arık, *agm.*, s. 402.

60 Gülsoy, *age.*, s. 141-142.

ralamak zordur. Karaçi, sahilde büyük bir şehirdir, ancak hükümet merkezi olduğu için her geçen gün mesken sorunu artmaktadır. Şehirde tek bir otel vardır, orada da bütün elçiliklerin görevlileri kalmaktadır.⁶¹ İkinci şikâyetçi olduğu konu ise, Pakistan'ın çok sıcak olmasıdır.⁶²

Yahya Kemal'in elçilik görevleri içinde en kısa süreni Pakistan büyükelçiliğidir. Yaş haddine takılan Yahya Kemal, göreve başladıktan kısa bir süre sonra emekli olmak zorunda kalmıştır. Önce Nisan 1948 yılında emekli olması gerekirken, bakanlar kurulu kararıyla süresi bir yıl ertelenmiştir.⁶³ 14 Ekim 1948 tarihinde izinli olarak Ankara'ya gelen Yahya Kemal, bir daha Pakistan'a dönmemiş ve 24 Mart 1949 tarihinde emekli olmuştur.

Sonuç

Türk edebiyatının büyük ismi Yahya Kemal, her şeyden önce Türk kültürünü bütün yönleriyle özümsemiş ve bunu yazılarıyla, şiirleriyle, konferanslarıyla dile getirmiştir. O büyük bir medeniyet kuran Türk-İslam kültürünü, eserlerine en açık şekilde aksettirmiş bir isimdir. Millî Mücadele yıllarından başlayarak Ankara'da yürüyen bağımsızlık savaşına gönülden inanmış ve destek olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti daha kurulmadan bir yıl önce, Lozan görüşmelerinde kâtip olarak başladığı diplomat ortamlarındaki serüveni Varşova, Madrid, Lizbon ve daha sonra Karaçi Elçiliği ile nihayete ermiştir.

Yahya Kemal, her şeyden önce bir şair ve edebiyat insanıdır. Ancak hem Polonya, İspanya ve Portekiz hem de kısa süreliğine görev yaptığı Pakistan elçiliklerinde vazifesini hakkıyla

61 "Yahya Kemal'in Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel'e Yazdığı Mektuplar", *Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 191-192; Beşir Ayvazoğlu, *Yahya Kemal'in Fuat Bayramoğlu'na Karaçi Mektupları*, İstanbul 2008, s. 34.

62 Ayvazoğlu, *Yahya Kemal'in Fuat Bayramoğlu'na Karaçi Mektupları*, s. 37.

63 Gülsoy, *age.*, s. 145.

yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Belli kurallar çerçevesinde işleyen diplomatlık mesleği içerisinde şair ve sanat insanı olarak Yahya Kemal, gittiği ortamlarda diğer ülke diplomatlarıyla kolay ünsiyet kurmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'ni en iyi şekilde temsil etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken şiir ve sanattan hiç uzaklaşmamış, az sayıda olsa da şiir yazmaya devam etmiştir. Dolayısıyla onun hayatının belli bir dönemi diplomat ve milletvekili olarak Hariciye ve siyaset içinde geçmiş olsa da, daha çok şair ve sanat adamı yönü ön planda olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetişmiş eleman sıkıntısından kaynaklı, yabancı dil bilenlerin elçi olarak görevlendirildiği gibi düşünceleri, onun diplomat olarak yaptığı görevlerdeki başarısı bunları da boşa çıkarmıştır. Diplomatluk alanında, alaylı-mektepli farkını ortadan kaldıran isimlerden birisidir Yahya Kemal. Bu mesleğin okulundan yetişmediği hâlde bilgi ve birikimiyle verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır. Türk edebiyatının büyük ismi Yahya Kemal, sadece edebî yönüyle değil, Türk diplomasisinde aldığı görevler ve yaptığı hizmetlerle de tarihte müstesna bir yere sahiptir.

Kaynaklar

- Arık, Şahmurat, "Yahya Kemal'in Milletvekilliği ve Elçilik Yılları", *Yahya Kemal Beyatlı-Ölümünün 50. Yılı*, ed. Kazım Yetiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2008, s. 392-411.
- Ayda, Adile, *Yahya Kemal'in Fikir ve Şiir Dünyası*, Hisar Yayınları, Ankara 1978.
- Ayvazoğlu, Beşir, "Edebiyatımızın Sancılı Hariciye Yılları Aziz Efendi'den Yahya Kemal'e", *Türk Edebiyatı*, S. 428, Haziran 2000, s. 18-25.
- , *Yahya Kemal Ansiklopedik Biyografi*, Korpus Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- , *Yahya Kemal: Eve Dönen Adam*, İkinci Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995.
- , *Yahya Kemal'in Fuat Bayramoğlu'na Karaçi Mektupları*, Reklamadam Reklam ve Tanıtım Hizmetleri, İstanbul 2008,

- Banarlı, Nihat Sami, *Yahya Kemal'in Hatıraları*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1960.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1974.
- , *Mektuplar ve Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1977.
- , *Siyasi ve Edebi Porteler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1986.
- Emiroğlu, Öztürk, “Yahya Kemal Beyatlı’nın Varşova’daki Elçiliğinin Polonya Basınında Yansımaları ve Edebi Üretimine Etkileri”, *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası*, C V, Kasım 2008, s. 261-268.
- Gülsoy, Berkkan, *Diplomat Şair Yahya Kemal’in Elçilik Yılları 1926-1949*, H2O Kitap, İstanbul 2021.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Yahya Kemal’e Veda*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Kahraman, Alim, *Yahya Kemal Beyatlı Büyük Göçmen Kuş: Şairin Edebiyat, Medeniyet ve Siyaset Adamı Olarak Portresi*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2013.
- Kerman, Zeynep, “Yahya Kemal’in Neşredilmemiş Bir Mektubu ve Vasiyeti”, *Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı*, İstanbul 1984, s. 195-196.
- Son Fasılda Bir Ömür: Yahya Kemal Beyatlı*, ed. Suat Hayri Küçük, Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2022.
- Şimşir, Bilal N., “Şair Yahya Kemal Beyatlı’nın Elçiliği ve Büyükelçiliği”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, C XXIII, S. 67-69, Kasım 2007, s. 11-87.
- , *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- , *Şair Diplomatlar*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006.
- Toros, Taha, *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Uysal, Sermet Sami, *Her Yönüyle Yahya Kemal*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul 2004.
- , *Yahya Kemal’le Sohbetler*, Kitap Yayınları, İstanbul 1959.
- “Yahya Kemal’in Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel’e Yazdığı Mektuplar”, *Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı*, drl. Orhan Bilgin, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 191-192.
- Yalçın, Alemdar, “Yahya Kemal’in Millet Vekilliği ve Ankara Günleri”, *Doğumunun 100. Yıl Dönümünde Yahya Kemal Beyatlı Semineri Bildirileri*, Ankara 1985.

Sami Paşazade Sezai Bey ve İspanya'daki Elçilik Yılları

ÖZLEM ŞENYILDIZ¹

Giriş

İspanya'da görev yapan elçilerimiz düşünöldüğünde ilk akla gelen isim hiç kuşkusuz Yahya Kemal olacaktır. O dönemde yazdığı "Endölüs'te Raks" isimli şiiri, onun 1929-1931 yılları arasında İspanya'da geçen elçilik yıllarının da âdeta sembolü hâline gelmiştir. Bu konuda pek çok çalışma yapılmış olmakla beraber, Osmanlı'nın son İspanya elçisi olan bir diğer edebiyatçımız Sami Paşazade Sezai Bey'in elçilik yıllarıyla ilgili literatürde aynı oranda çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada, Sami Paşazade Sezai Bey'in, üzerinde çokça durulmamış, genel anlamda daha arka planda kalmış bir özelliğine, bir diplomat olarak kimliğine daha yakından bakmak amaçlanmaktadır.

İspanya'da elçilik görevinde bulunan bir edebiyatçı olarak Sami Paşazade Sezai Bey, Yahya Kemal'den çok daha uzun süre bu görevi sürdürür. 1909-1921 yılları arasını kapsayan Madrid sefaretindeki görevi hem görev yaptığı yılların uzunluğu hem de dönemi itibarıyla üzerinde daha dikkatle durulmayı

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, ozlem.senyildiz@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0001-5205-4041.

hak etmektedir. Çünkü kendisi, Osmanlı Devleti'nin İspanya'ya atadığı son elçidir ve bu anlamda Osmanlı Devleti ile İspanya arasındaki son diplomatik köprüdür. Osmanlı'yı yakından tanıyan bir aydın olması ve son yıllarını yaşayan Osmanlı Devleti ile İspanya arasında yaptığı karşılaştırmalar, o döneme ait gözlemlerini daha değerli kılar. Bu çalışmamızda, Sami Paşazade Sezai Bey'in gerek Madrid sefaretindeki görevine başlamadan önce, gerekse bu görevi sırasında kaleme aldığı eserlerinde İspanya'nın nasıl ele alındığı incelenecektir.

Sami Paşazade Sezai Bey'in Hayatı

Sezai Bey, Temmuz 1859'da, Fatih'te ailesinin Taşkasap'taki konağında dünyaya gelir. Babası Abdurrahman Sami Paşa, annesi Gülârâyış Hanım'dır. Köklü ve saraya yakın bir aileden gelen Sami Paşazade Sezai Bey'in aile üyeleri de devletin çeşitli kademelerinde görevler üstlenmiştir. Mora isyanının bastırılmasında görev alan babası Abdurrahman Sâmi Paşa, önce ailesiyle Mısır'a gelerek Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın hizmetine girer ve 1831 yılında başmâbeyinciliğe getirilir. Mısır'ın yeni hidivi olan *Abbas Paşa ile anlaşamayınca 1849 yılında Mısır'dan ayrılmak zorunda kalır*.² Daha sonra İstanbul'a gelen Sâmi Paşa sırasıyla *Rumeli müfettişliği, Trabzon, Vidin, Edirne ve Girit valilikleriyle Maarif nâzırlığı, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Aliyye ve Meclis-i A'yân üyelikleri gibi önemli görevlerde bulunur*.³

Sami Paşazade Sezai Bey, ilk eğitimini doğduğu bu konakta alır. Konak zaten Ziyâ Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Ali Suâvi, Osman Nevres, Yenişehirli Avni Bey ve Üsküdarlı Hakkı Bey gibi devrin önemli fikir adamlarının uğrak yeri olan büyük bir okul gibidir. Evde özel eğitim alan Sezai Bey'in hocaları arasında *Çan-*

2 Zeynep Kerman, "Sami Paşazade Sezai", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XXXVI, İstanbul 2011, s. 77.

3 Kerman, *age.*, s. 77.

kırılı Hâşim, Mehmed Galib, Resul Mestî ve Muallim Feyzî ile Mösyé Fabre isimli bir Fransızca hocası⁴ bulunmaktadır. Sezai Bey, hem edebiyat hem de Fransızca eğitimi ile iç içe geçen ilk gençlik yıllarında Namık Kemal ile de tanışır. *Namık Kemal tutuklanarak 5.5 ay kaldığı cezaevinde onu en çok ziyaret edenler arasında Sezai’yi de bulundur. O sıra 17 yaşlarındadır.*⁵ Namık Kemal’in, Sezai Bey’in hem düşünce dünyası hem de kalemî üzerindeki etkisi büyük olur. *İlk gençliğinde Namık Kemal’in tavsiyesiyle Fransız romantiklerini okur.*⁶

1880 yılında ağabeyi Suphi Paşa Evkaf Nazırı iken, Sezai Bey de Evkaf-ı Hümayun Mektubî Kalemî’ndeki memuriyetine başlar. Ancak, Sezai Bey bu işe gönülsüz başlamıştır. Çünkü hem bir edebiyatçıya uygun bir memuriyet olmadığını düşünmektedir hem de Avrupa’ya, özellikle Londra’ya gitmek istemektedir.

“Bunun sebeplerinden biri, İstanbul’daki istibdattan uzaklaşarak İngiltere’nin hür havasına sığınma isteğidir. (...) Londra’ya gitmek istemesinin bir başka sebebi de batıyı, kendi hayat ve düşünce kadrosu içinde tanımaktır. İngiltere’nin, görmeden hayran olduğu bu medeni devletin, hikmet-i idaresini anlamak ister.”⁷

*O yıllarda Sezai’ye göre, İngiltere, medeniyetin ve özellikle hürriyetin beşiğidir.*⁸ Sezai Bey, evde özel hocalardan iyi bir eğitim almış, Fransızca öğrenmiştir. O ise, dünyayı tanımak, dil öğrenmek, Avrupa’yı yerinde görmek istemektedir. Ancak, Londra’ya gidişine babası izin vermez. Çok sevdiği babasının 1881 yılında ölümü, hayatının dönüm noktalarından birisi olur.

4 Kerman, *age.*, s. 77.

5 Güven Güler, *Sami Paşazade Sezai ve Eserleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 39.

6 Güler, *age.*, s. 40.

7 Güler, *age.*, s. 41.

8 Zeynep Kerman, *Sami Paşazade Sezai*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 13.

Ekim 1881'de Londra sefareti ikinci kâtipliğine tayin olması ile hem çok arzuladığı Avrupa'yı görececek hem de uzun yıllar sürececek dış işleri kariyerine başlayacaktır.

Sezai Bey, Ekim 1881 yılında Londra sefaretinde başladığı görevini, Aralık 1885 yılında tüm sefaret grubunun azledilişine kadar sürdürür. Londra'da geçirdiği dört yıldan biraz fazla süren görevi Sezai Bey için, hem edebi hem de kültürel açıdan çok besleyicidir. Bunda, dönemin Londra sefiri Kostaki Musurus Paşa ve orada oluşturduğu entelektüel çevrenin de etkisi büyüktür. Bu çevreye dâhil olan Sezai Bey, İngiliz Edebiyatını ve Shakespeare'i daha yakından tanır, Londra'nın kültürel atmosferi içinde tiyatro, müze, sergi ve üniversiteleri gezer. Bir dış işleri mensubu olarak da doğup büyüdüğü Osmanlı'ya ilk defa dışardan bakma imkânı bulur.

“Osmanlı İmparatorluğu'nun çökme tehlikesiyle ilk defa şuurlu olarak karşılaşır. Mısır meselesinin çok önemli safhalarında sarayın gösterdiği ilgisizlik, bütün sefaret heyetinin heyecanla beklediği ciddi cevapların yerine çekilen acayip telgraflar, sarayın sakat politikasını daha iyi anlamasına yardımcı olmuştur.”⁹

Nisan 1885'te ağabeyi Necip Paşa'yı kaybedişi, aynı yılın aralık ayında Londra sefareti görevinden azledilişi, sonrasında Ocak 1886'da ağabeyi Suphi Paşa'nın kaybı ile Sezai Bey, zor bir döneme girer. Bu dönemi Paris'te geçirir. Bu sırada Ağustos 1886'da Viyana sefareti ikinci kâtipliğine tayin edilirse de bu görevi kabul etmeyerek başka bir memuriyet talebinde bulunur. *Bin dokuz yüz kuruşla kabul etmediği Viyana sefareti görevinin yerine, üç ay sonra çok daha az bir parayla - altı yüz kuruşla- tayin edildiği Hariciye Nezareti İstişare Odası muavinliğini*¹⁰ kabul eder.

9 Güler, *age.*, s. 43.

10 Güler, *age.*, s. 45.

Hariciye Nezaretindeki görevini 1886-1901 yılları arasında sürdürür. Bu dönem, Sezai Bey için manevi olarak çok sıkıntılı olsa da edebî açıdan en verimli yıllarıdır. 1887’de annesini, 1888’de üstadı Namık Kemal’i, 1895 ve 1901’de iki kardeşini ve 1891’de ilk sevgilisi Vuslat’ı kaybedişi onda derin bir üzüntü yaratır.¹¹ Kendini yazıya verir ve edebiyatımızda önemli yer tutan eserleri kaleme alır. *Victor Hugo ve Alphonse Daudet’nin etkilerinin görüldüğü*¹² *Sergüzeşt* (1888) ile *Küçük Şeyler* (1891) gibi eserler bu döneme aittir.

1901 yılında memuriyeti bırakarak, Paris’e gider ve İstanbul’dayken bağlantı kurmuş olduğu Jön Türklere katılır. Sezai Bey; siyasi olarak artık çok güçlü olmasalar da edebî olarak üretimlerine devam eden Jön Türklere katılmasıyla birlikte, siyasi yazılarına ağırlık verir. II. Abdülhamid ve politikalarını eleştirdiği sert yazılarını bu dönemde kaleme alır. Artık o da sakin ve kalemli kalemli biridir. 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet ilan edildiği sırada İngiltere’de bulunan Sezai Bey, Paris ve Selanik üzerinden yaptığı bir yolculuk sonrası, ancak bu dönemde İstanbul’a gelebilir.

1909 yılında Madrid sefaretine atanan Sezai Bey, 1921 yılına kadar bu görevde kalır. Sağlık sorunları sebebiyle 1916-1918 yılları arasında gittiği İsviçre’de yaşadıklarını *İsviçre Hatıratı* isimli eserinde toplar. Madrid sefirliğinden sonra İstanbul’a dönen Sezai Bey, Süleymaniye Kız Lisesi’nde Türkçe öğretmenliği yapar. Bu dönemlerde maddi sıkıntı da çeker. *Sonunda meclis 19 Mart 1927’de kendisine aylık yüz lira maaş bağlar. 1929 sonbaharında ise İstanbul Belediyesi kendisine Mühürdar’da bir ev kiralar. Sezai Bey, 26 Nisan 1936 gecesi saat 21.30’da Mühürdar’daki evinde, yetmiş yedi yaşında iken zatürreden ölür.*¹³

11 Güler, *age.*, s. 45.

12 Talat Sait Halman, “Seza’i”, *The Encyclopaedia of Islam*, C 9, Leiden 1997, s. 150.

13 Güler, *age.*, s. 66-67.

Sami Paşazade Sezai Bey'in İspanya'daki Elçilik Yılları

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Madrid elçiliğine önce, Sami Paşazade Sezai Bey'in de çocukluk arkadaşı ve yakın dostu olan Abdülhak Hamid Tarhan atanır.¹⁴ Ancak, Abdülhak Hamid Tarhan'ın Endülüs Müslümanları konusunu işleyen *Tarık, İbn Musa, Tezer, Nazife, Abdullahü's-Sagir* isimli piyesleri bulunmaktadır. *Hamid, İspanya'da yeniden Hristiyan devletini kuran Ferdinando hakkında da pek olumlu tavır takınmaz. (...) Bu beş eseriyle Abdülhak Hamid de Avrupa'daki İslamiyet ile geri kalmışlık arasında bağ kuranlara karşı duyulan tepkiye katılmıştır.*¹⁵ Batı karşısında İslam'ı, İspanya karşısında da Endülüs Müslümanlarını savunan bir kalemin, İspanya'ya elçi olarak atanmasının diplomatik olarak uygun olmayacağı düşünüldüğünden bu atama iptal edilir. Aynı göreve bir buçuk yıl sonra Sami Paşazade Sezai atanır. *Tayinindeki bu bir yıllık gecikmeye Ahmet Rıza Bey sebep olmuştur.*¹⁶

Sami Paşazade Sezai Bey, İspanya'da görev yapmakta olan Orta Elçi İhsan Bey'in yerine Madrid sefirliğine Ekim 1909'da tayin edilir. Yazar, o sırada Paris'te bulunmaktadır. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra kendisi daha Paris'te iken bu haberi *Söylemesi ayıb, böyle zamanda, beni galiba sefir tayin edecekler*¹⁷ sözleriyle kız kardeşine müjdeler. Ancak, Sezai Bey, kız kardeşine yazdığı diğer mektuplarında, Madrid sefaretinde görev almak için büyük bir liyakate gerek olmadığını, dolayısıyla elde ettiği bu makamın da büyük bir başarı olmadığını belirterek, bu sebeple söz konusu tayinle övünmediğini söylemekte-

14 Beşir Ayvazoğlu "Edebiyatımızın Sancılı Hariciye Yılları: Ali Aziz Efendi'den Yahya Kemal'e", *Türk Edebiyatı*, S. 428, Haziran 2009, s. 20.

15 İnci Enginün, Abdülhak Hamid Tarhan Tiyatroları C 5, Tarık-İbn Musa-Tezer-Nazife-Abdullahü's-Sagir, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, s. 15-16.

16 Güler, *age.*, s. 63.

17 Güler, *age.*, s. 63.

dir.¹⁸ Bu satırlarını, daha önce İngiltere sefaretindeki görevi ile son görevini kıyasladığı ve Madrid sefaretindeki görevini ilk başlarda çok da isteyerek kabul etmediği şeklinde yorumlayabiliriz. Sezai Bey, Madrid'e gitmeden önce Selanik'e geçerek, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 sonbaharında yapılan ikinci kongresine katılır. *Bu kongreye Mustafa Kemal de katılmış, Sezai'nin Atatürk ile karşılaşması orada olmuştur.*¹⁹

1909-1921 yılları arasında Madrid sefiri olarak görev yapan Sezai Bey, sağlık sorunları dolayısıyla görevini aralıklarla sürdürebilir. Yazar, sadece 1909-1914 arasındaki beş yıl boyunca kesintisiz olarak İspanya'daki görevinin başındadır. Ancak, mevcut sefaret görevi kendisine yetersiz görünmektedir. Bu sebeple, bu süre içinde dahi görev yerinin değişmesi için çeşitli girişimlerde bulunur. Örneğin, 1911 yılında, henüz Madrid sefiri iken, İstanbul'a dönerek Âyan Meclisi üyesi olmayı talep eder. Bu girişimi başarısız olunca, 1913 yılında Brüksel'e tayin edilmeyi umar. 1914'te ise Hariciye Nezaretine resmî bir rapor yazarak *Madrid sefaret-i seniyesinin büyük sefarete tahvili ve erbab-ı tecrübe ve liyakatten bir sefir-i kebir intihab ve tayin lüzumunu*²⁰ bildirir. Sadece bir diplomat değil, aynı zamanda bir edebiyatçı olan Sezai Bey'in bu taleplerini sadece Madrid sefaretini küçük bir memuriyet olarak görmesine bağlamamak gerekir. Anadili İngilizce ya da Fransızca olmayan insanların olduğu yabancı bir şehirde yaşaması ile İstanbul ve Londra'da iken aşına olduğu kültürel ortamdan uzak kalmasının da bu değişiklik taleplerinde etkisinin olduğu düşünülmelidir.

Brüksel'e tayin talebinin olumsuz karşılanması üzerine, hâlâ ümit beslediği Âyan üyeliği için *Adliye Nazırı İbrahim Bey'le, Dâhiliye Nazırı Talât Bey'e mektuplar gönderir, fakat olumlu bir sonuç alamaz. Hatta Sadrazamın (Mehmed Said Ha-*

18 Güler, *age.*, s. 63.

19 Güler, *age.*, s. 63.

20 Güler, *age.*, s. 64.

lim Paşa) kendisi hakkında iyi düşüncelere sahip olmadığını farkeder.²¹ Güven Güler'in aktardığı ve Sezai Bey'in kız kardeşine 24 Mart 1914 yılında Madrid'den yolladığı mektup bu konudaki hislerini açıklar niteliktedir:

“Sadr-ı azâmın yavaş yavaş bana hiç muvafık olmadığına kail olacağım. Maaşlarımı, sicil müdürü Ali Rıza Efendi'nin gösterdiği icab üzerine o suretle hemen kesmesi ve tekrar vermek için müşkilât göstermesi bana va'd ettiği Brüksel'i eniştesine tevcih eylemesi ve buna mukabil bana hiç olmazsa bir terakkî göstermemesi iyi alâmetler değil. Ben büsbütün aksini zannediyordum.”²²

Değişen zamanla birlikte, şartların da değiştiği; bir zamanlar İttihat ve Terakki'nin değer verdiği isimlerinden sayılan Sami Paşazade Sezai Bey'in, yeni yönetim tarafından artık çok da dikkate alınmadığı görülmektedir. Sezai Bey de Madrid sefaretindeki yıllarını fırsat buldukça İspanya'yı ve Avrupa'yı dolaşarak geçirir. Mart 1914'te İspanya'yı dolaşır, güneye iner. 'Girnata' ve 'El-hamra' adlı yazıları bu gezinin ürünleridir. O dönemde rahatsızlanan Sezai Bey, *bu rahatsızlığını Balkan Savaşı'nın sonucundan duyduğu derin üzüntüye bağlar*.²³ Hastalığının iyice arttığı 1915 yılını İstanbul'da geçirir. 1916 yılında, doktorların tavsiyesiyle İsviçre'ye gider ve 1916-1918 yıllarında İsviçre'de kalır. Bu iki sene içindeki anılarını *İsviçre Hatıratı* ismiyle yayımlar.

Sezai Bey; Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde resmî olarak Madrid sefiridir. Aralıklarla İstanbul'a gidip gelse de bu yılların büyük çoğunluğunu Avrupa'da geçirir. Memleketin durumu ve iktidar ile ilgili eleştiri ya-

21 Güler, *age.*, s. 64.

22 Güler, *age.*, s. 64.

23 Güler, *age.*, s. 64.

zıları kaleme alır. 1921’de *Tevfik Paşa’nın sadrazamlığı sırasınca görevinden alınarak emekliye çıkarılır*.²⁴ Böylece hem Madrid Sefaretindeki görevi hem de Hariciyedeki memuriyeti sona erer. Osmanlı Devleti’nin Madrid’e atadığı son elçi Sami Paşazade Sezai Bey’in Madrid elçiliği de kendisi için son diplomatik görev yeri olacaktır. Bu tarihten sonra İstanbul’a gelen yazar, ölümüne kadar İstanbul’da kalacak ve hayatının geri kalanında kendini edebiyata adanarak mütevazı bir hayat sürdürecektir.

Görevi Süresince İspanyol Basınında Sami Paşazade Sezai Bey

Sezai Bey’in kendisi, Londra’dan sonra Madrid’e atanmasını bir tür tenzil-i rütbe olarak görmüş ve görev yerinin değişmesi için çeşitli aralıklarla İstanbul’a taleplerde bulunmuş olsa da, kendisinin Madrid elçisi olarak atanmasının İspanya’da gayet olumlu karşılandığını dönemin gazetelerinde çıkan haberlerden anlıyoruz.

Gelişi belli olan ama henüz görevine resmen başlamak için Madrid’e ulaşmamış bulunan Sezai Bey hakkında Kasım 1909 tarihinde birçok İspanyol gazetesinde kendisini detaylı olarak tanıtan yazılar görmek mümkündür. 25 Kasım 1909 tarihli *La Correspondencia de España* gazetesinde “Osmanlı’nın Yeni Temsilcisi”²⁵ başlığıyla kaleme alınan yazıda, Sezai Bey’in hem önceki görev yaptığı yerler hem de edebi kişiliğine dair detaylı açıklamaların yanında, ailesine dair bilgilere de yer verildiğini görüyoruz. Yazıdan hareketle, daha önce Fransa ve İngiltere gibi önemli yerlerde görev yapmış bir diplomatın şimdi İspanya’ya atanmış olmasının İspanya nezdinde büyük teveccühle karşılandığı anlaşılmaktadır:

24 Güler, *age.*, s. 65.

25 “El nuevo representante otomano”, *La Correspondencia de España*, 25 Kasım 1909, s. 1.

“Sezai Bey’in Madrid’e elçi olarak atanması büyük etki yarattı. Daha önce Fransa ve İngiltere gibi yerlerde elçilik görevinde bulunmuş bu önemli ismin bu ataması, diplomasi dünyasında büyük teveccüh gördü. Sadece bir diplomat değil aynı zamanda Aydınlanmacı fikirlere sahip bir entelektüel olan bu ismin mensup olduğu parti, Türkiye’yi içine düştüğü politik açmazdan da kurtardı. Kendisi diplomasi mesleğine çok erken yaşlarda girdi, bu sebeple çok erken yaşlarda yurtdışına çıktı, bu da onun liberal fikirler benimsemesinde etkili oldu. Abdülhamid’in hafiyeleri tarafından ihbar edilince, yurtdışına kaçmak zorunda kaldı. Anayasanın yeniden kabulüyle ancak İstanbul’a dönebildi.

Sezai Bey bir yazar, ve birçok dikkate değer edebi eserinin yanı sıra, aynı zamanda diğer önemli Türk yazarlar olan Kemal Şinasi ve Abdülhak Hamid ile Yeni Türk Edebiyat ekolünün kurucuları arasında. Sezai Bey ayrıca, imparatorluğun çeşitli kademelerinde üst düzey görevlerde bulunmuş Osmanlı’nın saygıdeğer ve köklü bir ailesine mensup.

Şu an İttihat ve Terakki Partisi’nin üyeleriyle Selanik’te bulunan yeni diplomatik temsilcinin birkaç gün içinde görevinin başında olması bekleniyor.”

Sezai Bey’in resmî görev süresi olan 1909-1921 yılları arasında İspanyol basınında hakkında 25 haber çıkmıştır. Bu haberlerin 9 tanesi görevine başlamadan önce çıkan ve Madrid’e yeni atanan bu elçiyi tanıtan yazılardan oluşmaktadır. 29 Kasım tarihli *La Época* gazetesindeki “Türkiye’nin Yeni Temsilcisi”²⁶, 30 Kasım tarihli *El Correo Español* gazetesindeki “Tam Yetkili Temsilci”²⁷ ve 1 Aralık tarihli *El Liberal* gazetesinde çıkan “Türkiye’nin Yeni Temsilcisi”²⁸ başlıklı haberler bu yazılara örnek olarak verilebilir.

26 “El Nuevo ministro de Turquía”, *La Época*, 29 Kasım 1909, s. 4.

27 “El ministro plenipotenciario”, *El Correo Español*, 30 Kasım 1909, s. 3.

28 “El Nuevo ministro de Turquía”, *El Liberal*, 1 Aralık 1909, s. 1.

10 Aralık 1909 tarihli *El Imparcial* gazetesinin “Türkiye’nin Temsilcisi” başlıklı haberine göre; Sezai Bey, 9 Aralık 1909’da Madrid’e varmıştır. 10 Aralık’ta Başbakanla görüşen Sami Bey, 11 Aralık’ta Kral Hazretlerinin huzuruna çıkarak görevine resmen başlayacaktır.²⁹ Ancak İspanya kralı ile Sezai Bey arasında 11 Aralık’ta gerçekleşmesi öngörülen görüşmenin yapılamadığını, kralın Sezai Bey’i 16 Aralık’ta sarayında kabul ettiğini yine gazete yazılarından öğrenmekteyiz. *El Mundo*³⁰, *La Prensa*³¹ ve *El Siglo Futuro*³² gazeteleri 17 Aralık 1909 tarihli yazılarında bu görüşmenin gerçekleştiğini okuyucularına duyurmuştur.

Bu tarihten sonra, Sezai Bey ile ilgili İspanyol basınına en çok meşgul eden haberler, yeni elçinin ülke dışına yaptığı seyahatler olmuştur. 16 Ekim 1911 tarihli *La Correspondencia de España*³³ ve 17 Ekim 1911 tarihli *La Mañana*³⁴ gazetelerindeki haberlerden Sezai Bey’in İstanbul, Viyana ve Paris’e yaptığı seyahatlerinden döndüğünü öğreniyoruz. Bahsi geçen İstanbul seyahati sırasında Sezai Bey’in Âyan Meclisi üyeliğine talip olduğunu, ancak bu talebin reddedildiğini, kardeşine yazdığı mektuplarından biliyoruz. Sezai Bey’in İstanbul ile bağını hep sıcak tutmaya çalıştığını ve seyahatlerine devam ettiğini basında çıkan haberlerden takip etmek mümkündür. Örneğin, 30 Mayıs 1912 tarihli *La Correspondencia de España*³⁵ gazetesi Sezai Bey’in, İstanbul’a gittiğini, kendisinin İstanbul’da kaldığı süre boyunca yerine Nesih Bey’in vekalet edeceği bilgisini paylaşmıştır. Aynı gazetenin 3 Ekim 1912 tarihli yazısı³⁶ ile Sezai

29 “El representante de Turquía”, *El Imparcial*, 10 Aralık 1909, s. 3.

30 “La Gaceta”, *El Mundo*, 17 Aralık 1909, s. 2.

31 “La Gaceta”, *La Prensa*, 17 Aralık 1909, s. 2.

32 “La Gaceta”, *El Siglo Futuro*, 17 Aralık 1909, s. 4.

33 “Noticias Generales”, *La Correspondencia de España*, 16 Ekim 1911, s. 7.

34 El ministro de Turquía, *La Mañana*, 17 Ekim 1911, s. 3.

35 “Noticias Generales”, *La Correspondencia de España*, 30 Mayıs 1912, s. 6

36 “Noticias Generales”, *La Correspondencia de España*, 3 Ekim 1912, s. 6

Bey'in Paris ve İstanbul'a yaptığı seyahatlerden dönerek görevine başladığını öğreniyoruz. Bu anlamda, Sezai Bey 1912 yılının yaz sezonunu İstanbul'da geçirmiş olmalıdır. Bu yıllarda, İspanyol basınında Osmanlı'nın o dönemde yaşadığı uluslararası sorunlarla ilgili (İtalya'nın Trablusgarp'a ordu çıkarması, Balkan savaşları vb.) haberlere sıkça rastlamakla birlikte, Sezai Bey'in bu konularla ilgili bir demecine rastlamamaktayız. Görünen odur ki, bu dönemde İstanbul'a dönmek Sezai Bey'in kişisel gündemini daha çok meşgul etmektedir.

Göreve başlaması ya da yaptığı seyahatler dışında İspanyol basınında Sezai Bey'e dair iki farklı haber ön plana çıkmaktadır. İlki 22 Nisan 1914 tarihli *El Heraldo de Madrid*³⁷ gazetesinde çıkan haberdur. Habere göre, Şili'nin İspanya Büyükelçisi Enrique Larrain Alcalde'nin³⁸ eşinin İspanya'daki yabancı büyükelçilere verdiği davette, Sezai Bey de hazır bulunmuştur. Diğer haberse 18 Kasım 1919 tarihli *El Imparcial* gazetesinde çıkan "Akdeniz'deki Bilimsel Araştırma" isimli makaledir. Buna göre, *Akdeniz'de yapılacak bilimsel araştırma faaliyetlerine başlanması amacıyla bir komisyon kurulması kararı Meclis'te kabul edilmiş, çalışmaların başlangıcı için Meclis'te düzenlenen açılışa Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin Madrid'deki elçileri davet edilmiştir. Açılışa Türkiye'yi temsilen Sezai Bey katılmıştır.*³⁹

Sezai Bey'in göreve başlaması İspanyol basınında geniş yer bulmuş olmakla birlikte, görevden ayrılışı hakkında herhangi bir habere rastlanmamıştır. Bunda, resmî görevinin bitiş tarihinin 1921 yılı olmasına rağmen, 1915 yılındaki rahatsızlığından

37 "En la legación de Chile", *El Heraldo de Madrid*, 22 Nisan 1914, s. 4

38 Enrique Larrain Alcalde'yi, Türk tarihi açısından ilginç yapan nokta, yıllar sonra diplomat olarak bulunacağı Türkiye'de 1928-31 yılları arasında Yunanistan ile Türkiye arasındaki nüfus mübadelesi komisyonunda görev yapacak oluşudur. https://www.bcn.cl/historiapolitica/resenas_parlamentarias/wiki/Enrique_Larra%C3%ADn_Alcalde, son erişim tarihi: 21.02.2024.

Larrain Alcalde, Türkleri ve Türkiye'yi belki de ilk defa bu davette Sezai Bey sayesinde tanıma fırsatı bulmuştur.

39 "El estudio científico del Mediterraneo", *El Imparcial*, 18 Kasım 1919, s. 3.

sonra, önce İstanbul, sonra da tedavi için İsviçre'ye gidişi ile birlikte, İspanya'da çokça bulunamayışının etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, Sezai Bey'in göreve başlangıç yılı olan 1909'da hakkında çıkan haberlerin yoğunluğu ile görevinin sona eriş tarihi olan 1921 yılında hiçbir habere rastlanmayışını, İspanya'daki diplomatik çevrelerde umulduğu kadar aktif rol oynamamış olmasına da bağlamak mümkündür. Konuya, İspanya özelinde bakacak olursak, 1921 yılında ülkenin ve basının gündemini İspanya'nın Fas'taki toprakları ve Faslı yerel savaşılar karşısında Rif Savaşı'nda aldığı ağır yenilgi meşgul etmektedir. Bu anlamda, İspanyol basınının da yoğun olarak kendi yerel gündemine döndüğü görülmektedir. Sonuç olarak, Sezai Bey'in İspanyol basınına görev süresince ya da görevinin bitişinden çok, görevine başlangıcıyla meşgul ettiğini söylemek yerinde olacaktır.

Sami Paşazade Sezai Bey'in Eserlerinde İspanya

Sezai Bey'in edebî hayatı boyunca İspanya hakkında kaleme aldığı yazıları üç dönemde toplanabilir: İlki, İspanya'ya atanmadan öncesi (1909'a kadar); ikincisi, İspanya'daki elçilik yaptığı yıllar (1909-1921); üçüncüsü ise İspanya sonrası (1921 - 1936) olarak ayrılabilir. Bu dönemlerdeki İspanya imgesi çeşitlilik gösterir.

Sezai Bey'in 1909'a kadarki eserleri; eğitimini aldığı Fransızcanın da tesiriyle Fransız romantiklerinden etkilenererek yazdığı ilk edebî yazıları ile, Londra sefaretindeki yıllarında dışarıdan gözlemlediği Osmanlı Devleti'ne ve Jön Türklerle teması sonrasında eleştirdiği II. Abdülhamit yönetimine dair eleştiri yazılarını içerir. Sezai Bey'in bu dönem yazılarında, İspanya ve özellikle Endülüs, ders alınması gereken öğeler barındıran bir örnek niteliğindedir, dolayısıyla, siyasi ya da tarihî olarak ele alınır.

Tanzimat'tan sonra Türk edebiyatında Batı kaynaklarına karşı yoğun bir ilgi başlar. Bu durumun temel sebebi, Batı karşısında geride kaldığına inanılan Osmanlı'nın, Batı'ya ait değerleri benimseyerek sorunlarından kurtulabileceği ve onlar kadar ileri gidebileceğine dair görüşler olmasındandır.

“Ancak aydınımız batı karşısında mutlak hayranlık duyduğu için, asırlar boyu içinde yaşadığı değerlerin batı tarafından reddedilmesinden rahatsız olur. Bu değerler sisteminin başında İslamiyet gelir. (...) İslamiyetle ilgili suçlama ve redler karşısında da kendilerini savunmaya geçerler. (...) Bu devirde İttihad-ı İslam politik bir ideoloji haline gelir. Yeni Türk edebiyatında bunun sonucu olarak İslam tarihini konu alan roman ve piyesler yazılmaya başlanır.”⁴⁰

Abdülhak Hamid Tarhan'ın 1876-1880 yılları arasında yazdığı, içinde *Tarık*'ın da bulunduğu, beş piyesinin Endülüs'ü konu almasının sebebi de budur. Edebiyatımızda Endülüs'ün bu şekilde konumlandırılması, Ziya Paşa'nın 1859 tarihli *Endülüs Tarihi* isimli eseriyle zaten başlamıştır. Dolayısıyla, Sami Paşazade Sezai Bey'in siyasi yazılarında yer vermek için önünde hazır bir Endülüs imajı bulunmaktadır ve yazar da 1909 yılına kadarki ilk yazılarında bu imajı çeşitli şekillerde kullanır.

1903 tarihli “Mısır ve Mısırlılar” isimli yazısında, İngilizlerin Mısır'daki işgaline değinirken, bu işgalin sorumlusu olarak Mısır'ın geri kalmışlığını sebep gösterir ve bir zamanlar İslam'ı hakkıyla yaşayan bir belde olarak Endülüs'ten ibret alınmasını salık verir.⁴¹

Sezai Bey, siyasi yazılarında II. Abdülhamid'in politikalarını sertçe eleştirir. 1903 tarihli bir yazısında, Rumeli'deki büyük

40 İnci Enginün, “Edebiyatımızda Endülüs”, *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 32.

41 Sami Paşazade Sezai, *Bütün Eserleri 3*, haz. Zeynep Kerman, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 59.

toprak kayıplarından ve Osmanlı'nın Avrupa'dan yavaş yavaş çıkarıldığından yakınır. Abdülhamid'in izlediği yanlış siyasetin acı sonuçlarını tecrübe ettiklerini söyleyerek ekler:

“Viyan’a kadar giden Osmanlılar, bugün başlarında Abdülhamid olarak perişan ve nâlân, Asya’ya dönüyor. Denilebilir miydi ki, zamaniyla İspanya’ya, Şarlken’e karşı Fransa’yı muhafaza eden bir millet bugün iki üç vilayetini birkaç vahşi Bulgar’a karşı (...) Avrupa’dan, her ümidi, her emeli terk ederek (...) o muzlim Asya’ya, o müthiş maziye, o makber-i a’sara girsin.”⁴²

Aynı yıl yayımlanan “Karadeniz Boğazı’nda Rus Donanması” isimli yazısında, *Abdülhamid Yıldız’da, Rusya’nın Karadeniz donanması Boğaz’da*⁴³ satırlarıyla padişahın Karadeniz’deki Rus varlığından rahatsız olmadığını belirtir ve II. Abdülhamid’in bu tavrını yurdunu kendi elleriyle düşmanına teslim eden son Gırnata emiri Abdullah’ınkine benzetir: *İbnü’s Sirac hanedan-ı saltanatının Abdullah’ı’s-sagir şahsında sönen şule-i hayatı, bütün şeamet-i akıbetiyle Yıldız’da parlıyor*.⁴⁴ İki yönetici arasındaki aynı benzetmeyi 1906 tarihli “Fas” isimli makalesinde bir kez daha kullanır. Kuzey Afrika kıyılarının Avrupalı devletlerin işgali altında olmasının baş sorumlusunun, halife sıfatıyla İslam coğrafyasını koruyamayan II. Abdülhamid olduğunu düşünen Sezai Bey, bu gidişle ümmetin sonunun da Endülü’s’e benzeyeceği yorumunu yapar.⁴⁵

Sezai Bey’in, son Gırnata emirine benzettiği tek yönetici, II. Abdülhamid değildir. 1908 yılında yazdığı ve İran’daki mevcut siyasi durumu eleştirdiği “Ahval-i İran” isimli yazısında, İran Şah’ına Gırnata Emiri Abdullah’ın şehri savaşmadan düşmanı-

42 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 87.

43 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 80.

44 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 80.

45 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 236.

na teslim ettiğini ve sonra geri dönüp şehre bakarak ağladığını hatırlar. Gurnata emirinin daha sonra geldiği Fas sokaklarında *Ben Endülüs padişahı Abdullahü's-sagır'im, bana merhamet ediniz*⁴⁶ diyerek bîçare dolaştığını, ancak kimsenin kendisine dönüp bakmadığını ve bu durumun İran Şahı Muhammet Ali Şah'a ibret olması gerektiğini söyler.

1905 tarihli bir yazısında Abdülhamid'in yanlış politikaları sonucu toprak kaybettiğimizi aktarırken, sonumuzun Endülüs gibi olmamasını temenni eder. *İspanyalıların silah-ı zulm ü vahşetleriyle ah ü fğan içinde Fas'a hicret eden Endülüslüler gibi akıbet sevgili vatanımızdan cüda olacağız*.⁴⁷ 1905'te yazdığı "Abdülhamid Ahlâkîyûndan" isimli bir başka yazısında, dönemin gazetelerinden yakınır ve gazetecilerinin, kadınların peçe takıp takmadıklarını eleştirdiği kadar Abdülhamid'in politikalarını eleştirmedeğini yazar. Aynı yazısında, Endülüs'te yaşanan İslam'ın ve o dönemin kadına bakışının çok daha ileri olduğunu aktarır ve şöyle devam eder: *İslamiyeti kendilerinden aldığımız Arapların kadınları Endülüs'te camide dersler verirdi*.⁴⁸ 1904 yılında yazdığı "Yine Neşriyat" isimli yazısının hedefinde yine dönemin gazeteleri ve onların memleketin durumuna ilgisizlikleri vardır. *Memleket ahvalini anlatan bir tane neşriyat yok (...)* *Şüphe yok ki, terakkiyi kimse yolundan çeviremez. İspanya'da engizisyon ilerlemeyi durdurdu, ama önleyemedi*.⁴⁹ 1905 yılında yazdığı "Yemen" başlıklı bir başka yazısının konusu Fransa'nın Fas'ı işgalidir ve Sezai Bey yazısında İslam halifesi sıfatıyla bir kınamada dahi bulunmayan padişahı eleştirir: *Koca İslam mülkü sahipsiz*.⁵⁰ 1906 tarihli "Girit Müslümanları" isimli yazısının hedefinde yine padişah vardır ve Girit Müslümanları ile temasa geçilmediği taktirde Endülüs'ün kaybı gibi Girit'in

46 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 439.

47 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 89.

48 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 226.

49 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 155.

50 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 207.

de kaybedileceğini yazar. Sezai Bey'e göre, nasıl ki, İspanya, İslam medeniyeti ile taçlanarak bir İslam beldesi olan Endülüs tarih sahnesine çıkmıştır, aynı İslami hassasiyet Girit'e de gösterilmeli ve Girit sorunu bu şekilde çözüme kavuşmalıdır.⁵¹

Yazarın 1909'a kadar yazdığı makalelerinde İspanya bahsi sıklıkla Endülüs ekseninde geçse de, dönemin İspanyasına dair satırlara da rastlanır. Örneğin, 1899 tarihli Avrupa siyasetini konu alan "Musahabe" isimli yazısının bir bölümünde İspanya ile ABD arasındaki anlaşmazlığa da değinir.⁵² Bahsi geçen anlaşmazlık, İspanya'nın 1898 yılında ABD ile yaptığı savaşın sonucunda Latin Amerika'daki son toprağı olan Küba'yı kaybettiği ve İspanya tarihine "98 Krizi" olarak geçen buhrandır. Bu yazıdan hareketle, Sezai Bey'in Avrupa ve dünya siyasetini yakından takip ettiğini söyleyebiliriz.

Sezai Bey'in İspanya'dan döndükten sonra kaleme aldığı 1922 yılına ait İspanya'dan bahseden bir yazısı ise, İspanyol kültürüne dairdir. Şiir-şarkı ilişkisini irdelediği bu yazısında, İspanya ve İtalya hariç Avrupa'nın diğer milletlerinin musikiden anlamadığını şu sözlerle ifade eder:

"Avrupa'da yalnız İtalya ile İspanya şarkı söyler. Ekser günler Endülüs sokaklarını, balkonlarını, köylerini nağmesaz eden şarkılar altıyüz sene evvel kalb ve ruhtan neş'et etmiş feryatların telden tele geçen nağmeler gibi, asırlardan asırlara dokunarak İspanya'nın vadi ve şevahikinden dökülen aks-ı tani-ni gibi geliyordu."⁵³

Sami Paşazade Sezai Bey'in, 1909-1921 yıllarında İspanya'da görev yaptığı yıllara ait yazılarındaki İspanya ve Endülüs,

51 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 257.

52 Sami Paşazade Sezai, *Bütün Eserleri 2*, haz. Zeynep Kerman, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 22.

53 Sami Paşazade Sezai, *Bütün Eserleri 1*, haz. Zeynep Kerman, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 311.

artık siyasi boyutun dışında edebi ve kültürel bir kimliğe bürünür. Özellikle 1914 yılında çıktığı Endülüs gezisi, daha sonra 1924 yılında *Vakit* gazetesinde yayımlanacak “Gırnata” ve 1927 yılında *Yeni Kitap*’ta yayımlanacak “El-Mescidü’l-Câmia: Elhamra” isimli iki gezi yazısının ilham kaynağı olur.

Sezai Bey, Gırnata’yı görmeden önce Kurtuba’ya gelir. 5 Mart 1914 tarihli bu gezisindeki izlenimlerini “El-Mescidü’l-Câmia: Elhamra” isimli yazısında anlatır. Kurtuba’ya gelmeden önce bulunduğu Madrid’te hâlâ kar vardır, ama Endülüs âdeta bir bahar havası yaşamaktadır. Sezai Bey bu farkı, *Orada ihtiyarlık, burada gençlik beyaz*.⁵⁴ şeklinde ifade eder. Hem Madrid’in havasından hem de başkentin yorucu siyasi atmosferinden bunalmıştır. Kurtuba’nın dar sokaklarında dolanır, dar sokaklar onu Kurtuba Camisi’ne götürür. Cami eski ihtişamını korumakla birlikte, kiliseye çevrilmiş, Şarhken döneminde de mihrabı kaldırılmıştır. Ancak, Sezai Bey yine de camiden çok etkilenir.

“Ben girdiğim zaman, yüksele yüksele peyveste-i uluhiyet olmak isteyen dualar, fetyatlar, ah ü eninlerin yedi asır aralarında uçuştığı, beyaz bir ormana benzeyen bu sütunların bir tarafına güneş aksetmiş, diğer kısmı uzaklaştıkça çinilerin mai, yeşil gölgeleri içinde minadan birer sütunu andırıyordu.”⁵⁵

Bir gün sonra Gırnata’ya geçen Sezai Bey, otel odasında penceresini açtığında gördüğü Sierra Nevada Dağları ve Elhamra manzarası karşında büyülenir. Ancak bu güzellik sadece o ana has bir güzellik değildir, her şey geçmişin ruhunu da taşıdığı için güzeldir.

54 Sami Paşazade Sezai, *Sami Paşazade Sezai’nin Hikaye-Hatıra-Mektup ve Edebi Makaleleri*, haz. Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 278.

55 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 278.

“Mazi, fakat geçmemiş. (...) Elhamra’da dolaştığınız zaman, bir Endülüs meliki tahtına doğru yürürken, giydiği sırmalar içinde mai bornozunun omuzuna attığı ucu yüzünüze dokunuyor; şehrin sokaklarında yürürken Berberi neferler size dirsek vurarak geçiyor, insan El-beyza’ının bir kâşanesinden çıkan nihayetsiz siyah gözlü, kalınca kırmızı dudaklı, Afrika’nın bütün ateşleriyle şule-nisar bir Arap kızını, beş yüz sene evvel geçtiği bir bahçede, bugün aşk ve sevdâ ile öpüyor.”⁵⁶

Sezai Bey, gezisi boyunca Gırnata ve Kurtuba’da gördüğü hiçbir detayı, geçmişten ayrı düşünmez, hemen Endülüs tarihi ile bir bağ kurar. Bugünü geçmişten ayrı görmez. Âdeta, Müslüman Endülüs’ün ruhu, o günün sokaklarında gezinmektedir ve orada olup bunu görüp hissedebilen tek kişi de Sezai Bey’dir. Çünkü, bir Şarklıdır ve bu ruh tam anlamıyla ancak bir Şarklıda hayat bulabilir. Endülüs gözle değil, ancak kalple görülüp yaşanabilir.

“Elhamra’yı anlamak ve hissetmek için zannederim şarklı olmalıdır. Garplılar bu sarayda sukut-ı hayale uğruyorlar. Sarayda bir heykel, duvarlarda bir resim olmamasını garip ve büyük bir noksan addediyorlar. Halbuki bir şarklı bu hale teessüf eder, fakat şaşmaz. Avrupalılar Elhamra sarayı mimarlarını, sanatlarının kanununu bilmemekle veya hayal uğrunda fedâ eylemekle itham ediyorlar. Mimar olmayan gerçekten bir şarklı bu hale hiç teessüf etmez.”⁵⁷

1924 tarihli “Gırnata” isimli yazısının konusu da Endülüs tarihi ve Gırnata’nın güzellikleridir. Sezai Bey, Endülüs emirlerinin kendi içindeki anlaşmazlıkların, bu güzelim beldenin Müslümanların elinden çıkmasına nasıl sebep verdiğinden yakınır, o sırada çevresinde temaşa ettiği bu güzelliklerin artık

56 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 280.

57 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 279.

bir İslam beldesine ait olmayışına üzüldür. *Arap şairlerinin «güneş kâinatı seyir ve devrinde hiçbir zaman Suriye’de Şam, Endülüs’te Gırnata gibi iki şehir-i dil-âram görmemiştir» dedikleri şehre ben girerken güneş gördüğü bugünkü Gırnata’dan yüzü kızararak gurub ediyordu.*⁵⁸ şeklinde övdüğü satırlarla başladığı yazısında sık sık bu beldenin güzelliklerine değinir. İbn-i Haldunların İbn-i Battutaların yetiştği bu toprakları anlatırken, Tanzimat sonrası aydınlarının İslam’ın ortak kültür mirası saydığı Endülüs imgesine vurgu yapar ve Gırnata’nın İslam’ın son kalesi olarak görevini yerine getirdiğini belirtir: *Zamanında her biri medeniyet-i sahîhaya birer merkez olan ve tevhid-i kalb etmedikleri için bilâhare düşman eline düşen Kurtuba’dan, Valansiya’dan, İşbiliye’den İslâm son merhalesine, son melce addettiği Gırnata’ya sığınıyordu.*⁵⁹

Yazar, Gırnata’da gördüğü güzelliklerden çok etkilenmiştir. Hem “Gırnata”nın hem de “El-Mescidü’l-Câmia: Elhamra” yazılarının ortak noktası, Endülüs’ün eşsiz manzarası ve bu manzaranın ruhunda uyandırdığı akislerdir:

“Vaktiyle Arap aile-i asaletinin ikametgâhı olan El-beyzain mahallesi kapılarını eski sahiplerine, (...) açmış, bekliyor gibi duruyor. (...) Karşıda Siera Nevada dağının eteklerine doğru bir tepesinde İspanyalıların «Arabın ah ettiği yer» dedikleri mevzi, kendisine bir şarklı Müslümanın baktığını görür gibi duruyor (...) Gırnata’nın bâis olduğu tahassüsât, ne Tedmir harabelerinden, ne Akrepollerden, ne Kolize’lerden hâsıl olan intibaata benzemiyor. Başka bir yerde duyulmaz, münferit, yegâne bir his!”⁶⁰

58 Sami Paşazade Sezai, *Bütün Eserleri 1*, haz. Zeynep Kerman, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 286.

59 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 286.

60 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 289.

Kurtuba’da bir gün kalan yazar, 6 Mart 1914’te Gırnata’ya geçer. 1. Dünya Savaşı henüz başlamamıştır, ama Avrupa’yı her milleti etkileyen derin bir rahatsızlık dalgası sarmıştır. Üstelik Osmanlı Devleti de Balkan Savaşı’ndan yeni çıkmıştır. Bu atmosferde, böyle güzel bir beldeyi her şeyden uzakta geziyor oluşu, Sezai Bey’e hayret verici gelmektedir.

“Sene, insaniyetin yüzlerce asırlık hayat ve tarihinde bundan mel’un, bundan musibet-engizini görmediği 1914 idi. İnsaniyetin âfâk-ı mukadderatında kıyametler hazırlanırken, burada tabiatın ufukları âsûde, dağlar, vadiler şedaid-i şitadan âzâde çayırılar, çemenler, ağaçlar yeni bir hayatın verdiği şevk ve şuleler, çiçekler içinde idi. Tabiatın ne vazifesi!”⁶¹

Sezai Bey, Gırnata gezisine yeğeni Nebil ile çıkar. İkili, Elhamra Sarayı’nın yanında bir otelde kalırlar. Yazar, burada başka ülkelerden gelen turistleri ve onların Gırnata ile ilgili fikirlerini gözlemleme imkânı bulur. Örneğin, Avusturyalı bir hanım, yeğenine şöyle bir itirafta bulunur: *Pek çok yer gezdim. Pek çok yer gördüm. Hiç birisinde Gırnata’nın, Elhamra’nın bende hasıl ettiği tesiri duymadım. Bu tesir hissiyatımın ıttırad ve intizamını ihlal, fikrimi garip bir ateşle iş’al etti. Ben buradan yarın sabah gidiyorum. Daha ziyade kalırsam çıldıracağım.*⁶² Buradan hareketle, Sezai Bey kendine şu soruyu sorar: *Acaba bu insanlar, nasıl bir beldede olduklarının idrakinde midir?*⁶³ Yazar, Gırnata’nın güzelliklerinin kendinde ya da bir Müslümanda uyandıracığı hislerle bir Avrupalı’da uyandıracığı hislerin aynı olmayacağı görüşündedir. Çünkü onca güzelliğin arasında, otelin restoranında bu Batılı turistler ticaretten, borsadan bahsetmektedirler. Ona göre, Gırnata’yı gören kimsenin o atmosferde

61 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 278.

62 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 289.

63 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 289.

ferde başka hiçbir şeyle meşgul olması mümkün değildir. *Bu Amerika cumhuriyetinin kralları, ekser ticarette bankalarda, borsalarda kesb-i servet-i bî-pâyân etmiş şu'un-ı asrın hâkimi olan bu maliyun-ı mübareze-i kıyamet-nümun içinde Endülüs hâtıra-i zevalinin bugünkü sükûnetinden ne işitirler?*⁶⁴

Odasına dönüp penceresini açan yazar, dışarıda âdeta bir kadının hayaliyle karşılaşır. Bu kadın *Arap'ın ah ettiği* yer denilen, son Gırnata emirinin terk etmeden önce şehre son bir kez baktığı yerde durmaktadır. Sonra kadının Gırnata emirine si-temkâr seslenişinden, onun emirin annesi Ayşe olduğunu anlar. Hayalindeki kadın, Sezai Bey'i fark eder ve elinde tuttuğu bir kitapla yazara doğru gelir. Sezai Bey, kadının önünde saygıyla diz çöktüğü sırada, kadın ona hitap eder:

"Ben Endülüs'te ebedi veda eylediğimiz bu yeri daima gece yarılarından sonra tavaf ederim. Devletini müdafaa edemeyen oğlum burada ağlamıştı. Beş yüz seneden beri burada ağlıyor. Hıfzına ibraz-ı liyakat edemediği Kur'an-ı Kerim'i elinden alarak o kitab-ı izzeti samimi, fedakar, yolunda canlar işar eden, kanlar döken Anadolu'ya vermek için sana tevdi ediyorum."⁶⁵

Daha sonra semaya uçarak kaybolur ve Sezai Bey, rüyadan uyanır. Artık, Endülüs'ün bütün mirası bir Şarklı ve bir Osmanlı olan Sezai Bey'in omuzlarındadır.

Sami Paşazade Sezai Bey, İspanya'dan döndükten sonra kaleme aldığı diğer yazılarında da İspanya'daki izlenimlerine değinir. 1914 yılında yaptığı gezinin ürünü bu iki gezi yazısını, zaten İstanbul'a döndüğünde yazar. Bunun dışında Sezai Bey'in Viyana sefiri eniştesi Mahmut Nedim Paşa'nın kardeşi Samiye Hanım'ın kızı İclal'in, 14 yaşındayken ölümü üzerine yazdığı 1923 tarihli "İclal" isimli yazısı, içinde çok çeşitli İspanya betimlemelerini barındırır. Yazı *Madrid'ten mezunen Vaniköy'e*

64 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 289.

65 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 290.

*geldiğim zaman o dört yaşına gelmişti.*⁶⁶ cümlesiyle başlar. Yazar Gırnata'da iken İclal'den bir mektup alışını anlatır.

“Yolumda ilerlediğim zaman Endülüs şafağı, gül renginde parmaklarıyla bana Elhamra sarayının kapısını açıyordu. Sarayın içi de bir şafaktı. (...) Tabiatın, insanlığın tasfiye oluna oluna mertebe-i kemale suud etmiş bedayii ile İclal gibi sarı saçlar içinde bir çehre, o çehrede bir kırmızı kadife dudaklara nagehani inciler ta'lik eden tebessümle ne kadar münasebeti var. O gün bedaiye dair ne gördümse hepsi İclal idi.”⁶⁷

Sezai Bey, 1932 yılında Hikmet Feridun Es tarafından yapılan bir röportajında İspanya anılarını anlatırken, unutamadığı İspanyol aşkıdan da bahseder. Madrid'deki sefareti sırasında Endülüslü bir dansöz olan Consuela'ya tutulmuştur ve ona ait bir fotoğrafı hâlâ saklamaktadır. Sezai Bey, Consuela'yı şöyle tarif eder:

“Belki İspanyolların, Andaluzlu genç kızların en güzeli idi. Karanlık kutup geceleri kadar siyah gözler... Andaluz'un yaz günleri kadar sıcak bakışlar... Küçük ağız... Katran gibi düz, siyah saçlar... İşte Consuella... Onun kastanyetler elinde bir dans edişi, bir ayağını yere vuruşu vardı, görmeliydiniz Feridun Bey...”⁶⁸

Sonuç

Çalışmamız boyunca, sadece bir yazar olarak değil aynı zamanda diplomat olarak da görev yapmış olan Sami Paşazade Sezai Bey'in, edebiyatçı kimliğinin gölgesinde kalmış ve üzerinde çok

66 Sami Paşazade Sezai, *Sami Paşazade Sezai'nin Hikaye-Hatıra- Mektup ve Edebi Makaleleri*, haz. Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 143.

67 Sami Paşazade Sezai, *age.*, s. 146.

68 Sami Paşazade Sezai, *Bütün Eserleri 2*, haz. Zeynep Kerman, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 185.

durulmamış bu özelliğini incelemeye çalıştı. Bu noktada, hem kronolojik olarak görev yaptığı yabancı başkentlerdeki çalışmalarını aktarırken, hem de bunların kalemi ve fikir dünyası üzerindeki etkilerini inceledik. Çalışmamıza konu olan dönem Sezai Bey'in resmi olarak görev yaptığı 1909-1921 arasını kapsayan Madrid sefaretindeki yıllarıdır. Çünkü bu dönem, hem iki ülkenin cumhuriyete geçişten önceki son yıllarıdır, hem de Osmanlı'nın son İşpanya elçisi olan Sami Paşazade Bey'in elçilik yaptığı yıllardaki İşpanya gözlemleri sadece İşpanya'yı değil, aynı zamanda iki ülkenin geçmişi üzerinden yaşadığı dönemi de mukayese ettiği zengin bir kaynaktır. Sami Paşazade Sezai Bey, görevi dolayısıyla sadece Madrid'de bulunmakla kalmaz, ayrıca güneye inerek Kurtuba ve Gırnata'yı da gezer. Yaptığı iki seyahat hakkındaki gözlemlerini "Gırnata" ve "El Mescidü'l-Camia: Elhamra" isimli yazılarında anlatır. Bu noktada, yazarın hem dönemin İşpanyası, hem de geçmişe dair izler taşıdığını düşündüğü Endülüs hakkındaki gözlemleri, bir Osmanlı aydınının gözünden İşpanya'yı tanımak için önemli bir kaynaktır.

İşpanya'ya gitmeden önce de Sezai Bey'in, İşpanya'ya ve özellikle Endülüs'e dair bir fikri bulunmaktadır. Bu fikirler, Ziya Paşa ile başlayan ve Abdülhak Hamid Tarhan ile devam eden bir imajın yansımalarıdır. Ancak, Sezai Bey, Madrid'e gitmeden önce, İşpanya ve Endülüs başlıklarını tarihî ve siyasi boyutlarıyla ele almış ve mevcut yönetimi eleştirmek için bir araç olarak kullanmıştır. Oysa, Madrid sefareti sırasında doğrudan gözlemleme şansı yakaladığı bu kültüre dair fikirleri, özellikle 1914 yılında Kurtuba ve Gırnata şehirlerine yaptığı gezilerle zirveye ulaşmıştır. Fakat, bu tarihten sonra kaleme aldığı satırların, sadece o günün İşpanyası değil, geçmişten gelen yoğun anılarla da harmanlandığını söylemek gerekir. Edebiyatçı bir diplomat olarak eserlerinde İşpanya'nın nasıl yer aldığını incelediğimiz bu çalışmamızda aktardığımız gibi, 1914 yılının Sezai Bey için Endülüs hakkında bir zihinsel kırılmayı da ifade ettiği-

ni söyleyebiliriz. Öyle ki, bu tarihten önce yazılarında yer bulan İspanya imajı daha gerçekçiysen, Sezai Bey'in, Endülüs'ü kendi gözleriyle gördükten sonra yazdıkları ise hayalle gerçeğin birbirine girdiği, âdeta yitik bir cennetin anlatımıdır. Bu dönemdeki yazıları daha çok Endülüs'e bir güzelleme, geçmişe özlem ve bir daha geri gelmeyecek o yitik cennete yakılan bir ağıt gibidir. Elçilik görevinden sonra kaleme aldığı anıları ve yazdığı yazılarında yine bu Endülüs algısı ve yitik cennetin izleri görülür.

Sezai Bey'in yazılarındaki Endülüs imgesini, sadece 1914 yılındaki gezisine bağlamak elbette eksik kalacaktır. Ancak, bu coğrafyayı kendi gözleriyle görüp atmosferini teneffüs ettikten sonra, bir edebiyatçı hassasiyetiyle yaklaştığı Endülüs'le şiirsel bir bağ kurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Burada ayrıca, Sezai Bey'in İspanya'da geçirdiği yılların, Osmanlı'nın çöküş yılları olduğunu, bu anlamda da yazarın Osmanlı-İspanya ilişkisinden daha çok, Osmanlı-Endülüs arasında bir bağ kurduğunu söyleyebiliriz. Endülüs tarihe karışmıştır ve Sezai Bey, aynı şeyin Osmanlı'nın da başına gelmesinden çok korkmaktadır. Kaçınılmaz sonun yaklaşmakta olduğunu gören Sezai Bey, yitip giden Endülüs kadar, yitip gitmekte olan Osmanlı'ya da ağlar. Endülüs ile ilgili satırları, aslında bir anlamda Osmanlı'ya da bir ağıttır. Bu nedenle, görünürde yitik cennet Endülüs'ü okuduğumuz satırlar, aslında Sezai Bey'in kendi yitik cenneti, kendi vatani, yani, Osmanlı'sıdır.

Kaynaklar

Gazete Yazıları

"El nuevo representante otomano", *La Correspondencia de España*, 25 Kasım 1909.

"El Nuevo ministro de Turquía", *La Época*, 29 Kasım 1909.

"El ministro plenipotenciario", *El Correo Español*, 30 Kasım 1909.

- "El Nuevo ministro de Turquía", *El Liberal*, 1 Aralık 1909.
"El representante de Turquía", *El Imparcial*, 10 Aralık 1909.
"La Gaceta", *El Mundo*, 17 Aralık 1909.
"La Gaceta", *La Prensa*, 17 Aralık 1909.
"La Gaceta", *El Siglo Futuro*, 17 Aralık 1909.
"Noticias Generales", *La Correspondencia de España*, 16 Ekim 1911.
"El ministro de Turquía", *La Mañana*, 17 Ekim 1911.
"Noticias Generales", *La Correspondencia de España*, 30 Mayıs 1912.
"Noticias Generales", *La Correspondencia de España*, 3 Ekim 1912.
"En la legación de Chile", *El Herald de Madrid*, 22 Nisan 1914.
"El estudio científico del Mediterraneo", *El Imparcial*, 18 Kasım 1919.

Kitap ve Makaleler

- Ayvazoğlu, Beşir, "Edebiyatımızın Sancılı Hariciye Yılları: Ali Aziz Efendi'den Yahya Kemal'e", *Türk Edebiyatı*, S. 428, Haziran 2009, s. 18-25.
- Enginün, İnci, Abdülhak Hamid Tarhan Tiyatroları C I-VII, haz. Tarık İbn Musa-Tezer-Nazife-Abdullahü's-Sagır, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- , "Edebiyatımızda Endülüs", *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- Güler, Güven, *Sami Paşazade Sezai ve Eserleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- Halman, Talat Sait, "Seza'î", *The Encyclopaedia of Islam*, C IX, Leiden 1997, s. 150.
- Kerman, Zeynep, "Sami Paşazade Sezai", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XXXVI, İstanbul 2011, s. 77-78.
- , *Sami Paşazade Sezai*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Sami Paşazade Sezai, *Bütün Eserleri 1, 2, 3*, haz. Zeynep Kerman, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- , *Sami Paşazade Sezai'nin Hikaye- Hatıra- Mektup ve Edebi Makaleleri*, haz. Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.

Elektronik Yayınlar

- "Enrique Larrain Alcalde", Biblioteca del Congreso Nacional de Chile / BCN, https://www.bcn.cl/historiapolitica/resenas_parlamentarias/wiki/Enrique_Larra%C3%ADn_Alcalde, son erişim tarihi: 21.02.2024.

IV. OTURUM

Cumhuriyet Dönemi Yazınında Diplomasi

Şair Enis Behiç Koryürek'in Hayatında Macaristan: Budapeşte'de Koryürek'in Torunlarıyla Karşılaşma

ŞAKİR FAKILI¹

Budapeşte Yunus Emre Kültür Merkezinde bir etkinlik sonrasında, bir Macar dostumuz, şair Enis Behiç Koryürek'in torunları olduğunu belirterek, Vera ve Agneş Koryürek isimli, ellili yaşlarda iki kız kardeşi eşimle bana tanıştırdı. Yanılmıyorsa 2015 yılıydı. Macar vatandaşı Koryürek kardeşler, dedelerinin soyadını gururla taşıdıklarını, Türkiye'ye hiç gitmediklerini ve Türkçe bilmediklerini, Yunus Emre'de Türkçe kurslarına henüz başladıklarını söylediler. Tanışmamızdan kısa süre sonra, önerimiz üzerine, Koryürek kardeşler Büyükelçiliğimiz desteğiyle, bir haftalık bir programla İstanbul ve Ankara'yı ziyaret ettiler. Bu vesileyle dedelerinin Cebeci Mezarlığındaki kabrini ziyaret ederek bazı akrabalarıyla görüştüler. Dönüşlerinde dostluğumuzu sürdürdük; bizlere, geçmişte kalan hüznü anılarını, hiç görmedikleri dedelerinin, babaları Hasan'a yazdığı mektupları, Hasan'ın 1956 Macar İhtilaline katılımını, babası gibi edebiyata meraklı bir yurtsever olduğunu anlattılar.

Bizlerin sadece ünlü bir şair olarak tanıdığı Enis Behiç Koryürek'in yaşamında, Hariciye memuru olarak gittiği Macaris-

1 Emekli Büyükelçi.

tan nasıl bir iz bırakmıştı? Orada kalan aile bireyleri nasıl bir yaşam sürmüştü?

Hayatı

İstanbul'da 1892'de doktor Behiç beyin oğlu olarak dünyaya gelen Enis Behiç, 1913'te Mülkiye'yi birincilikle bitirerek, Mart 1914'te Hariciye Nezaretine Üçüncü Kâtip olarak girmişti. 1915 Eylül'ünde Bükreş Büyükelçiliğine Üçüncü Kâtip, 1916 Haziran'ında Budapeşte Başşehbenderliğine (Başkonsolosluğuna) Kançılar, daha sonra Muavin Konsolos unvanıyla tayin oldu. Hariciyeye girerken sahip olduğu Fransızcasına ilaveten Budapeşte'de Macarca da öğrendi. 2 Ekim 1919'da ilk eşi Fransız vatandaşı Gabi (Gabrielle Guillemet) ile evlendi. 1919'da Kurtuluş Savaşı başladığında vatanım tehlikede diyerek Anadolu'ya geçti. Haziran 1921'de Müdafaa-i Milliye teşkilatına alındı. Eylül 1922'de Fransız eşinden boşandı. Bu evlilikten, Budapeşte'de, ileride duyarlı sanatçı yüreğinin evlat özleminde *kor* gibi yanmasına yol açacak oğlu Hasan dünyaya geldi. Oğlunu 1929'da ilk ve son kez sadece bir defalığına Budapeşte'ye giderek görebildi.

Enis Behiç Türkiye'ye geldikten sonra 1922'de Edirne Vilayeti Hukuk İşleri Müdürlüğü, Lise Fransızca öğretmenliği, 1930-1936 arasında Başbakanlığa bağlı Yüksek İktisat Meclisinde Genel Sekreterlik, daha sonra İktisat Bakanlığı İş Dairesi Başkanlığı, bilahare Dairenin Çalışma Bakanlığına dönüşmesi üzerine Bakanlık Müsteşarlığı yaptı. 1946 seçimlerinde Demokrat Parti'den Zonguldak milletvekili adayı olduysa da seçilemedi, emekliye ayrıldı. Bu tarihten vefat ettiği 1949 yılına kadar içine kapandı, zamanını mistik ve tasavvufi konulara ayırdı.

Fethi Tevetoğlu, onun yaşamı ve eserleri hakkında yazdığı kitapta, Enis Behiç'in yaşam boyu hep şair kaldığını, güzel keman

çaldığını, hep hariciyeci gibi yaşadığını ve özenli giyindiğini, duygulu, mizah yönü güçlü, zeki bir insan olduğunu yazmıştır.

Enis Behiç ve Macaristan

Enis Behiç'in görev yaptığı dönemde Macaristan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun parçası, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun müttefiki idi. Birinci Dünya Savaşında yenilmiş ve topraklarının üçte ikisini kaybetmişti. Bunun yanı sıra, Budapeşte'de 1913'te *Turan* dergisinin yayına başlamasıyla, eğitim için orada bulunan Türk gençlerini de etkileyen Turancılık akımının güçlenmeye başladığı bu ülke, aynı zamanda dünyada Türkolojinin de beşiği kabul ediliyordu.

Enis Behiç'e kol kanat geren ve yetişmesine katkıda bulunan dönemin Budapeşte Başkonsolosu Müftüoğlu Ahmet Hikmet, Türk-Macar akrabalığının kökleşmesi için gayret eden faal bir diplomat, aynı zamanda Türkçü yönüyle bilinen, pantürkizm temalı *Gönül Hanım* adlı romanın yazarı bir edebiyatçıydı. Enis Behiç ile birlikte Budapeşte'deki Gül Baba Türbesinin bir Türk ziyaretgâhı ve müzesi olarak ihya edilmesi yönünde çalışmaları olmuştu. Enis Behiç, *Yüreğimdeki kor'u ondan aldım*. demiştir. Keza aynı dönemde, tanınmış Macar tiyatrocu ve gazeteci Dr. Attila von Orbok, *Ermenilerin İhtilal Hareketi* başlığıyla, 1915 olaylarını konu alan ve Türk görüşlerini savunan belki de dünyada bu alanda yayınlanmış ilk kitabı kaleme almıştı. Yayınlanmasından yüz yıl sonra yine Budapeşte'de bu nadide eserin İngilizceye ve Türkçeye çevrilerek basılmasını sağlamıştık.

Enis Behiç'in 1919'da Anadolu'ya geçişinin, Macarlara özgü inceliğin güzel bir örneğini oluşturan ilginç bir öyküsü de var. Yola çıkacak parası olmadığından, Enis Behiç Macar Başbakanına çıkarak sıkıntısını açar ve yardım ister. Başbakan, in-

ce bir davranışla ona saf kan altı at hediye eder. Binadan ayrılırken atları satın almaya hazır kişiler kendisini bekliyordur. Enis Behiç atların parasıyla Anadolu'ya hareket eder.

Şiirleri

Beş Hececiler grubuna mensup yurtsever bir şair olarak tanınan Enis Behiç Koryürek, diğer Hececiler Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç, Halit Fahri Ozansoy ve Faruk Nafiz Çamlıbel ile birlikte edebiyat tarihimizde güzide bir yere sahiptir. Koryürek'in Balkan Savaşı döneminde Ziya Gökalp'ten etkilendiği, hece veznine onu Gökalp'in özendirdiği biliniyor. Gençliğinde kısa bir süre Fecr-i Âti grubuna katılan Enis Behiç'e, Abdülhak Hamit'in, daha 19 yaşında iken *Siz edebi ufkumuzda doğan yeni bir güneşsiniz*, dediği rivayet ediliyor. Musiki üstadı Sadettin Arel onun için *Yüreğinde korlar yanan ateşli bir gençti*, demiştir. Edebiyat tarihçisi Nihat Sami Banarlı, onun *Yaşadığı çağların milliyetçi cereyanına uymak bakımından devrinin birçok hececisinden daha üstün bir yere sahip olduğunu* söylemiştir. Şairimizin *Turan Kızları* ve *Tuna Kıyısında* başlıklı şiirleri, Macar Şair Viktor Béla tarafından Macarcaya çevrilmiştir. Kendisi de Şandor Petöfi'nin *Sevgilim ve Kılıcım* ile *Bahar ve Kış* şiirlerini, Dalmady Gyözö'nün 1877'de Ruslara karşı Şipka Balkanlarını savunan Türk kahramanları için yazdığı *Türk Askerleri* şiirini Macarcadan Türkçeye çevirmiştir.

Koryürek'in tanınan şiirleri arasında, Kurtuluş Savaşına katılmak üzere gelirken yazdığı *Ey Türkeli* şöyleydi:

*Ey Türkeli, ben uzaktan gelen yorgunum,
Dinle beni, ben de senin bir öz oğlunum:
Geceleyn çölde yalnız kalan bir yolcu
Bir solgun ılık fark edince nasıl sevinir,*

*Nasıl bütün ümidini bağlarsa ona,
Ben de öyle yad elinden baktım vatana
Sen uzaktın benden, fakat kalbim senindi,
Ey Türkeli hasretin ta ruhuma sindi.*

Enis Behiç, Macar halkının ülke topraklarını kaybedişi nedeniyle yaşadığı acılara, gençlik yıllarını Macaristan'da geçirmiş, Macarları yakından tanımış, sevdiği biricik oğlunu orada bırakmış biri olarak, 1932 yılında yazmış olduğu, *Macar Duası* başlıklı şu şiiriyle ortak olmuştur:

*Pozsony'de yeniden Macarca işitilsin
Kassa'daki çan yine Macarca çalabilsin,
Göster bize en doğru yanılmaz adaletini
Sırtımızda şaklayan bu kamçılar kırılsın
Yeniden dirilelim, kefenimiz yırtılsın!
Zalimlerin elinden kurtar, ey Tanrı bizi,
Macarlara kavuştur çalınan ülkemizi.*

Bu şiirin ilk dizesinde geçen Pozsony (okunuşu Pojony) Macaristan'ın eski başkenti, hâlen Slovakya'nın başkenti Bratislava'dır.

Bu arada, halkımızın çok sevdiği bir şarkının sözlerinin de ona ait olduğunu kaydedelim. Doğrusu Budapeşte'deki görevimden (2013-2017) önce, Erol Sayan'ın bestelediği, Rast makamından, Türk Sanat Müziğinin sevilen *Geçsin günler, haftalar, aylar, mevsimler, yıllar/Sen gözlerimde bir renk, kulaklarımda bir ses ve içimde bir nefes olarak kalacaksın*. şarkısının güftesinin Enis Behiç Koryürek'e ait olduğunu bilmiyordum. Hasretle dolu bu sözlerin şairin ilk eşi Gabi'ye mi, yoksa Macaristan'da kalan ve sadece mektuplarla ulaşabildiği oğlu Hasan'a mı söylendiğini bulup çıkarmak gerçekten kolay değil.

Edebiyatımızda Enis Behiç'in oğluna duyduğu derin özlemin bir benzerini, belki de şair Nazım Hikmet'in İstanbul'da kalan oğluna Varna'dan yazdığı, içinde özlemini *deli hasret* olarak haykıran *Memet* şiirinde bulmak mümkün.

Hasan Enis Peter Koryürek: Evlat hasretinin hüzünlü öyküsü

Enis Behiç, Fransız eşi Gabi'den 14 Eylül 1922'de boşandıktan sonra, Budapeşte'de bu evlilikten oğulları Hasan 16 Nisan 1923'te Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak dünyaya geliyor. Babasının gönlünden, çocuğun adını Hasan Argon koymak geçiyor. Doğum kayıtlarına çocuk "Hasan Enis Peter Argon" olarak yazılıyor. Fransız anne ise onu katolik kilisesinde Rogerius adıyla vaftiz ettiriyor. Anne başlangıçta Hasan'ı altı yaşına geldiğinde babasına bırakmayı kabul etmiş olsa da çocuğunu kendi yanında Macaristan'da büyütme ve onu babasına vermeme düşüncesinden bir türlü uzaklaşmıyor. Boşandıktan sonra Türkiye'de kalan Enis Behiç 1929 yılına kadar oğlunu göremiyor. Maddi güçlüklerin üstesinden gelerek yıllar sonra, 1929'da Budapeşte'ye seyahatle, Gellert Otelinde bir günlüğüne oğluyla kucaklaşabiliyor. Dönüşünden itibaren altı yaşındaki oğluna Fransızca mektuplar yazmaya başlıyor. Mektuplarda uzaktaki oğlunun Türk kültürüne yabancı kalmaması, annesini sevmesi ve erdemli bir insan olarak yetişmesi için öğütler vermeye çalışıyor. Bu mektuplar da aslında Enis Behiç'in kaleminden çıkan değerli yazınsal örnekler olarak kabul ediliyor. Söz konusu mektuplar değerli bilim insanı Prof. Dr. Melek Çolak tarafından 2009 yılında *Budapeşte'ye Mektuplar* adıyla (Akçağ Yayınevi) kitaplaştırılmış, bilahare Türkolog Edit Taşnadi tarafından, Türkolog Laura Pal'in desteğiyle, *Enis Behiç Koryürek Levelei Budapestre* adıyla 2011'de Macarcaya çevrilmiştir.

Annesinin, babasından gelen mektupların tamamını Hasan'ın okumasına izin verip vermediği bilinmiyor. Küçük Hasan'ı annesi 1930'da Fransa'ya götürür, üç yıl orada kaldıktan sonra Macaristan'a dönerler. Hasan eğitimine Macaristan'da devam eder. Enis Behiç bir mektupta oğluna Atatürk'ün resmini de gönderir. 1939'dan itibaren anne ve oğluna Budapeşte Büyükelçiliği aracılığıyla para havalesi de yapar. Ancak İkinci Dünya Savaşının başlaması haberleşmelerini aksatır. 1944'te mektuplar kesilir. 1945'te Hasan, Macar İbolya ile evlenir. Savaş sonrasında Macaristan'ın kapalı rejimi, babayla haberleşmelerini tamamen engeller. 1951'de Türk vatandaşlığını koruyarak "Hasan Enis Peter Koryürek" adıyla Macar vatandaşlığı da alan Hasan, hayatını mükemmel Fransızcasının da katkısıyla çevirmen, yazar ve gazeteci olarak kazanmaya çalışır.

Hasan 23 Ekim 1956'da başlayan Macar İhtilaline faal olarak katılır, ihtilali destekleyen ateşli yazılar yazar. Ancak ayaklanma 4 Kasım 1956 tarihinde Rus ordusu tarafından kanla bastırılır. Aralık ayında Hasan bir gezi grubuyla Fransa'ya gider. Dostları ona dönmemesi için haber gönderirler. Ama o tıpkı babasının 1919'da Anadolu mücadelesine katılması gibi, Fransa'da kalmaz, ülkesine döner ve tutuklanır. Sağlık nedeniyle bir süre sonra tahliye edilse de artık yaşam mücadelesi onun için daha da zorlaşmıştır.

Hasan, babasının ölüm haberini yedi yıl sonra 1956'da öğrenir. Türk edebiyatına ilgi duyar. 1963'te Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'ini Fransızcadan Macarcaya çevirir. Türkçe öğrenmeye çalışır, Türkologlarla görüşür. Babasının bazı şiirlerini çevirir. Kendisinde *Babasının duyarlı ve ince edebi yönü* olduğunu söyleyen, babasının ikinci eşi Müfide hanımla, ayrıca halası Güzin Günege ile mektuplaşır. 1970'te annesi Gabi vefat eder. Sağlık sorunları, depresyon ve geçim sıkıntısı Hasan'ın peşini bırakmaz, rejimin baskıları da onu iyice bunaltmıştır. Çocukluktan beri farklı iki kültürün evliliği, annesinin babasıyla iliş-

kilerini sınırlamaya çalışmış olması da üzerinde yük olarak kalmıştır. Hasan ne yazık ki 1978'de, eşini, üç kızını ve oğlunu geride bırakarak yaşamına kendi eliyle son verir.

Enis Behiç Koryürek'in ismi ölümünden sonra Ankara Çankaya'da bir sokağa verilmişti. Onun Türk edebiyatına olduğu kadar, şiirleriyle ve Budapeşte'de iken yaptığı çalışmalarla Türk-Macar kültürel ilişkilerine ve dostluğuna da katkıları bulunduğunu görmezden gelmek mümkün değildir. Budapeşte'nin parklarında ve sokaklarında, bu tür katkılarda bulunan sanatçıların büstlerini, isim plaketlerini görmek olanaklıdır. Budapeşte'deki son görev yılımda, Enis Behiç Koryürek'in de büstünün yaptırılarak uygun bir park ya da sokağa konulmasının anlamlı olacağını düşündüm. Bu yönde kalan zaman içinde bazı girişimler başlattım, ancak sonuç alabilmek mümkün olmadı. Belki gelecek kuşaklar bu girişimi sonuçlandırabilir.

Enis Behiç Koryürek'in aziz hatırasına saygıyla,

Urla, 25 Nisan 2023

Kaynaklar

Enis Behiç Koryürek, Hayatı ve Eserleri, haz. Fethi Tevetoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Enis Behiç Koryürek'ten Budapeşte'ye Mektuplar, haz. Melek Çolak, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

Diplomasi ve Roman

FIRAT SUNEL¹

Kıymetli meslek büyüklerim ve akademisyenlerimizin zenginleştirdiği *Türk Diplomasisinde Edebiyatın İzleri*'ni sürdüğümüz sempozyumun sonunda, roman yazarı bir Büyükelçi olarak kendi deneyimlerimden de istifadeyle özellikle diplomasi ve roman bağlamında katkıda bulunmaya, biraz da diplomatları anlatmaya çalışacağım.

Önce birkaç kelimeyle edebiyat ile diplomasinin buluştuğu noktaya değinmek istiyorum.

Diplomasinin sadece devletler arasındaki ilişkileri düzenlemediği; aynı zamanda bir kalp kazanma sanatı olduğu herkesçe bilinmez. Günümüzde kamu diplomasisine tekabül eden bu kavram, devletlerin yumuşak güçlerini kullanarak kamuoyu oluşturmalarını tasvir eder. Yumuşak güç olarak kültür ve sanat halklar arasında köprüler kurulmasını sağlar ve edebiyatın bu köprülerin kurulmasında çok müstesna bir yeri bulunmaktadır.

Edebiyat demek duygu demektir, düşünce demektir, kültür ve sanat demektir. Edebî eserler bir ülkenin insanının, kültürünün, tarihinin ve toplumsal hayatının aynasıdır. Bu yüzden de halkların birbirlerini tanımada ve aralarında köprülerin te-

1 T.C. Yeni Delhi Büyükelçisi-Yazar, ORCID: 0009-0009-1666-0285.

sis edilmesinde çok önemli işlevleri vardır. Ve edebî eserler, halkları birbirlerine yakınlaştırmak temel görevleri arasında olan diplomatlar tarafından kaleme alındığında farklı bir anlam kazanırlar.

Bu bağlamda diplomasi ve edebiyat birbiriyle iyi geçinen iki arkadaş gibidir.

Nobel edebiyat ödülü kazanmış şair ve yazarlar arasında çok sayıda diplomat olmasının sebebi de bence budur. İzmir-Urla'da doğup mübadeleyle Yunanistan'a giden Nobel ödüllü şair Yorgos Seferis, Ankara'da da uzun yıllar diplomatlık yapmış dünya çapında bir şairdir. Pablo Neruda başkonsolosluk yapmıştır. Meksikalı Octavio Paz, edebî eserlerinin bir bölümünü şu anki görev yerim olan Yeni Delhi'deki diplomatlık yıllarında yazmıştır. Latin Amerika'nın ilk Nobel ödüllü kadın yazarı Gabriella Mistral, *Na Drina Kuprija, Drina Köprüsü* romanının yazarı Ivo Andrić, hepsi edebiyatçı diplomatlardır ve edebî kişilikleriyle diplomasiye de çok büyük katkılar sunmuşlardır.

Peki, Türkiye'de durum nedir?

Yirminci yüzyıla gelinceye değin Türkiye'de edebiyat denince akla şiir gelirdi. Önceki bölümlerde değerli konuşmacılarımız tarafından şair diplomatlar hususu etraflıca ele alındığı için sunumumda Kurtuluş Savaşı'ndan günümüze kadar Cumhuriyet döneminin romancı diplomatlarını kısaca zikretmek istiyorum.

Roman Türk edebiyatına nispeten geç girmiş bir edebî türdür. XIX. yüzyılın sonlarında tek tük örneklerini görürüz, XX. yüzyılın ilk yarısında kendini ağırdan kabul ettirmeye başlar. Günümüzde ise dünyada olduğu gibi Türkiye'de de en popüler edebî türlerden biri olarak karşımıza çıkar. Edebiyat dünyamıza geç giren bir tür olunca, edebiyatçı diplomatlar arasında romancıların sayısı bir elin parmaklarını ancak geçer. Bu yazarların birçoğu da edebiyatçı kimliklerinin zirvesindeyken sonradan diplomasiyle tanışmışlardır.

XX. yüzyılın ilk yarısı Türkiye’inde romanların tefrikaları *Hürriyet*, *Tasvir-i Efkâr*, *Akşam* gibi gazete ve mecmualarda yapılırdı ve bu hâliyle hiç de küçümsenmeyecek bir okur kitle-sine hitap ederlerdi. O dönem eserleri bu şekilde yayınlanan ve daha sonra kitap olarak basılan yazar diplomatlara da rastlarız

Gönül Hanım romanının yazarı Ahmet Hikmet Müftüoğlu (1870-1927), meslekten diplomattı. Vefatından bir yıl öncesine kadar Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı görevinde bulunmuştu. Harf devriminden önce, 1920 yılında yayınlanan *Gönül Hanım*, Türk edebiyatında bizi Asya ile tanıştıran romandır. 1. Dünya Savaşı yıllarında Kafkasya Cephesi’nde Ruslara esir düşerek Sibirya’daki esir kamplarına götürülen Üsteğmen Mehmet Tolun ile Tatar kızı Gönül arasındaki aşkı okurken, aslında Türk dünyasına, Orhun yazıtlarına kadar bir tarih yolculuğu yaparsınız. Fikrî bir derinliği olan, ideallerin öne çıktığı ve ideolojik bir temele oturtulmuş bir romandır.

Oyun yazarı ve Şair-i Azam olarak ünlenen, meşhur Makber şiirinin yazarı Abdülhak Hamit Tarhan da (1852-1937), aynı şekilde çeşitli düzeylerde diplomatik görevlerde bulunmuş bir kariyer diplomattı. Burada roman dışı bir parantez açmışken, bu vesileyle, edebiyatımızda derin izler bırakan Cumhuriyet dönemi şairlerinden Hamdullah Suphi Tanrıöver’i (1885-1966), Türk edebiyatına Edebî Mülakat türünü kazandıran Ruşen Eşref Ünaydın’ı (1892-1959) ve ilk kadın kariyer diplomatımız ve yazar Adila Ayda’yı da (1912-1992) saygı ve rahmetle yad ediyorum.

Romancı diplomatlardan devam edersek:

Sami Paşazade Sezai (1859-1939), 12 yıl Madrid Büyükelçiliği yaptı, 1921’de emekli oldu. Batı’daki kısa hikâye türünü edebiyat dünyamıza kazandıran yazarlardandır. Bazı anılarını da hikâye tarzında yazmıştır. Tek romanı olan *Sergüzeşt*, Türk edebiyatındaki ilk realist romanlar arasında sayılır (Araba Sevdası ile birlikte). Dilber adlı bir cariyenin gözünden esir ticare-

tini ve esaret hayatını anlatır. Esaretin nasıl insanlık dışı bir olgu olduğuna vurgu yapar. Yine romanların çoğunda olduğu gibi aşk vardır, Dilber'in esir olarak satıldığı bir zengin evinin oğlu Celal ile aralarındaki platonik aşka yer verir.

Memduh Şevket Esendal (1883-1952), *Ayaşlı ve Kiracıları* adlı romanında Kurtuluş Savaşı sonrası toplumsal dönüşümü çok etkileyici bir şekilde kaleme almıştır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), roman, öykü ve makale yazarıdır. Tiran/Prag/Bern gibi başkentlerde *zoraki diplomatlık* yapmıştır. Edebî hayatı geniş bir yelpazededir. 9 roman yazmıştır (*Nur Baba, Kiralık Konak, Yaban, Hüküm Gece-si, Ankara, Panaroma, Sodom ve Gomore, İlk Sürgün, Hep O Şarkı*). Onun romanları Tanzimat döneminden başlayarak Kurtuluş Savaşı ve sonrasında Türkiye'deki toplumsal gelişimin seyrir defteri gibidir. Kurtuluş Savaşı dönemini anlatan *Yaban* ile Cumhuriyetimizin 10. yılındaki dönüşümü çok güzel yansıtan *Ankara* romanı hakikaten çok dikkat çeken eserlerdir. Yakup Kadri aynı zamanda o dönemin son romancı diplomatıdır; 1955 yılında *Hep O Şarkı* adlı kitabıyla roman hayatına veda etmiş, veda ederken aslında Kurtuluş Savaşı'na, Cumhuriyetimizin kuruluşuna ve o dönemki diplomatik ilişkilerimizin seyrine şahitlik eden romancı diplomatlar dönemini de kapatmıştır. Sonrasında diplomatlarımız daha ziyade anı, tarihî belgesel, siyasi analiz gibi çok değerli eserlere imza atacaklar, ama roman uzun yıllar ihmal edilecektir.

Cumhuriyet dönemi diplomatlarından sonra gençlik yıllarında tiyatro oyunları yazan Yıldırım Keskin'in, ilk romanı *Bir Gecenin Beyliği* 1957 yılında yayınlandı. Ancak bu romanla Hariciyede romancılığın yeniden canlandığını söylemek zordur. Zira Yıldırım Keskin'in ikinci romanı *Ölümü Bekleyen Kent'i* yaklaşık 40 yıl sonra, 1996'da yazmış ve *Biraz Çekilin de Otu-rahım* adlı üçüncü romanıyla jübilesini yapmıştır. Yıldırım Keskin, asıl alanı tiyatro oyunları olmakla birlikte çok yönlü bir ya-

zardır. Pek çok edebî ödüle layık görülmüştür. Mesleğinde de zirveye çıkmış, Büyükelçi ve Kültür İşlerinden Sorumlu Müsteşar Yardımcısı olmuştur.

XXI. yüzyıla geldiğimizde, uzun bir aradan sonra okurlar yeniden bir romancı diplomatın kitabıyla tanışıyorlar. 2011 yılında bu defa tarafımdan kaleme alınan *Salkım Söğütlerin Gölgesinde* adlı bir roman yayınlanıyor. 2008 yılında bu roman için yayın izni başvurusu yaptığımda, alışık olunmadığından bir roman yayın talebinin neye göre değerlendirileceği, nelere dikkat edilmesi gerektiği hususunda epey kafa yormak zorunda kalmıştım. Tiflis Büyükelçiliğinde Müsteşar olarak bulduğum dönemde yazmaya başlayarak beş yılda tamamladığım ve daha sonra bir dizi filme de uyarlanan *Salkım Söğütlerin Gölgesinde* de önceki yazar diplomatlarımızın eserlerinin ekseriyeti gibi bir dönem romanıdır. İkinci Dünya Savaşı'nda farklı etnik grupların barış içinde yaşadığı Gürcistan'ın Ahıska bölgesinde, yüzyıllara dayanan dostluk ilişkilerinin Ahıska Türklerinin sürgün edilmesiyle nasıl bir gecede kesildiğini anlatır. İkinci romanım 2015 yılında yayınlanan *İzmirli*, konusu iki binli yılların başında geçen psikolojik gerilim türünde bir romandır. Derin ve tutkulu, biraz da hastalıklı bir aşkı anlatırken, arka planda yakın siyasi tarihimize dair pek çok hadisenin izini sürersiniz. 2020'de yayınlanan *Sarpıncık Feneri* adlı romanımda ise, İkinci Dünya Savaşı yıllarını, o dönem ve öncesinde mübadele zamanındaki dramatik hadiseleri ve bunların Türk ve Yunan halkları arasındaki ilişkilere yansımaları, merkezine insanı alarak, her şeyden ve herkesten uzak bir deniz fenerinde yaşayan ailenin küçük çocuğunun gözünden okuruz. Kitapta daha sonraki yıllarda Türkiye'de yaşanan bazı siyasi çalkantılı zamanlara da şahitlik ederiz. Eritre'de kurucu Büyükelçi olarak görev yaptığım sırada yazmaya başladığım ve yayına hazır hâle gelen *Yüzük* adlı romanımda çok farklı bir konuya girdim. Şimdilerde ise Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler tarafın-

dan esir alınarak Hindistan'daki esir kamplarına götürülen 15,000 askerimizin dramını farklı bir gözden ve değişik katmanlar içinde duygusal olarak ele alan *Benim Bir İsmim Vardı* adlı bir roman üzerinde çalışıyorum.

2021 yılı romancı diplomatlar bağlamında bereketli bir yıl oldu. Bakanlığımız Meslek Memurlarından Çınar Ergin, benim de severek okuduğum *İlhan, Mahir David* adlı tarihi romanıyla, meslek büyüğüm Büyükelçi Selim Yenel ise bilim kurgu türündeki *Siyah Beyaz -Uzaklardaki Cinayet* adlı romanıyla Hariciyemizin romancı diplomat yazarları listesine adlarını yazdırdılar.

Romancı diplomatlar bağlamında yeri gelmişken Türk romanındaki diplomat karakterlerine de kısaca değinmek istiyorum. Bizdeki roman ve hikâyelerdeki ilk diplomat karakteriyle tanışmamız Ömer Seyfettin'in *Pembe İncili Kaftan* adlı eseriyle olmuştur. O hikâyede yabancı bir devlete karşı ülkemizi temsil etmenin nasıl önemli ve de şerefli bir mesuliyet olduğunu görürüz. Dizilerde ve çok nadiren roman ve hikâyelerde rastladığımız diplomatlar ise çoğu zaman klişelerden ibarettir. Refik Halid Karay'ın *Bugünün Saraylısı*'ndaki genç diplomat Faiz Bey tiplemesi, bu şekilde bir fon karakteri olarak karşımıza çıkar. Kendi de diplomat olan Memduh Şevket Esendal'ın *Ayaşlı ve Kiracıları*'ndaki eski diplomat Şefik de yine romandaki diğer karakterlerle kıyaslandığında silik kalmaktadır. Yakup Kadri'nin bir nevi sürgün olarak gördüğünden hiç sevmeden mecburen yaptığı, Büyükelçilik günlerini anlattığı *Zoraki Diplomat* ise bir roman değil, edebî bir dille yazılmış anı kitabıdır. *Bu benim için tam manasıyla bir sürgündü. Vücudum gurbette, yirmi yıl, kendime benzer kişilerden uzak, diyar diyar dolaşacaktım.* diyor Yakup Kadri bu kitabında... Diplomat romancıların piri olan Yakup Kadri'yi anlatan *Yalnızlık Dinmeyen Bir Sızıdır* adlı bir eserde çoğu zaman bir diplomatın yalnızlığını içinde hissedersiniz.

Örneklerle ifade etmeye çalıştığım üzere, Türk romanında diplomat karakterine çok nadir rastlanır. Bence bunun nedeni

diplomatın, insanların günlük hayatta karşılaşmaya alışık oldukları bir meslek erbabı olmamasından kaynaklanmaktadır. Diplomat, bilinmediği için çoğu zaman merak uyandırmakta, ama aynı zamanda bilmemekten kaynaklanan ön yargılara maruz kalabilmektedir. Aslında diğer ülkelerde de durum çok farklı değildir; Diplomat karakterinin öne çıkarıldığı film ve romanlar genelde casusluk hikâyelerini anlatan klişe eserlerdir.

Her hâlükârda diplomatları anlamanın en güzel yolu onların eserlerini okumaktır. Diplomatlar kendilerini genellikle yazdıkları anı kitaplarında dolaylı olarak anlatırlar. Dönemin gelişmelerini, perde arkasında yaşananları, sorunları ve bunların nasıl çözüldüğünü tecrübeli bir diplomatın kaleminden, yani birinci ağızdan öğrenmek çok önemlidir. Diplomatlar kalemle barışıktır; Dışişleri Bakanlığımızın mfa.gov.tr sayfasında mensuplarımızın yazdığı eserlerin sayfalar dolusu listesi bulunmaktadır. Düne ışıktutan ve o günün koşullarını irdeleyerek siyasi olayları ve denklemlerini anlamamıza yardımcı olan yüzlerce tarihî belgesel, siyasi analiz ve anı kitabı görürüz. Roman yazan diplomat ise sadece bizde değil, başka ülkelerde de çok nadirdir.

Oysa roman, merkezine insanı alırken kurgusuyla ve arka planıyla siyasi mesajlar da verir. Daha da önemlisi, belgesel veya anı kitabı niteliğindeki çok önemli eserler konuyla ilgili olanlara hitap ederken, romanın ulaştığı kitlenin neredeyse bir sınırı yoktur; herkes okur. Çünkü roman gerçeklik ile kurguyu harmanlar, belgesel niteliği bile olsa buna duygu katarak okuru içine çeker ve romanın bir parçası hâline getirir. Bir film seyrederken ana kahraman yerine kendinizi koyamazsınız, çünkü karşınızda ete/kemiğe bürünmüş bir kahraman vardır. Onu sadece dışarıdan izlersiniz. Oysa kendinizi romanın ana kahramanı yerine koyabilirsiniz. Çünkü onu siz hayalinizde yaşatırsınız. İşte bu yüzden romanın diğer edebî veya edebiyat dışı eserlerden farklı bir gücü vardır ve vurucu bir kamu diplomasi aracı olarak kullanılmaya gayet müsaittir. Diplomasi de ro-

man da en ince detaylarla ilgilenir. Bu bakımdan dizelere bağımlı olmadan anlatmak, istediğini dilediği gibi anlatabilmesi romanı en güçlü kılan özelliklerindendir. Roman, bizzat yaşamın içinden gelir, insanları ve olayları hayatın akışına uygun bir şekilde bir olay örgüsüyle irtibatlandırarak, onları yarattığı karakterler aracılığıyla içselleştirmemizi sağlar ve insanı doğal bir şekilde, güçlü bir anlatımla merkezine alır, bu nedenle ben- ce en etkili anlatı sanatıdır. Okuduğunuz bazı romanlar hücre- lerinize kadar nüfuz eder. Eski Sovyet coğrafyasında örnekleri olduğu üzere bir propaganda aracı olarak kullanıldığı da vaki- dir ama bunların edebî değeri tartışmalıdır. Roman, insanı in- sana anlatma sanatı olduğu için bu tür propaganda malzemele- rinden ayırmak hiç de zor değildir.

Romancı diplomatların eserlerinin ortak özelliği gerçeklik olgusudur. Tarihi ve toplumsal gerçeklik ön plandadır ve bun- lar edebî bir üslupla birleşince tarihe özel olarak ilgi duyma- yanları bile kendine çeker. Başka bir deyişle, tarihe özel ilgisi olmayan bir insana tarih kitabı okutamazsınız, ama arka plan- da tarihi olayların işlendiği bir romanı severek okuyabilir.

Edebiyatın diplomasiyi beslemesi gibi diplomasi de edebi- ya- tı ve yazarlığı besler. En güzel edebî eserler farklı kültürlerin karşılaşmasıyla oraya çıkar. Bu kültürler bazen çatışır, bazen de birbirlerini kucaklarlar. Bir diplomatın meslek hayatı işte bu renkli karşılaşmalarla doludur. Bu yüzden, aradaki çizginin mutlaka belirgin olarak işaretlenmesi şart olsa da diplomatlık ve romancılık bir arada yürütülebilen ve birbirlerini zenginleş- tiren uğraşlardır. Yazarlar öyle veya böyle kendi hayat tecrübe- lerini eserlerinde yaşatırlar. Roman da olsa bir diplomat tarafın- dan yazılan eserde diplomasinin izlerini sürmek mümkündür.

Elbette romancı diplomat olmanın zorlukları da var. Netice- de yazar diplomatın iki kimliği olsa da hatta bazen yazar kimli- ği öne çıksa da o, özünde diplomattır. Tabiatıyla elimize kalemi aldığımızda bazı hassasiyetlere dikkat etmemiz gerekir. Bazen

bu konuda eleştirilere de maruz kalabilirsiniz. 8 dalda Oscar ödülü alan *Slumdog Millionaire* filminin uyarlandığı romanın yazarı Vikas Swarup ile Rami Kütüphanesinde bir söyleşi yaptık. Vikas, aynı zamanda zirveye ulaşmış, Büyükelçi ve Bakanlık Müsteşarlığı makamlarından geçmiş deneyimli bir diplomat. Henüz mesleğinin başında bir Üçüncü Kâtip iken ilk tayin yerleri Ankara'ya gelmişler. Vikas Swarup, filme aktarılan Q&A ve diğer eserlerinde Hindistan'daki sosyal ve siyasi yaşantıya dair bazı eleştirilerde bulunduğu için zamanında şimşekleri üzerine çekmişti. Aynı kitabı diplomat olmayan biri yazsa idi böyle bir linçe maruz kalmazdı.

İlk romanım için yayın izni başvurusu yapmamın üzerinden tam 15 yıl geçti. Bu bir ilkti, ama son olmadı. Sunumuma son vermeden önce şunu vurgulamak istiyorum; romanlarımın konuları oldukça zorlu olmasına rağmen Bakanlığımızın manevi desteğini her zaman yanımda hissettim. Eğer bunu hissetmemiş olsaydım, yazmaya yine devam eder miydim? Kesinlikle evet! Fakat romanlarımı yayınlamak için emekliliği beklemek zorunda kalırdım. Ama buna gerek kalmadı; Bakanlığımız ve değerli meslektaşlarım, meslek büyüklerim bu konuda her daim yanımda oldular. Cumhuriyetimizin 100. yılında, temellerinin atılmasının 500. yılını kutladığımız Hariciyemizin bir mensubu olmaktan büyük onur duyuyorum.

Bu hislerle hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Çeviri ve Diploması

SİNA BAYDUR¹

Çeviri konusu diplomaside çeviri, edebiyatta çeviri olarak ayrı ayrı irdelenebilir. Ancak sempozyumun başlığı “Türk Diplomasisinde Edebiyatın İzleri” olduğundan konuşmamda diploması, edebiyat ve çeviri konularını kısaca kaynaştırmaya çalışacağım.

Sayın Adnan Binyazar *çevirinin önemi* konusunu şu cümlelerle açıklamıştır.

“Toplumların yaratıcı iç dünyalarının birbiriyle kaynaşmasını sağlayan şiirlerin, romanların, öykülerin, denemelerin, bilimsel yazıların aracı dildir.

Dilsel yaratıların toplumdan topluma aktarılması çeviri yoluyla oluyor. Dil, en başta toplumların birbiriyle kaynaşmasını sağlar. Uluslararası bağlantı da çeviri yoluyla asıl amacına varır.”

Diplomaside *devletler arası resmî bir iletişim biçimi* olarak tanımlanagelmıştır. Bu iletişimin aracı da dildir.

1 Emekli Büyükelçi.

Diplomaside özel profesyonel bir dil kullanılır. Her özel dilde olduğu gibi diplomatik dilde de özel terimler mevcuttur. Ayrıca dilin kullanım incelikleri önemlidir.

Diplomaside kullanılan çeviri dilinin kullanım incelikleri içerik bakımından geniştir. Burada Sayın Yetkin Karakoç'un *Çeviri ve Diploması* başlıklı kitabından da yararlanarak vereceğim birkaç örnek kısaca şöyledir:

1. Doğru çeviri yapılmalı, yanlış anlamaya yol açılmasına fırsat verilmemelidir. (ABD Başkanı Nisan'ın Çin ziyareti sırasında meydana gelen sözlü çeviri kazası örnek olarak kullanılır. "Sing-US interests were parallel." cümlesindeki "parallel" sözcüğü "benzer" anlamında kullanılmış fakat bu sözcüğün Çin'de "paralel barda yan yana ancak birleşmeyen" anlamına geldiği gözden kaçmıştır.
2. Nezaketsizlik ve tahrikten kaçınılmalıdır.
3. Anlatılmak istenilen konu sadece kullanılan kelimelerin tam karşılığı kelimeler seçilerek değil ama kastedilen fikri, doğru anlatacak karşılık sözcükler seçilerek anlatılmalıdır,
4. Bu sıralamaya sevgili dostum, meslektaşım ve sempozyumda konuşmacı Emekli Büyükelçi Şakir Fakılı'nın İzmir *İlkses* gazetesinde yazdığı bir denemesinde irdelediği *nüanslara dikkat etmek* konusunu da eklemek istiyorum. Sayın Fakılı yazısında *diplomaside sözcüklerin 'gölgesel' ayrımlarıyla oynayarak çatışan çıkarların bir noktada buluşması ya da uzlaşması mümkün olabiliyor* diye yazmış ve örnek olarak *düşmanca* sözcüğü yerine *dostlukla bağdaşmayan* deyiminin kullanılmasını vermiştir.

Diplomasiye özgü profesyonel dil konusunda bugün çeşitli üniversitelerimizde gerek akademisyenler gerek diplomatlar tarafından teorik ve uygulamalı dersler verilmektedir. Bu alanda en deneyimli kurumun Dışişleri Bakanlığı Diploması Akademisi olduğu vurgulanabilir. Dışişleri Bakanlığı giriş sınavında başarılı olan adaylar mesleğe başlamadan önce Dışişleri Diploması Akademisinde yoğun bir eğitim programına katılırlar. Akademide yazılı ve sözlü diplomatik çeviri konusunda bilgilerini arttırırlar. Deneyimleriniyse meslek hayatları boyunca geliştirirler.

Yukarıda değinildiği üzere başarılı çeviri yapabilmek için sadece çeviri yapılan dilleri bilmek yeterli değildir. Çevirisi yapılan konuya hâkim olmak çok önemlidir.

Bu hususu meslek hayatımda yaşamış olduğum küçük bir örnekle açıklamak istiyorum:

1987’de UNESCO Genel Direktörlüğüne seçilmiş olan Prof. Federico Mayor’un 1988 yılında Türkiye’ye yaptığı resmî ziyaret sırasında Dışişleri Bakanlığında UNESCO ile ilgili konuları takip eden bir memur olarak Prof. Mayor’a mihmandar olarak atanmış ve adı geçenin ülkemizde yaptığı görüşmelerde sözlü çeviriler yapmak durumunda kalmıştım. Prof. Mayor ülkemize adım atar atmaz kendisini karşılayan gazetecilerin sorularını cevapladığı sırada benim akıcı bir çeviri yaptığımı dikkatini çekmiş ki bana özel bir alanda nasıl rahatça çeviri yapabildiğimi sordu. Sorusunun cevabı çok kolaydı. Dışişleri Bakanlığında UNESCO konularından sorumlu memur olduğumu hatırlatarak dosyaların içeriğini bildiğimi söyledim.

En iyi edebiyat çevirilerinin yazar diplomatlar tarafından yapılmış olması doğaldır. Edebiyatçı diplomatların dil zengini kişiler olarak meslekte avantajlı pozisyonları olduğu muhakkaktır. Uluslararası diplomaside adı bilinen önemli yazar ve şair diplomatlar vardır. Nobel Edebiyat Ödülü de almış olan Miguel Ángel Asturias, Octavia Paz, Pablo Neruda ve Yorgo Sefe-

ris ilk akla gelen değerli edebiyatçılardır. Adı geçen diplomatların diploması mesleğinde önemli rolleri olmuş, güçlü edebî eserleriyle görev yaptıkları ülkelerin dahi uluslararası tanıtımına katkıda bulunmuşlardır. Örneğin 1962 yılında Meksika'nın Yeni Delhi Büyükelçisi olarak atanan Octavio, Paz Hindistan'da kaldığı dönemde Doğu edebiyatı ve felsefesiyle ilgilenmiş ve Doğu kültürünün Batı dünyasında tanınması için çaba göstermiş. Bengali, dilindeki Hungryalism şiir hareketini başlatan şairler üzerinde etkili olmuş.

Ülkemizde önemli çevirilere imza atmış değerli yazar diplomatlar olarak Ahmet Vefik, Paşa, Talat Sait Halman, Yıldırım Keskin ve Gencay Gürün'den bahsetmek yerinde olacaktır.

Ahmed Vefik, Paşa, Osmanlı Devleti Tercüme Odası mensubu olup yurt içi ve dışında çeşitli önemli görevlerde bulunmuş. İki kez Sadrazamlık ve Eğitim Bakanlığı, Edime ve Bursa'da valilik yapmış. Londra, Paris ve Tahran Büyükelçiliklerine atanmış. Molière. Télémaque, Voltaire ve Lesage çevirileri yapmış. Bursa Valiliği sırasında ilk tiyatro binasını inşa ettirmiş ve Molière oyunlarının sahnelenmesini sağlamış.

Ülkemizin ilk Kültür Bakanı olan Prof. Dr. Talat Sait Halman (1931-2014), şair, yazar, çevirmen, akademisyen, diplomat ve siyasetçi olarak çok zengin bir kimliğe sahipti. Sayın Halman'ın bizlere bıraktığı binlerce eser arasında inceleme kitapları, denemeler, makaleler, şiirler ve çok değerli çeviriler mevcuttur. Öne çıkan çevirileri Shakespeare soneleri, William Faulkner ve Michelangelo'dan yaptığı çevirilerdir.

Orhan Veli, Fazıl Hüsni Dağlarca'nın şiirlerini İngilizceye, çevirmiştir. Sayın Halman UNESCO Genel Kurulları'na katılmış, 1991-1995 yılları arasında UNESCO Yönetim Kurulu üyeliği yapmıştır. 1993 yılında UNESCO Planlama Komisyonu Başkanlığı görevini yerine getirmiştir. İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı 2015 yılında Talat Sait Halman Çeviri Ödülü'nü başlatmıştır.

Sofya, Brazilya, Lizbon, Brüksel Büyükelçisi olarak görev yapmış olan Büyükelçi Yıldırım Keskin (1932-2012) mesleğini yazar ve çevirmen olarak da renklendirmiştir. Edebiyat, fotoğraf, sinema, öykü dallarında eserler vermiş, yazdığı onlarca tiyatro eseri öne çıkmıştır. Tiyatro eserlerinden bazıları sahnelenmiş, *Aklı Başında Bir Adam* başlıklı oyunu 1983 yılında Korant Tiyatro Festivali Ödülü'nü almıştır. Jean Tardieu'nün tiyatro eserlerini dilimize kazandırmıştır.

Uzun yıllar tiyatroya emek vermiş olan Sayın Gencay Gürün (1932) meslek hayatına Dışişleri Bakanlığında başlamıştır. Dışişleri Bakanlığında Siyaset Planlama ve Ekonomik İlişkiler dairelerinde çalıştıktan sonra diplomat olarak Paris Başkonsolosluğuna atanmıştır. Büyükelçi Kamuran Gürün ile evlenmesinin ardından mesleğe eş olarak devam etmiştir. Tiyatro ile ilgisi gerek kamu gerek özel düzeyde devam etmiştir. Devlet Tiyatroları Başdramaturgluğu, İstanbul Şehir Tiyatroları Genel Sanat Yönetmenliği görevlerinden sonra özel tiyatro olan Tiyatro İstanbul'u kurmuş ve yönetmiştir. Eugene O'Neill. Peter Ustinov. Tennessee Williams, Saint-Exupéry, Oscar Wilde. Nail Simon, Jasmina Reza Alan Ayckbourn. Tim Rice, Kressmann Taylor'dan oyun çevirileri yapmış ve bazılarını sahneye koymuştur.

Sayın Gürün 1996'da İzmir 20. Dönem Milletvekili olarak TBMM'ne girmiştir. Yurt içinde öne çıkan Afife, Avni Dilligil, Muhsin Ertuğrul Tiyatro Ödülleri'ni almış ve Fransa Hükûmeti tarafından kendisine *Sanat ve Edebiyat Şövalyesi* nişanı verilmiştir.

Ben konumuza biraz daha farklı bir perspektiften yaklaşacağım ve kendi tecrübelerimden örnekler vereceğim. Sosyal ilişkilerin kurulmasında diğer sanat ve spor dalları gibi alanlardan nasıl yararlanılıyorsa çeviri alanından da yararlanılabileceğine değinmek istiyorum. Resim veya heykel gibi sanatlarla uğraşan veya briç, tenis, golf oynayan diplomatların ortak ilgi alanlarında bir araya gelebilmeleri ve tanışıklıklarını pekiştir-

meleri, böylece diplomat olarak mesleklerini yaparken bu yakınlaşmalardan da yararlanabilmeleridir anlatmak istediğim. Söz konusu kültür ve spor faaliyetleri insanları bir araya getiren aktivitelerdir.

Ancak yazarlık gibi çeviri işi de insanın tek başına yaptığı bir iştir. Böyle olmakla birlikte beraberliği ve dostlukları pekiştirmeyi sağlar. Böylece diplomat asıl görevini yerine getirirken bu tanışıklık ve dostluktan yararlanabilir. Böylece Kamu Diplomasisi alanında da katkıları olabilir.

Paul Auster, *The Invention of Solitude* (Yalnızlığın İcadı) adlı eserinde çevirmen kimliği ile çevirisi yapılan yazar arasındaki ilişkiye şöyle değinir: *Bir adam tek başına bir odada oturup yazar. Kitap yalnızlıktan da arkadaşlıktan da söz etse, kesinlikle bir yalnızlık ürünüdür. Çevirmen başka birinin kitabını çevirmek üzere kendi odasında otururken sanki o adamın yalnızlığına girip o yalnızlığı sahipleniyormuş gibi olur.* Vladimir Nabokov, da hem yazar hem çevirmen olarak kendi kitaplarının çevirilerini yakından takip eden ve çevirmenlerle temas hâlinde olup onları eleştiren biri olmuştur. *Nabakov'a göre 'serbest çeviri' üçkâğıtçılık ve zorbalıktır. Çevirmen, eserin 'ruhunu' aktarmak amacıyla yola çıktığı an, eserini çevirdiği yazarın onu runa leke sürmeye başlar. Bu yüzden en kötü 'düz' çeviri, en güzel 'aktarımdan' bin kat daha iyidir.*

Bir diplomat için işin en zor tarafı yeterli zaman ayırmaktır. Diplomatlık diğer memuriyetler gibi belirlenmiş saatler arasında yapılan bir meslek değildir. İnsanın 24 saatini de alabilir. Bu bakımdan çeviri ile uğraşabilmek ayrı bir özveri ister.

Ama hepimiz biliyoruz ki insan istedikten sonra her işin altından kalkabilir. Sempozyum konuşmacıları arasında katkıda bulunan diplomat ve yazar Büyükelçi Fırat Sunel meslektaşının başardığı gibi.

Mesleğim gereği kırk yıl boyunca diploması alanında sözlü ve yazılı çeviriler yaptım. Yazdığımız metinler son hâlini alma-

dan önce amirler tarafından okunur ve gerekirse dil bakımından da düzeltilir. Benzetmek gerekirse amirler editörlük sorumluluğunu yüklenen kişilerdir. Amacı devletin arşivine girecek metinlerin sadece içerik bakımından değil dil bakımından da doğru olmasını sağlamaktır.

Misyonlarımızın büyüklüğüne göre editörlük yapan amirlerin sayısı artar. Tabii Merkez diye adlandırdığımız Dışişleri Bakanlığında bir kişi tarafından yazılan metne müdahale eden kişiler hem sayı hem rütbe bakımından daha çok ve farklıdır.

Edebiyat çevirisi ile uğraşmaya ancak mesleğimin sonuna doğru cesaret alabildim. Yakın dostum Neşe Başman ile birlikte çevirdiğim ilk kitap *Saraybosna Blues* başlığı ile Pupa Yayınevi tarafından yayımlanmış olan Boşnak yazar Semezdin Mehmedinoviç'in *Sarajevo Blues* başlıklı Bosna Savaşı'na dair anlatı kitabıdır. Bu kitabı seçmemin nedeni Büyükelçi olarak ilk görev yerimin Saraybosna olması, Bosna Savaşı hakkındaki yayınların çoğalmasına katkıda bulunmak isteyişim ve kitap seçimi konusunda Bosna'da bana yardımcı olacak tanıdığım yazarlar bulunmasıydı

Kitabın çevirisinin yayımlanması konusunda Sayın Seçkin Selvi'nin desteği ve öncülüğü olmasa bu işi devam ettiremezdim herhâlde. Bu vesileyle Sayın Selvi'ye saygılarımı bir kez daha sunuyorum. Beni teşvik eden sözünü çok iyi hatırlıyorum. Çeviri işinin ne kadar özveri isteyen bir alan olduğunu çok iyi bilen biri olarak *emeğimin değerlendirilmesi gerektiğini* söylemişti.

Saraybosna Blues başlığıyla yayımlanan bu kitabın çevirisi vesilesiyle yazarla haberleşme fırsatı buldum. Yazar kitabının tanıtımı için İstanbul'a gelecekti ancak bir sağlık sorunu nedeniyle bu ziyaretini gerçekleştiremedi.

Bosna Savaşı hakkında çevirdiğim bir başka kitap İrlandalı Prof. Colum Murphy'nin '*Aza Boast*' başlıklı anı kitabı oldu. Prof. Murphy, Bosna Savaşı ve sonrasında dört yıl boyunca Saray-

bosna'da yaşamış ve Bosna'da önce Birleşmiş Milletler daha sonra Avrupa Birliği adına danışmanlık ve temsilcilik yapmış biridir. Prof. Murphy, Cenevre'de bulunan Diplomasi ve Uluslararası İlişkiler Okulunun sahibi ve yöneticisidir. Anı kitabının ülkemizde yayımlanmasından sonra iki defa ülkemize gelmiş, İstanbul, Ankara ve İzmir'de kitabın tanıtım toplantılarına katılmış ve ayrıca İzmir'de bir üniversitemiz ile iş birliği konusunda temaslarda bulunmuştur. Yazarın bu anı kitabının başlığı dikkat çekicidir. Sorduğumda Murphy'nin açıklaması şu oldu: Bosna Savaşı sırasında Birleşmiş Milletler adına Bosnalı Sırp-larla yapılan görüşmelerde Karadžić, *Bize 'as a beast' (vahşi hayvan) olarak muamele ediyorsunuz.* diye şikâyet edermiş ve bu şikâyetini tekrarlayıp dururmuş. Ancak 'as a beast' kelimelerini "aza beast" olarak telaffuz ettiğinden Murphy de kitabının başlığını bundan esinlenerek koymuş

Saraybosna'dan sonra Büyükelçi olarak görev yaptığım Slovenya'dan kitaplarının çevirisi vesilesiyle dostluk ilişkileri kurduğum birden fazla yazar, profesör ve diplomat vardır. Slovenya'nın en sevilen yazarları arasında bulunan ve romanları yirmiden fazla dile çevrilmiş ve en çok ödül almış yazarı olan Drago Jančar'ın, ülkemizde okur tarafından tanınması yapılan çeviriler vesilesiyle mümkün olmuştur. İstanbul ve Ankara'ya yine çeşitli edebiyat toplantıları için gelmiş olan ve özellikle AB ülkelerinde almış olduğu uluslararası edebiyat ödülleri ile de tanınan Sloven yazar Jančar, ülkemizin dostları arasına girmiştir.

Kahve-Sihirli İksir başlıklı kitabının çevirisini yaptığım Sloven antropolog Prof. Božidar Jezernik, ülkemiz ve Slovenya'dan akademik çevrelerin ortak faaliyetlerine katkıda bulunan ve yazar olarak da önemli kitaplara imza atan bir akademisyendir. Örnek olarak vermek istediğim kitapları dilimize de çevrilmiş olan *Hayallerdeki Türk ve Vahşi Avrupa: Batıda Bal-kan İmajı* başlıklı kitaplarıdır.

Konumuz ile ilgili olarak örnek vermek istediğim son iş birliğim Slovenyalı Büyükelçi Prof. Milan Jazbec ile gerçekleşmiştir. Büyükelçi Jazbec'i Lüblıyana'daki görevim sırasında tanı mıştım. Büyükelçi daha sonra Ankara'ya ülkesinin temsilcisi olarak geldi. Gerek Lüblıyana, gerek Ankara'daki beraberlikle rimizi pekiştiren alan diplomasinin dışında edebiyat ve çeviri konuları olmuştur. Diplomasıye dair bir roman olarak tarif etti ği *Ruhun Ötesindeki Gökkuş ağı* baş lığıyla Çiçek Eriş tarafın dan çevrilen romanına Büyükelçi'nin iste ği üzerine ön söz yaz dım. Roman İngilizce ve Slovence de yayımlanmıştır. Yazarın bu romanından bir alıntıyla sözlerime son vermek istiyorum:

Kelimeler mucize gibiydi fakat onları kullanırken dikkatli, becerikli ve ş efkatli olmak gerekiyordu... kelimeler bir baş ka insana dokunmanın sadece bir baş ka yoluydu... kelimeler bir tür dokunuş gibiydi kesinlikle.

Bu kitap, 27 Nisan 2023'te **İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi** ile **Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı** ortaklığında; Cumhuriyetimizin yüzüncü, hariciye teşkilatımızın temellerinin atılmasının beş yüzüncü yılı onuruna, İstanbul'da düzenlenen **"Türk Diplomasisinde Edebiyatın İzleri"** başlıklı sempozyumun bildirilerinden oluşuyor. Kitapta edebiyatçı yönü olan diplomatlar ve diplomatlık yönü olan edebiyatçılar ele alınıyor. Diplomasi ile edebiyatın kesişiminde, makalelerde şu isimlerle karşılaşacaksınız: **Dürri Ahmed Efendi, Raşid Mehmed Efendi, Nahîfî, Elçi Murtaza Kulu Han, Elçi Abdülaziz Sultan, Ragıp Paşa, Kostaki Musurus Paşa, Safveti Ziya, Sami Paşazade Sezai Bey, Abdülhak Hâmid, Enis Behiç Koryürek ve Yahya Kemal.** Halen görevde olan ya da kısa süre önce emekliye ayrılmış diplomatlarımızın kaleminden, görev yaptıkları ülkelerden yolu geçmiş edebiyatçı diplomatları okuyacaksınız. Romancı ve çevirmen kimlikleri de olan çok yönlü diplomatlarımızı bu kitapta tanıyacaksınız.

Sezin Seda Altun - Sina Baydur - Muharrem Dayanç - Şakir Fakılı - Ahmet Koçak - Merve Menteşe - Ebru Onay - Mehmet Savan - Engin Soysal - Fırat Sunel - Turgay Şafak - Özlem Şenyıldız - Lale Ülker

Bu kitap **Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanlığı** ile **İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin** ortak yayınıdır.

E-ISBN: 978-605-81211-8-8

9 786058 121188